

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

ARAP DİLİNDE DEVEYLE İLGİLİ KELİMELEERDE
ANLAM GENİŞLEMESİ

EMRULLAH TANIR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI

KONYA-2020

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	EMRULLAH TANIR		
	Numarası	18810601035		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / Arap Dili ve Belâgatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☐	
		Doktora	☐	
Tezin Adı	ARAP DİLİNDE DEVEYLE İLGİLİ KELİMELERDE ANLAM GENİŞLEMESİ			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Emrullah Tanır

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	---	---

Öğrencinin	Adı Soyadı	Emrullah TANIR		
	Numarası	18810601035		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı/Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	☒	Doktora
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI		
	Tezin Adı	ARAP DİLİNDE DEVEYLE İLGİLİ KELİMELERDE ANLAM GENİŞLEMESİ		

ÖZET

Bazı kelimeler, tıpkı dalları yeni çıkan bir ağaç gibi zamanla anlam değişimine uğrar ve yeni anlamlar kazanır. Çeşitli nedenlere bağlı olarak, anlam genişlemesi, anlam daralması ve anlam kayması gibi farklı biçimlerde meydana gelen bu değişim, yaşayan her dilde olduğu gibi Arapça’da da vardır. Arap dilinde birçok kelime, zaman içinde anlam değişimine uğramış ve başka anlamları karşılamaya başlamıştır.

Deveye ait kelimeler de bu değişimden etkilenmiştir. Bilindiği gibi, Arap dilinde deveye ait binlerce kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin büyük bir kısmı anlam değişimine uğramıştır. Bunların içinde “teselli”, “mevzu”, “bereket” gibi Türkçe’de kullanılan kelimeler de vardır.

Bu çalışmada deveye ait bazı kelimeler, anlam genişlemesi bağlamında incelenmiştir. Kelimelerin önceki ve sonraki anlamları örneklerle açıklanarak ve iki anlam arasındaki ilişkiye değinilerek meydana gelen değişime dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anlambilim, anlam değişimi, anlam genişlemesi, deveye ait kelimeler.

 KONYA	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 SOSYAL BİLİMLER ENSTITÜSÜ
---	---	---

Author's	Name and Surname	Emrullah TANIR		
	Student Number	18810601035		
	Department	Basic islamic sciences/ Arabic language and Rhetoric		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	☒	
		Doctoral Degree (Ph.D.)	☐	
	Supervisor	Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI		
Title of the Thesis/Dissertation	SEMANTIC EXTENSION IN CAMEL RELATED WORDS IN ARABIC LANGUAGE			

ABSTRACT

Some words change their meanings and take on new meanings just as tree branches grow. For various reasons, distinctly taken place that semantic extension, restriction and shift happen to Arabic language as well as to all living languages. Many words in Arabic language have changed their meanings and taken on new meanings.

The words related to camel were affected by the same way. Among these, there are also some words that used in Turkish such as “teselli/consolation”, “mevzu/subject” and “bereket/fruitfulness”.

In this study, the words related to camel has been researched in the context of semantic extension. The new and old meanings of the words have been exemplified and changes that take place have been remarked mentioning relation with both meanings.

Key Words: Semantics, semantic change, semantic extension, words related to camel.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT.....	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖNSÖZ	VII
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
3. Araştırma Konusunun Özgünlüğü.....	2
4. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM	5
GENEL HATLARIYLA ANLAM DEĞİŞİMİ MESELESİ VE DEVENİN ARAP KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ.....	5
1. GENEL HATLARIYLA ANLAM DEĞİŞİMİ MESELESİ.....	5
1.1. Anlam Değişiminin Tanımı.....	5
1.2. Arap Dilinde Anlam Değişimi	5
1.3. Anlam Değişiminin Kısa Tarihçesi.....	7
1.4. Anlam Değişiminin Başlıca Nedenleri.....	8
1.4.1. İhtiyacın Ortaya Çıkması.....	8
1.4.2. Toplumsal Değişim	9
1.4.3. Psikolojik Nedenler	9
1.4.4. Tarihsel Süreç	9
1.5. Anlam Değişim Biçimleri	10
1.5.1. Anlam Kayması / نقل المعنى.....	10
1.5.2. Anlam İyileşmesi / رقي المعنى.....	11
1.5.3. Anlam Kötüleşmesi / انحطاط المعنى.....	11
1.5.4. Anlam Daralması / تضيق المعنى.....	12
1.5.5. Anlam Genişlemesi / توسيع المعنى.....	13
2. DEVENİN ARAP KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ	14
2.1. Devenin En Meşhur İsimleri ve Fizikî Özellikleri.....	14

2.2. Devenin Arapların Hayatındaki Yeri	16
2.3. Devenin Arap Dili ve Edebiyatındaki Yeri	18
2.3.1. Arap Şiirinde Deve Motifi	18
2.3.2. Darbimeselerde Deve	20
2.3.3. Arapça'da Deveye Ait Kelimeler	20
İKİNCİ BÖLÜM.....	23
ARAP DİLİNDE DEVEYLE İLGİLİ KELİMELERDE ANLAM GENİŞLEMESİ 23	
1. ANLAM GENİŞLEMESİNE UĞRAYAN DEVEYE AİT KELİMELER	24
1.1 Müştak İsim Olan Kelimeler	24
1.1.1. ضَفَّازَ / Koğuculuk yapan kişi.....	24
1.1.2. خَدِيحَ / Prematüre bebek	24
1.1.3. بَكَيَى / Gerektiği kadar konuşan	25
1.1.4. حَسِيرَ / Yorgun düşen göz, astenopi	25
1.1.5. رَسُولَ / Elçi.....	26
1.1.6. مُقْعَدَ / Kötürüm / yatalak	27
1.1.7. ذَرِيْعَةَ / Bir şeye götüren / vesile olan.....	27
1.1.8. طَالِقَ / Boşanan kadın.....	28
1.1.9. مُحِبَّ /Seven.....	28
1.1.10. مُخْضَرَمَ / Muhadramûn	29
1.1.11. الرَّاويَ / Rivayet eden/ nakleden.....	29
1.1.12. رَاكِبَ / Binici, süvari	30
1.1.13. هُلُوْعُ /Çok hırslı, aceleci, sabırsız	31
1.1.14. الْكَرِيْمَ / Değerli, cömert, müsamahakâr	32
1.1.15. نَتِيْجَةَ / Netice/sonuç, ürün, çıkarsama	33
1.1.16. مَوْضُوْعَ / Konu, mesele, problem	34
1.1.17. أَمِيْنَ / Güvenilir, sağlam kimse, emniyette olan kişi.....	35
1.1.18. أَصِيْدَ / Kibirli, burnu havada olan kişi	37
1.1.19. نَمَامَ / Dedikoducu, laf taşıyan	38
1.1.20. مُفْرَمَ / Efendi, lider, ağa.....	39
1.1.21. حَفِيْدَ / Torun.....	40

1.2. Câmit İsim Olan Kelimeler	41
1.2.1. غَبَّ / Ara sıra ziyaret etmek, bir işi bazen yapmak	41
1.2.2. السَّيْمُ / Yüksekteki şey	42
1.2.3. صَعَالِيكَ / Yoksullar	42
1.2.4. غَرَارُ / Az uyku/ eksiklik.....	43
1.2.5. دُرْعُ / Güç / potansiyel	43
1.2.6. قِطَارُ / Tren	44
1.2.7. بَرَكَةٌ / Bereket.....	45
1.2.8. تَرَّحُّ / Üzüntü	46
1.2.9. الْعَقْلُ / Akıl, us	46
1.2.10. الْغَفْلَةُ / Belirsiz, mübhem, gaflet, dikkatsizlik	47
1.2.11. الْخَبْرَةُ / Deneyim, tecrübe, bilgi	49
1.2.12. دِيوُثُ /Deyus, karısını kıskanmayan.....	50
1.2.13. جُنَاحُ / Günah	51
1.2.14. الْمَجْدُ / Şeref, onur.....	52
1.2.15. خَوْفُ / Korku.....	53
1.2.16. زَبَانِيَةٌ / Zebâniler, polis.....	54
1.2.17. رِحْلَةٌ / Hadis öğrenmek için yapılan yolculuklar	56
1.2.18. هَاجِرَةٌ / Öğle sıcağı, öğle vakti	57
1.2.19. طَرَفُ / Taraf, kenar, sınır, göz, bakış.....	59
1.2.20. إِثْمُ / Günah	60
1.2.21. كِفْلُ /Nasip, denk, fazlalık	61
1.2.22. كَلْفُ /Çil, yüzdeki leke	62
1.2.23. حِزَامَةٌ / Hırızma / hızma / pirsing.....	63
1.2.24. الْجَبْرُ وَالسَّبْرُ /Şekil ve şemail, görünüm, güzellik	64
1.3. Fiil Olan Kelimeler	65
1.3.1. سَنَّ / Rehberlik etmek	65
1.3.2. رَزَمَ / Bir şeyde çeşitlilik yapmak	66
1.3.3. أَحْمَضَ / Ara vermek / mola vermek	66
1.3.4. تَزَعَّمَ / Öfkeyle konuşmak	67
1.3.5. دَنَّ / Bir yeri düzleştirmek, yıkıp yerle bir etmek.....	67
1.3.6. كَطَّمَ / Öfkesini yutmak	69

1.4. Master Olan Kelimeler	70
1.4.1. إجهاض / Kürtaj	70
1.4.2. الفخر / Övünmek, gururlanmak, kibirlenmek.....	71
1.4.3. تَسَلَّى / Teselli, teselli etmek	72
1.4.4. إهمال / İhmal etmek, umursamamak	73
1.4.5. دسع / Ağız dolusu kusmak, bol bol vermek.....	74
1.4.6. تسريح / serbest bırakmak/salmak, boşamak	75
1.5. Özel İsim Olan Kelimeler	76
1.5.1. قُرآن / Kur‘ân.....	76
1.5.2. عيسى / İsâ.....	77
1.5.3. مصر / Mısır	78
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA.....	82
Öz Geçmiş.....	88

ÖNSÖZ

Kelimeler, konuşan ile muhatap arasındaki iletişimi sağlayan araçlardır. Bu iletişimin sağlıklı olması için kelimelerin lafız ve mana yönleriyle ilgili hükümleri bilmek ve uygulamak gerekmektedir. Lafızla ilgili hükümler Sarf ve Nahiv ilimlerinde ele alınırken; manaya ilişkin hükümler, anlambiliminde incelenir.

Mana ile alakalı durumlardan biri olan anlam değişimi, anlambilimin en önemli konuları arasında yer alır. Çeşitli nedenlere bağlı olarak, anlam kayması, anlam daralması ve anlam genişlemesi gibi farklı biçimlerde meydana gelen anlam değişimi; her dilde olduğu gibi Arapça’da da vardır.

Bilindiği gibi Arap dilinde hayvanlara ait çok sayıda eş anlamlı kelime bulunmaktadır. Kelime hazinesi en fazla olan hayvanlardan biri de devedir. Fakat deveye ait kelimelerin bir kısmı zamanla anlam değişimine uğramıştır. Bu çalışmada, tesbit edilen deveye ait bazı lafızlardaki anlam genişlemesi incelenmiştir.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde ana hatlarıyla anlam değişimi, Arap dilindeki anlam değişimi; anlam değişiminin kısa tarihçesi, nedenleri ve biçimleri üzerinde durulmuş daha sonra devenin Arap kültüründeki yerine kısaca temas edilmiştir. İkinci bölümde ise deveye ait bazı kelimeler anlam değişimi bağlamında incelenmiştir. Söz konusu kelimelerin önceki ve sonraki anlamları örneklerle verilerek ve iki anlam arasındaki benzerliğe dikkat çekilerek meydana gelen anlam genişlemesi anlatılmaya çalışılmıştır. Ardından genel bir değerlendirme yapılarak çalışma sonuçlandırılmıştır.

Gerek ders döneminde gerek tez döneminde, ufuk açıcı önerileri ve yapıcı eleştirileriyle bana her zaman yol gösteren değerli danışman hocam Doç. Dr. Mücahit KÜÇÜKSARI’ya, üzerimde maddi ve manevî emeği olan muhterem hocam Süleyman ELKOCA ve İzmir Dînî Yüksek İhtisas Merkezi Eğitim Görevlilerinden Ensar ARSLAN’a çok teşekkür ederim.

Emrullah TANIR

KONYA - 2020

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

آ	: â	خ	: Ĥ, ĥ	ط	: T, t	ن	: N, n
و	: û	د	: D, d	ظ	: Z, z	و	: V, v
ى	: î	ذ	: Ẓ, ẓ	ع	: ‘	ه	: H, h
ء	: ’	ر	: R, r	غ	: Ğ, ğ	ي	: Y, y
ب	: B, b	ز	: Z, z	ف	: F, f		
ت	: T, t	س	: S, s	ق	: K, k		

Not: Yukarıda verilen transkripsiyon alfabesi şahıs isimleri, eser adları ve künyeler için; gerekli durumlarda da kimi kelimelerin telafuzlarını göstermek için kullanılmıştır. Türkçede yerleşmiş ve sık sık kullanılan özel isimlere transkripsiyon uygulanmamıştır. Bu isimler: “Muhammed, Ahmed, Ömer ve Ali” gibi isimlerdir. Tamlama ya da bileşik isimlerde Arapça okunuş esas alınmış, ancak kolaylıkla okunabilmesi için tamlamalar kesme işaretiyle ayrılmamıştır. Buna örnek: “Şihâbu’d-dîn veya Muhibbu’d-dîn” yerine doğrudan “Şihâbuddîn ve Muhibbuddîn” şeklinde yazılmıştır. Harf-i tariflerin yazımında: “el-...” şeklinde küçük harf kullanılmış ve cümle başlarında ya da dipnotlardaki isimlerin başlangıcında bu metod gözetilmiştir. Şemsi harflerle başlayan kelimelerin başındaki harf-i tarifler ise: “es-Suyûtî” şeklinde kelimenin ilk harfinin okunuşu esas alınarak belirtilmiştir.

KISALTMALAR

b.:	bin
bkz.:	bakınız
bs.:	baskı
b.y.:	basım yeri yok
c.c.:	celle celâlühü
çev.:	çeviren
DİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
h.:	hicrî
nr.:	numara
nşr.:	neşreden
r.a.:	radıyallahu anh
s.:	sayfa
S.:	sayı
s.a.v.:	sallallahu aleyhi ve sellem
TDK:	Türk Dil Kurumu
thk.:	tahkik eden
t.y.:	basım tarihi yok
v.:	vefat tarihi
vb.:	ve benzeri
vd.:	ve diğerleri
y.:	yıl
Yay.:	yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Kelimelerin anlamında meydana gelen değişiklikler, yaşayan her dilde olağan bir durumdur. Bu, dünyadaki en eski ve en zengin diller arasında yer alan Arapça'da da sıkça karşılaşılan dilsel bir olaydır. Arapça kelimeler, bazen anlam daralması, bazen anlam genişlemesi; kimi zaman da anlam aktarması biçiminde bir değişime uğrayabilmektedir. Söz konusu değişim; bir objeyi, bir bitkiyi veya bir hayvanı ifade etmek için kullanılan herhangi bir kelimedede meydana gelebilir.

Arapça'da en fazla sözcüğe sahip olan hayvan, devedir. Bu sözcüklerin bir kısmı zamanla anlam değişimine uğramış ve farklı anlamları karşılamak için kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmanın konusu "Arap dilinde deveye ait kelimelerdeki anlam genişlemesi"dir. Kelimelerin önceki ve sonraki anlamları örnekler eşliğinde verilerek meydana gelen anlamsal değişim incelenmiştir. Bunun yanında, anlam değişimi, anlam değişiminin biçim ve nedenleri de ele alınmış ve devenin Araplar'ın hayatındaki önemine ve Arap dilindeki yerine kısaca temas edilmiştir.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Arapça'yı anlama ve aktarmada; Sentaks (Nahiv) ve Morfoloji (Sarf)'ın yanı sıra anlambilimin de önemli bir rolü bulunmaktadır. Bir kelimenin yansıttığı anlamı en doğru şekilde anlamak için, onun sadece lafız yönünü değil, delâlet yönünü de dikkate almak gerekmektedir.

Anlambilimin en önemli konularından biri de anlam değişimidir. Anlam değişimi, anlam değişiminin kısımları ve etkenleri dilcilerin en çok üzerinde durduğu meselelerden biri olmuştur. Çalışmamızın, anlam değişimi konusunun kısımlarından biri olan anlam genişlemesini örnekler üzerinden ele alması bakımından önemli olduğu kanaatindeyiz.

Bu çalışmanın amacı, Arapça'da en fazla kelimeye sahip olan bir hayvana ait lafızların bir kısmını incelemeye tabi tutmak, söz konusu lafızlarda meydana gelen anlam değişimine dikkati çekmek; anlam değişimi konusu ile ilgili bilimsel

çalışmalara bir katkı sağlamak ve bu alanda daha geniş çalışmaların yapılmasına vesile olmaktır.

3. Araştırma Konusunun Özgünlüğü

Daha önce ülkemizde yapılmış ve araştırmanın konusuyla doğrudan ilgili ya da bu konuya benzer tez, makale gibi akademik veya herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Abdurrezzak Ferrâc es-Sâ'idi'ye ait "Ta'mîmu'd-Delâle fî Elfâzi'l-İbil" isimli Arapça bir çalışma bulunmaktadır. Fakat çalışmamızı oluştururken istifade ettiğimiz kaynaklar içerisinde de yer alan bu çalışma, herşeyden önce bir makale olması hasebiyle gayet muhtasardır. Çalışmamız ise, anlam değişimini ana hatlarıyla ele alması, devenin Arap dilindeki yerine değinmesi ve deveye ait daha fazla kelimeyi incelemesi bakımından söz konusu çalışmadan farklılık arz etmektedir.

4. Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Bu çalışmada, deveye ait bazı lafızlarda meydana gelen anlam genişlemesi anlatılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın oluşturulmasında izlenen metod şu şekilde olmuştur: öncelikle ناقاة - بعير - إبل gibi deveye ait en meşhur isimlerle bağlantılı olan sözcükler tesbit edilerek veriler toplanmıştır. Daha sonra toplanan verilerin kökenine inilerek, ifade ettiği anlamlar incelenerek deveye ait olup olmadığı öğrenilmeye çalışılmış ve bir veri analizi yapılmıştır. Analiz esnasında çalışmamızın kaynaklarında sık sık rastladığımız أصله من الإبل/من قولهم ناقاة ibaresi kelimelerin deveye ait olduğunun anlaşılmasında en büyük etken olmuştur. Asıl itibarıyla deveye ait olduğu açıkça belirtilmeyen kelimeler ise, "çalışmanın kaynakları" başlığında zikredilen çeşitli kaynaklardan araştırılarak ve anlamları incelenerek deveye ait olduğu kanaati hâsıl olmuş ve böylece çalışmaya alınmıştır.

Veriler toplanıp analiz edildikten sonra kökenleri, önceki ve sonraki anlamları açıklanmıştır. Bununla birlikte önceki ve sonraki anlamlar, âyet, hadis veya şiir vb. istihsatlarla desteklenmiştir.

Ayrıca söz konusu kelimeler, müştak, camit, fiil, mastar ve özel isim şeklinde tasnif edilmiştir. Bunlardan yirmi bir tanesi müştak, yirmi dört tanesi camit, altı

tanisi fiil, altı tanesi mastar ve üç tanesi de özel isim olmak üzere toplam altmış kelime ele alınmıştır. Bununla söz konusu değişimin kelimenin en çok kullanılan sınıflarına yayıldığını gösterme gayesi güdülmüştür.

Bu kadar kelimenin çalışmanın amacını ortaya koyduğu düşüncesiyle daha fazla kelimeye yer verilmemiştir. Bu nedenle Arapça metinlerde sıklıkla karşılaşılan ve aşina olunan kelimeler tesbit edilmeye çalışılmıştır.

Arştırmanın kaynaklarına gelecek olursak, birinci bölümde anlam değişiminden bahsedildiği için, dilbilim alanında yapılmış çalışmalardan istifade edilmiştir. İbn Fâris'in (v. 395/1004) *es-Şâhibî fî Fıkhı'l-Luğa* ve Suyûtî'nin (v. 911/1505) *el-Müzhir fî 'Ulûmi'l-Luğa* gibi klasik Arap dilbilim eserleri ile Ahmed Ömer Muhtar'ın *'İlmu'd-Delâle* ve İbrahim Enîs'in *Delâletü'l-Elfâz* gibi Arap dilbilimine yönelik yapılmış modern çalışmalar yararlanılan başlıca kaynaklar olmuştur. Bunun yanında Berke Vardar'ın *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri* ile Kâmile İmer vd.'in *Dilbilim Sözlüğü* gibi Türk dilbilimi hakkında yazdıkları kitaplar da başvurulan kaynaklar içerisinde. Bunların dışında el-Ḥalil b. Ahmed'in (v. 175/791) *Kitâbu'l-'Ayn*'ı, İbn Düreyd'in (v. 321/933) *Cemheretu'l-Luğa*'sı ve Cevherî'nin (v. 400/1009'dan önce) *eş-Şihâh*'ı ve bazı tez ve makâleler de bu bölümün hazırlanmasına yardımcı olan kaynaklar içinde yer almıştır.

Ayrıca Ebû Hilâl el-'Askerî'nin (v. 400/1009'dan önce) *Kitabu's-Şinâ'ateyn*'i, ez-Zevzenî'nin (v. 486/1093) *Şerḥ-u Mu'allakâti's-Seb'a*'sı, Robert Irwin'in *el-Cemel*'i, İbrahim Ahmed Şe'lân'ın *el-Cemel fî Emsâli'l-'Arabî*'si ve er-Râmhürmüzî'nin (v. 360/371) *Emsâlu'l-Ḥadîs*'i ve 'Aşmaî'nin (v. 216/831) *Kitâbu'l-İbil*'i de yine bu bölümün hazırlanmasında yararlanılan kaynaklar içerisinde.

İkinci bölümde kelimelerin tesbit edilmesi, açıklanması, kökenlerinin bulunması, deveye ait bir kelime olup olmadığının belirlenmesi ve istiḥat olabilecek örneklerin bulunması için çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır.

Sözlük olarak el-Ḥalil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-'Ayn*'ı, el-Ezherî'nin (v. 370/980) *Tehzîbu'l-Luğa*'sı, İbn Düreyd'in *Cemheretu'l-Luğa*'sı, el-Cevherî'nin *eş-Şihâh*'ı, İbn Faris'in *Meḳâyîsu'l-Luğa* ile *Mücmelu'l-Luğa*'sı, İbn Sîde'nin (v.

458/1066) *el-Muḥkem*'i başta olmak üzere el-Fîruzâbâdî'nin (v. 817/1415) *el-Ḳâmûsu'l-Mühîṭ*'i, İbn Manzûr'un (v. 711/1311) *Lisânu'l-'Arab*'ı, ez-Zebîdî'nin (v. 1205/1791) *Tâcu'l-'Arûs*'u ve el-Muṭarrizî'nin (v. 610/1213) *el-Muğrib* isimli eseri temel başvuru kaynakları olmuştur. Ayrıca Zemaḥşerî'nin (v. 538/1144) *Esâsu'l-Belâğ*'ası ve İbnu'l-Enbârî'nin (v. 328/940) *ez-Zâhir*'i de yine sıkça istifade edilen ana kaynaklardandır. Modern sözlük olarak Ahmed Muhtâr'ın *Mü'cemu'l-Luğa'l-'Arabîyye'l-Mu'âşıra* adlı sözlüğüne başvurulmuştur.

Kur'ân ve Hadis ilimlerine yönelik yapılmış çalışmalar da başvuru kaynaklardan olmuştur. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Zerkeşî'nin (v. 794/1392) *el-Burhân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*'ı, Şuyûṭî'nin *el-İṭḳân*'ı, Herevî'nin (v. 401/1011) *el-Ġarîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*'i, İbnü'l-Esîr'in (v. 606/1210) *en-Nihâye*'si, İbn Kuṭeybe'nin (v. 276/889) *Ġarîbu'l-Hadîs*'i, Ebû Musa el-Medînî'nin (v. 581/1185) *el-Mecm'û'l-Muğîs*'i, el-Fettenî'nin (v. 986/1578) *Mecme'u'l-Bihâr*'ı, İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) *Ġarîbü'l-Hadîs*'i ve Zemaḥşerî'nin *el-Fâik* adlı eseri.

İstifade edilen tefsir ve hadis şerhlerinden bazıları ise şunlardır; Faḥrettîn er-Râzî'nin (v. 606/1210) *Mefâtîḥ'ul-Ġayb*'ı, Beyḍâvî'nin (v. 685/1286) *Envâru't-Tenzîl*'i, İbn 'Acîbe'nin (v. 1224/1809) *el-Behrü'l-Medîd*'i, Ebussu'ûd'un (v. 982/1574) *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm*'i, Kâdî 'Iyâd'ın (v. 544/1149) *İkmâlu'l-Mu'lim*'i, Kurtubî'nin (v. 656/1258) *el-Müfḥim*'i ve el-Münâvî'nin (v. 1031/1622) *Feyḍu'l-Ḳadîr* adlı eseri.

Bunların dışında el-'Askerî'nin *el-Fürûku'l-Luğaviyye* ile İbn Sîde'nin *el-Muḥaṣṣaş* isimli eserleri; Abdurrezzak Ferrâc es-Sâ'idî'nin *Ta'mîmu'd-Delâle fi Elfâiz'l-İbil* adlı makalaesi ve Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisinin ilgili maddeleri de yine bu bölümün önemli başvuru kaynaklarından olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL HATLARIYLA ANLAM DEĞİŞİMİ MESELESİ VE DEVENİN ARAP KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

Bu çalışmada, deveye ait Arapça lafızlardaki anlam genişlemesi incelenmiştir. Anlam genişlemesi, dilbilimdeki anlam değişiminin kısımları arasında yer almaktadır. Konunun daha iyi anlaşılması için hem anlam değişimi meselesinin hem de devenin Arap kültüründeki konumunun anlatılması gerekmektedir. Bu nedenle bu bölümde önce anlam değişiminin tanımı, Arap dilindeki anlam değişimi, tarihçesi, kısımları ve nedenleri ana hatlarıyla ele alınacak; sonra devenin Arap kültüründeki yerine kısaca değinilecektir.

1. GENEL HATLARIYLA ANLAM DEĞİŞİMİ MESELESİ

1.1 Anlam Değişiminin Tanımı

Kullanılan her şey gibi dil de değişir ve sürekli yenilenir. Değişmezlik, kullanılmayan dillerin özelliğidir.¹ Dilde meydana gelen değişimlerden biri de anlam değişimidir.

Anlam değişmesi; dil bilimlerinin içerik boyutunda ortaya çıkan, çeşitli nedenleri ve alt türleri olan evrim olgularını belirtir.² Örneğin, “erik” sözcüğü önceleri çeşitli meyvelerin ortak adyken anlam değişimi geçirerek bir tek meyveyi belirtmek için kullanılmıştır.³

1.2. Arap Dilinde Anlam Değişimi

Araplar, tarihteki en eski ve halen varlığını sürdüren milletlerden biridir. Bugün dünya üzerinde 200 milyona yakın Arap vardır.⁴ Dolayısıyla Arapça çok eskiden beri var olan ve günümüzde de milyonlarca insan tarafından kullanılan bir dildir. Her dilde olduğu gibi Arap Dilinde de bir değişim söz konusudur. Bu değişimlerden biri de anlam değişimidir.

¹ Bkz. Berke Vardar, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, TDK Yay., b.y., t.y., s. 85.

² Bkz. Vardar, *Dilbilim Temel Kavram ve İlkeleri*, s. 88; Kâmile İmer vd., *Dilbilim Sözlüğü*, 1. bs., Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011, s. 27.

³ Bkz. Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 2. bs., Multilingual Yay., İstanbul, 2007, s. 20.

⁴ Hakkı Dursun Yıldız, “Arap”, *DİA*, İstanbul, 1994, III, 272-276.

Anlam değişimi; Arapça'da, *علم اللغة/فقه اللغة* (dilbilim) konularından olan علم التطور الدلالي/تطور المعنى/تغير المعنى (anlambilim) ile ilgili geç dönem kaynaklarda başlıkları altında ele alınmıştır.⁵ Anlamsal değişim, Arapça'da yaygın bir durumdur. Klasik sözlüklerde ve dilbilim kitaplarında bunun birçok örneği vardır. Örneğin, وَرَدَ önceden sadece “suya gelmek” anlamında kullanılıyorken daha sonra mutlak manada “gelmek” anlamı için kullanılmaya başlandı. قَرَبَ fiili “suyu aramak” manasında iken sonra “herhangi bir şeyi istemek” manasında da kullanıldı. Yine, “ölüyü gömmek” anlamına gelen fakat daha sonra “bir sırrı gizlemek” anlamını ifade etmek için de kullanılan دَفَنَ kelimesi de bu örnekler arasında zikredilebilir.⁶ Aslında Zemaşherî'nin, kelimelerin aslı ve mecâzî anlamlarını açıklamak için kaleme aldığı *Esâsu'l-Belâğa* isimli sözlüğü bile, anlam değişiminin Arapça kelimelerde ne kadar yaygın olduğunu göstermek için yeterli bir örnektir. Zemaşherî, bu eserinde önce kelimelerin aslı anlamını vermiş daha sonra mecâzî anlamlarını açıklayarak meydana gelen anlam değişimine dikkati çekmiştir. Örneğin بَذَخَ ve بَرَقَ maddelerini şu şekilde açıklamaktadır: “عز باذخ : *yüksek dağ demektir. Mecâzî olarak şöyle denilir: عز باذخ : yüksek onur, şeref / برقت السماء : gök gürlledi demektir. Mecâzen şöyle de kullanılır: فلان يبرق لي : filanca beni tehdit ediyor.*”⁷

İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure (1857-1913), dildeki değişimi hiç kesintiye uğramadan akan bir ırmağa benzetmiştir.⁸ Bazı dilciler de kelimenin yeni anlamlar kazanması yoluyla meydana gelen anlam değişimini dalları yeni çıkan ağaca benzetirler. Yeni dallar, bazen eski dalları gizler ve yok eder.⁹ Bazı kelimeler de asıl konulduğu anlamları dışında başka anlamları da ifade etmek için kullanılırlar. Ve yeni anlamlar eski anlamı gölgede bırakabilir. Örneğin, günümüzde سَيَّارَة denildiğinde akla “otomobil” gelmektedir. Oysa bu sözcük aslında “kafile”

⁵ Örneğin, Ahmed Muhtâr Ömer'in *'İlmu'd-Delâle* isimli eserinde anlam bilim konuları bu başlıklar ile ele alınmıştır.

⁶ Celâleddîn es-Suyûtî, *el-Müzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*, 3. bs., Dâru't-Türâs, Kâhire, t.y., I, 429-430.

⁷ Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemaşherî, *Esâsu'l-Belâğa*, 1. bs., thk. Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sûd, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998, ss. 51-57.

⁸ Resul Özavşar, “Tarama Sözlüğü ve Türkçe Sözlük'e Göre Anlam Genişlemesine Uğramış Kelimeler”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, S. 6, 2017, s. 104.

⁹ Bkz. Ahmed Muhtâr Ömer, *'İlmu'd-Delâle*, 'Alemlu'l-Kutub, Kahire, 1998, II, 236.

anlamındadır.¹⁰ Hatta şöyle bir hikâye anlatılmaktadır: “Küçük bir çocuk şu âyetleri okuyan bir hocayı dinliyordu:

وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوُهُ

“Derken bir kervan geldi, sucularını gönderdiler, adam kovasını kuyuya saldı”¹¹ Çocuk, (سَيَّارَةٌ kelimesini duyunca) hayretler içinde kalarak babasına, o zamanlar araba var mıydı? diye sordu.¹²

Fakat kelimenin daha sonra kazandığı anlamın, eski anlamı gölgede bırakması her zaman olmaz. Sonradan katılan yeni anlamların ortaya çıkmasına rağmen asırlarca gelişen ve varlığını sürdüren nice eski anlamlar vardır.¹³ Buna, önceden sadece “kuş” anlamına gelen sonradan “uçak” anlamında da kullanılan طائرة kelimesini örnek verilebilir. Dilciler, anlamı değişen kelimelerin önceki ve sonraki anlamları arasında az da olsa bir ilişki/benzerlik bulunması gerektiğini belirtmektedirler.¹⁴ Mesela, قاطرة kelimesi önceden “kervanın başını çeken deve” manasındayken sonraları “lokomotif” manasında da kullanıldı.¹⁵ Görüldüğü gibi iki anlam arasında bir benzerlik bulunmaktadır.

1.3. Anlam Değişiminin Kısa Tarihçesi

Anlambilim adında bir alanın belirlenmesi ve dilcilerin doğrudan anlama yönelik çalışmalar yapması 19. yüzyıla rastlamaktadır.¹⁶ Bu sırada, dilbilimciler anlamda meydana gelen değişimleri temellendirmeye ve sınıflandırmaya çalışmışlardır. Bu dönemde dilcilerin en çok üzerinde durdukları konulardan biri de anlam değişimidir.¹⁷

Arap dilciler ise anlam değişimi konusunu çok daha erken dönemlerde ele almışlardır. Örneğin, el-Câhız (v. 255/869), İbn Cinnî (v. 392/1002), İbn Fâris ve

¹⁰ Ebû Nâsır İsmail b. Hammad el-Cevherî, *es-Şihah Tâcu'l-luğa ve Şihahu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr 'Attar, Dâru'l-İlim, Beyrut, 1987, II, 691.

¹¹ Yûsuf, 12/19.

¹² İbrahim Enîs, *Delâletu'l-Elfâz*, 3. bs., Mektebetu Enceli'l-Mışriyye, b.y., 1976, s. 147.

¹³ Ömer, *İlmu'd-Delâle*, II, 236.

¹⁴ Bkz. Abdurrezzak Ferrâc es-Sâ'idî, “Ta'mîmu'd-Delâle fî Elfâzi'l-İbil”, *Mecelletu'd-Dâre*, y. 23, S. I, h. 1418, s. 103.

¹⁵ Enîs, *Delâletu'l-Elfâz*, s. 148.

¹⁶ Bkz. Muhammed Mücahit Asutay, *Arap Anlambilimi ve Arap Anlambiliminin el-Haşâiş'teki Temelleri*, Doktora Tezi, Erzurum, 2013, s. 22.

¹⁷ Ömer, *İlmu'd-Delâle*, II, 235.

Zemaşerî gibi âlimler kelimelerdeki anlam değişimleri, kelimelerin kazandığı yeni anlamlar üzerinde durmuşlardır.¹⁸ Dolayısıyla, anlam değişimi daha önce müstakil bir konu olarak ve bu günkü haliyle ele alınmamış olsa da Arapça dilbilim kitaplarında yer yer işaret edilen bir konu olmuştur. Örneğin, İbn Fâris, *eş-Şâhibî* isimli eserinde “Bâbu’l-ķavli fî usûl-i esmâ ķise ‘aleyhâ ve ulķike bihâ ğayruhâ” başlığı altında anlam değişim kısımlarından olan anlam genişlemesini ele almıştır.¹⁹ İbn Dureyd de *el-Cemhere* isimli sözlüğünde “Bâbu’l-İsti‘ârât” diye bir başlık açmış ve burada anlam genişlemesine yer vermiştir.²⁰ Suyûtî de, Arap Dilbilimi alanında kaleme aldığı *el-Muzhir fî ‘Ulûmi’l-Luĝa ve Envâ’ihâ* adlı eserinde anlam değişiminin kısımlarından olan anlam genişlemesi ve anlam daralması meselelerini ayrı ayrı fasıllarda ele almış, Arap dilcilerinden alıntılar yapmış ve örnekler zikretmiştir.²¹

1.4. Anlam Değişiminin Başlıca Nedenleri

Sözcüklerdeki anlam değişimini etkileyen, bazı etkenler bulunmaktadır. Bu etkenler, dilbilim kitaplarında farklı biçimlerde ele alınmıştır. Kimi dilciler bu nedenleri iki başlık altında toplarken kimisi de hepsini tek tek açıklamayı tercih etmiştir. Burada söz konusu nedenlerden en çok öne çıkanlar zikredilmiştir.²²

1.4.1. İhtiyacın Ortaya Çıkması

Zamanın ilerlemesiyle beraber, ekonomi, tıp, eğitim, ulaşım, giyim-kuşam, yeme-içme gibi hayatın her alanında değişiklikler olur. Meydana gelen bu değişiklikler dilde bir değişim ihtiyacını doğurur. Dilciler, yeni çıkan bir şeye bazen yeni bir isim koyarken, bazen de onu eski bir kelimeyle ifade etmeyi tercih ederler.

Örneğin, günümüz arapçasında قطار: tren, طائرة: uçak, سيارة: otomobil anlamında kullanılmaktadır. Fakat klasik bir sözlüğe bakıldığında, قطار kelimesinin

¹⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Asutay, *Arap Anlambilimi ve Arap Anlambiliminin el-Ĥaşâiş’teki Temelleri*, s. 28-30-131.

¹⁹ Bkz. Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *eş-Şâhibî*, 1. bs., Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1418/1997, s. 58.

²⁰ Bkz. Ebû Bekr Muhammed b. Hasan b. Düreyd, *Cemheretu’l-Luĝa*, thk. Remzî Münîr Ba’lebekkî, Daru’l-‘İlim, Beyrut, 1987, III, 1255.

²¹ es-Suyûtî, *el-Müzhir fî ‘Ulûmi’l-Luĝa ve Envâ’ihâ*, I, 429-433.

²² Örneğin Ahmed Muhtâr Ömer, *‘İlmu’d-Delâle*, isimli kitabında anlam değişim nedenlerini çalışmamızdaki gibi ele almıştır.

“art arda sıralanmış develer”,²³ طائرة kelimesinin “kuş”,²⁴ سيارة kelimesinin ise, “kafile” anlamına geldiği görülür.²⁵

1.4.2. Toplumsal Değişim

Toplum, dinamik bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla her toplum; din, kültür, mezhep vb. her alanda değişime açıktır. Meydana gelen toplumsal değişim dile de yansımaktadır. Arap toplumu, İslamiyet’in gelişiyle büyük bir değişime uğradı. Kültürleri ve dinleri değiştiği gibi dillerinde de bir değişiklik oldu. Örneğin, Cahiliye dönemindeki bir Arap için مؤمن kelimesi “bir şeyi onaylayan/tasdik eden”,²⁶ حج kelimesi “bir yere gitmek/ta’zim edilen birini çokça ziyaret etmek”,²⁷ صلاة kelimesi “dua etmek”, كافر kelimesi “gizleyen/örtten” anlamlarını ifade ediyordu. İslamiyet’ten sonra ise مؤمن: Allah’a iman eden, حج: Hac ibadeti, صلاة: Namaz ibadeti ve كافر: Kâfir/inançsız anlamında kullanılmaya başlandı.²⁸

1.4.3. Psikolojik Nedenler

Anlam değişikliğinin altında yatan sebeplerin bazısı da psikolojik sebeplerdir. Bu tür değişiklikler, olumsuz bir anlam ifade eden ya da zikredilmesi hoş karşılanmayan bazı kelimelerde görülmektedir.²⁹ Araplar bazen; anlamı güzel olan bir kelimeyi olumsuz bir anlamı ifade etmek için kullanırlar, bazen de tam tersini yaparlar; “değerli” anlamındaki كريمة kelimesinin “şaşı olan göz” anlamında ve “çirkin” anlamındaki شوهاء kelimesinin “güzel kadın” anlamında kullanılması gibi. Birinci örnekte, gözleri şaşı olan insanların incinmemesi, ikinci örnekte ise güzel kadının nazardan korunması için böyle bir değişiklik yapılmıştır.

1.4.4. Tarihsel Süreç

Bazı eşyaların fonksiyonu zamanla değişebilir. Bu da anlam değişikliğine neden olabilir. Örneğin, خَتَم (mühürlemek) kökünden türeyen خاتم kelimesi, eskiden

²³ Ebû Abdîrrahman el-Ĥalîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mehzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî, Mektebetu'l-Hilâl, Bağdat, 1985, V, 95.

²⁴ el-Halil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VII, 447.

²⁵ el-Cevherî, *eş-Şihah*, II, 691.

²⁶ el-Ĥalîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, VIII, 389.

²⁷ el-Ĥalîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 9.

²⁸ Bkz. İbn Fâris, *eş-Şâhibî*, s. 45.

²⁹ Bkz. Ömer, *İlmu'd-Delâle*, II, 239.

mühür aleti olarak kullanılmaktaydı.³⁰ Fakat daha sonra farklı amaçlarla parmağa takılan bir süs eşyasını ifade etmek için kullanıldı ve eski anlamından bir eser kalmadı. Yine, günümüzde “tank, panzer” anlamında kullanılan دَبَابَة kelimesi aslında; “düşmandan korunmak için tahtadan ve deriden imal edilmiş ve kamuflaj vazifesi gören bir alet” demektir.³¹ Fakat zamanla savunma sisteminin gelişmesiyle birlikte onlardan korunma yolları da değişti ve bunun doğal sonucu olarak kelimenin anlamı da değişime uğradı.

1.5. Anlam Değişim Biçimleri

Suyûtî'nin *el-Müzahir*'i hariç, klasik dilbilim kitaplarında anlam değişimi herhangi bir sınıflandırmaya tabi tutulmamıştır. Bu sınıflandırmanın, 19. Yüzyıl gibi çok yakın bir tarihte, Batılı dilciler tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.³² Anlam değişimi, dilbilim kitaplarında genelde şu biçimlerde karşımıza çıkmaktadır:³³

1.5.1. Anlam Kayması / نقل المعنى

Anlam kayması; önceki yansıttığından farklı olarak bir sözcüğün yeni bir anlamı yansıtır duruma gelmesidir.³⁴ Örneğin, “üzmek” ve “tütün” sözcüklerin de anlam kayması olmuştur. Nitekim eski Türkçe’de, “kırmak, kesmek” anlamında kullanılan “üzmek” sözcüğü günümüzde “üzüntü vermek” manasında; eskiden “duman” anlamında kullanılan “tütün” kelimesi ise şimdi “bir bitkinin adı ve ondan elde edilen ürün” anlamında kullanılmaktadır.³⁵ Yine, günümüz Arapça’sında “üzerinde yemek bulunan sofraya” manasında kullanılan سَفْرَة ile “hırsız” anlamında kullanılan طول اليد kelimelerinde de anlam kayması meydana gelmiştir. Çünkü سَفْرَة sözcüğü eski Arapça’da “yolcu için yapılan yemek”, طول اليد ise “cömert” anlamında kullanılmaktaydı.³⁶ Aslında “meşhur kişi” anlamında olan fakat insanların diyaloglarında “zeki” anlamında kullanılan نبيه kelimesi ve “eşsiz, tek, güzide”

³⁰ Bkz. el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV, 241.

³¹ Bkz. el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VIII, 13.

³² Bkz. Ömer, *‘İlmu’ d-Delâle*, II, 235.

³³ Örneğin Ahmed Muhtâr Ömer, *‘İlmu’ d-Delâle* isimli eserinde bu çalışmadaki şekliyle şekilde ele almıştır.

³⁴ Bkz. İmer vd., *Dilbilim Sözlüğü*, s. 28.

³⁵ Bkz. İmer vd., *Dilbilim Sözlüğü*, s. 28.

³⁶ Bkz. Ömer, *‘İlmu’ d-Delâle*, II, 248.

anlamında iken “babası olmayan kişi” manasında kullanılan يتيم kelimesi de bu örnekler içerisinde zikredilbilir.³⁷

Anlam aktarması/kayması aslında belagat ilmindeki mecaza dâhildir.³⁸ Fakat bu, her zaman için geçerli değildir. Çünkü mecâzda muhatabı etkileme gayesi vardır. Anlam aktarması ise bazen, dinleyicileri duygusal anlamda etkilemek ve coşturmak için değil de sadece bir anlamı daha iyi açıklamak için kullanılır.³⁹ Örneğin, طول اليد kelimesinin “hırsız” anlamında kullanılmasının mecâzî bir kullanım olduğu söylenebilir ama سفرة sözcüğünün “sofra” manasında kullanılmasında herhangi bir mecaz durumu söz konusu değildir.

1.5.2. Anlam İyileşmesi / رقي المعنى

Anlam iyileşmesi, bir sözcüğün eski anlamından daha iyi bir anlamı yansıtır duruma gelmesidir.⁴⁰ Örneğin, eski Türkçe’de “kötü” anlamında; günümüz Türkçe’sinde ise “yiğit kişi” anlamında kullanılan “yavuz” kelimesi gibi.⁴¹ Arapça’da da bunun örnekleri vardır. Mesela, önceden “herhangi bir iş için bir yere gönderilen kişi/elçi” anlamında iken daha sonra “peygamber” anlamında kullanılan رسول ve eskiden “değersiz eşya” anlamında olan günümüzde ise “gelinin pahalı ve değerli çeyizi” manasında kullanılan عفش sözcüğü gibi. Bu tür bir anlam değişiminin en güzel örneklerinden biri de eski Arapça’da “normal bir vali, yönetici” manasında olan fakat özellikle hicrî 9. Asırda devlet büyükleri için çok büyük bir lakap haline gelen سلطان kelimesidir.⁴²

1.5.3. Anlam Kötüleşmesi / انحطاط المعنى

Anlam kötüleşmesi, bir sözcüğün, eski anlamından daha kötü bir anlamı yansıtır duruma gelmesidir.⁴³ Mesela, “canavar” sözcüğü önceden “canlı, mahlûk” anlamında kullanılıyorken daha sonra olumsuz bir anlamda kullanılmıştır.⁴⁴

³⁷ Enîs, *Delâletü'l-Elfâz*, s. 166-167.

³⁸ Bkz. Enîs, *Delâletü'l-Elfâz*, s. 160; Ömer, *‘İlmu’d-Delâle*, 241.

³⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Enîs, *Delâletü'l-Elfâz*, s. 160-162.

⁴⁰ İmer vd., *Dilbilim Sözlüğü*, s. 27.

⁴¹ Bkz. İmer vd., *Dilbilim Sözlüğü*, s. 27.

⁴² Bkz. Enîs, *Delâletü'l-Elfâz*, s. 158.

⁴³ Bkz. İmer vd., *Dilbilim Sözlüğü*, s. 28.

⁴⁴ Bkz. İmer vd., *Dilbilim Sözlüğü*, s. 28.

Arapça'da انحطاط الدلالة / انحطاط المعنى olarak bilinen anlam kötüleşmesi, bir kelimenin anlamında meydana gelen değer düşüşünü ifade eder. Yani kelimenin zamanla eski değerini kaybetmesidir. Anlam kötüleşmesi, anlam iyileşmesinin zıttı olarak kabul edilebilir. Bu tür bir anlam değişimine, günümüzde “sandalye” anlamında kullanılan كرسي sözcüğü ve “kapı muhafızı” anlamına gelen حاجب kelimesi örnek verilebilir. Nitekim كرسي kelimesi Kur‘ân-ı kerim’de “Arş”⁴⁵ anlamında kullanılmıştır.⁴⁶ حاجب kelimesi ise önceden “başvezir” anlamında kullanılmaktaydı.⁴⁷

1.5.4. Anlam Daralması / تضيق المعنى

Anlam daralması; anlamlı bir birimin daha sınırlı bir kapsam içermesi, genel bir anlamdan dar bir anlam geçerek değişmesidir.⁴⁸ Örneğin, “oğul” kelimesi eski Türkçe’de “çocuk” anlamında yani hem kız hem erkek evlat anlamında kullanılıyordu. Daha sonra anlamı daralmış ve sadece “erkek çocuk” için kullanılmaya başlanmıştır.⁴⁹

Anlam daralması, Arap Dili’nde تضيق المعنى / تخصيص الدلالة olarak bilinmektedir. Suyûfî *el-Müzhir* isimli kitabının 29. bölümünde kelimelerin umum ve husus yönlerini incelediği “ma‘rifetu’l-‘âm ve’l-hâşş” başlığı altında bu konuyu da ele almıştır. Suyûfî, anlam daralması şeklinde ortaya çıkan anlam değişimin örneklerinin az olduğuna dikkat çekmektedir.⁵⁰

Anlam daralmasına, حَجّ/Hac ibadeti, سَبْت/cumartesi günü, عَيْش/ekmek ve فَاكِهَة/meyve kelimeleri örnek verilebilir. Bu kelimeler önceden daha genel bir anlam ifade ediyorken daha sonra anlamları daralmış ve sadece bir şeyi ifade eder hale

⁴⁵ Arş: Kur‘ân ve hadiste ilahi hükümlerlik ve taht anlamında kullanılan bir terim. (bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Arş”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 406-409.

⁴⁶ Bkz. Bakara, 3/255.

⁴⁷ Enîs, *Delâletu’l-Elfâz*, s. 157.

⁴⁸ Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, s. 20.

⁴⁹ Bkz. İmer vd., *Dilbilim Sözlüğü*, s. 26.

⁵⁰ Bkz. Suyûfî, *el-Müzhir*, I/427.

gelmişlerdir. Nitekim حَجَّ aslında “bir yere gitmek”⁵¹, سَيِّت “zamanın tamamını”⁵² ve فاكهة “meyveler ve sebzeler”⁵³ anlamlarını ifade etmek için kullanılmaktaydı.

1.5.5. Anlam Genişlemesi / توسيع المعنى

Anlam genişlemesi; tarihsel süreç içinde bir sözcüğün ilk anlamına ek olarak daha geniş bir anlam üstlenmesi, dar bir kapsamdan genel bir kapsama geçmesidir.⁵⁴ Mesela, ödül kelimesi önceden sadece güreşte kazananlara “verilen mükâfat” demektir. Günümüzde ise herhangi bir yarışmada kazananlara verilen mükâfat, demektir.⁵⁵

Anlam genişlemesi, Arapça’da تعميم الدلالة/توسيع المعنى olarak bilinmektedir. İbn Fâris, *eş-Şâhibî* isimli eserinde anlam genişlemesinin örneklerinin çok olduğunu belirtmektedir.⁵⁶ İbn Düreyd *el-Cemhere* adlı sözlüğünde bu konu için birçok örnek zikretmiştir. Mesela, عقيقة - اعدار - غيث - وغي - نجعة kelimeleri bu örnekler arasındadır. نجعة önceden “yağmuru istemek” anlamındayken daha sonra “herhangi bir şeyi istemek” anlamında, وغي “savaşta seslerin birbirine karışması” anlamındayken “savaş” anlamında, غيث “yağmur” anlamındayken “yağmurun bitirdiği bitkiler” anlamında, اعدار “sünnet olmak” anlamındayken “sünnet yemeği” anlamında kullanılmıştır. عقيقة sözcüğü önceden “yeni doğmuş bebeğin kafasındaki saç” anlamındaydı. Daha sonra bu saçın kesilmesi sırasında kurban edilen hayvana isim oldu. مَجْدُ kelimesi aslında “hayvanın karnının samanla tıka basa dolu olması” anlamındaydı. Daha sonra “bir kimsenin çok şerefli / değerli olması” anlamında da kullanıldı.⁵⁷

İbn Fâris’in de ifade ettiği gibi Arap Dili’nde anlam genişlemesi biçiminde meydana gelen anlam değişimlerinin örnekleri hayli fazladır. Hepsinin tesbit edilmesi ve bir araya getirilmesi imkânsız olmasa da zordur. Bu, belkide müstakil bir sözlük çalışmasına konu olabilir. Bu nedenle çalışmada, deveye ait bazı kelimelerde meydana gelen anlam genişlemesi incelenmiştir.

⁵¹ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 86.

⁵² İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 253.

⁵³ Asutay, *Arap Anlambilimi ve Arap Anlambilimin el-Hasâiş'teki Temelleri*, s. 129-130.

⁵⁴ Bkz. İmer vd., *Dilbilim Sözlüğü*, s. 27; Ömer, *İlmü'd-Delâle*, II, 243.

⁵⁵ Bkz. İmer vd., *Dilbilim Sözlüğü*, s. 27.

⁵⁶ Bkz. İbn Fâris, *eş-Şâhibî*, s. 58.

⁵⁷ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, III, 1256-1257; Suyûfî, *el-Müzhir*, I, 335.

2. DEVENİN ARAP KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ

2.1. Devenin En Meşhur İsimleri ve Fizikî Özellikleri

Arapça’da devenin birçok ismi bulunmaktadır. Bunlardan en çok kullanılanlar şunlardır: ناقاة - بعير - جمال - إبل.⁵⁸ بعير “dokuz yaşına basmış ve dişi çıkmış olan dişi ya da erkek deve”, جمال , “erkek deve”, ناقاة “dişi deve” demektir.⁵⁹ إبل ise, erkek ve dişi develerin hepsini ifade eder.⁶⁰

Deveyi diğer hayvanlardan ayıran en belirgin özelliklerden biri, üstün yaratılışıdır. Kur’ân-ı Kerim’de buna şöyle işaret edilmiştir:

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ

“Deveye bakmazlar mı nasıl yaratılmıştır?”⁶¹

Haftalarca yiyip içmeden kilometrelerce yürüyebilen bu hayvan, kum fırtınalarına karşı özel perdelerle donatılmış bir buruna, çift sıra kirpikli gözlere, içi tüylü kulaklara; dikenli bitkileri yemeye uygun ağız yapısına, bunları hazmedebilen bir sindirim sistemine, aşırı sıcağa ve soğuğa dayanma ve çok uzak mesafelerdeki suyun kokusunu alabilme kabiliyetine sahiptir.⁶²

Araplar, “الجمال خير من الفرس / deve attan daha hayırlıdır”, derler. Çünkü deve, at veya başka bir yük hayvanının taşıyabileceği yükün üç katını taşıyabilmektedir. Ayrıca günlerce açlığa ve susuzluğa dayanabilir. Bu, atın güç yetirebileceği bir şey değildir.⁶³ Deve aynı zamanda çok güçlü ve sağlam bir hayvandır. Bundan dolayıdır ki; Arapça’da, eli ayağı düzgün ve uzuvları iri olan insanlar deveye benzetildiklerinden, onlar için “رَجُلٌ جَمَالِيٌّ” tabiri kullanılmaktadır.⁶⁴

Deve, cüssesi büyük olsa da sahibine karşı çok itaatkârdır. Yolculuklarda insana lazım olacak bütün eşyaları taşıyabilmesi ile adeta bir karavan gibidir.

⁵⁸ Bkz. Ahmet Önkal - Nebi Bozkurt, “Deve”, *DİA*, İstanbul, 1994, IX, 222-226.

⁵⁹ el-Halil, *Kitâbu'l-‘Ayn*, II, 132.

⁶⁰ Önkal - Bozkurt, “Deve”, IX, 222-226.

⁶¹ Gâşiye, 30/17.

⁶² Önkal - Bozkurt, “Deve”, IX, 222-226; İbrahim Ahmed Şe’lân, *el-Cemel fi Emsâli'l-‘Âlemi'l-‘Arabî Kadîmen ve Hadîsen*, İşdârâtü'l-Merkez Zâyid li't-Türâs ve't-Tarih, el-İmârâtü'l-‘Arabiyye'l-Müttehide, h.1421, s. 42.

⁶³ Bkz. Şe’lân, *el-Cemel*, s.46.

⁶⁴ Cemâluddîn İbn Manzûr Muhammed b. Mükrim Ebu'l-Fağl, *Lisânu'l-‘Arab*, nşr. Dâru Şâdir, Beyrut, h.1414, XI, 125.

Ḳazvîni (v. 739/1338), onun bu özelliğini şöyle anlatır: *O, cüssesi büyük, son derece itaatkâr bir hayvandır. Ağır bir yükü ayağa kalkabilir ve oturabilir. Yularından tutan bir fare bile onu dilediği yere götürebilir. Onun sırtında -bir insanın, yiyeceği, içeceği, giyeceği ve bunların kapları, yastığı ve yorganiyla; tıpkı bir ev gibi içinde oturabileceği ve üzerinde tavanı olan- bir yuva yapılabilir. O, bunlarla beraber yürüyebilir.*”⁶⁵

Deve kutsal kitaplarda da çokça zikredilen bir hayvandır. Tevrat ve İncil’de sık sık deveden bahsedilmiştir. Ayrıca Kur’ân-ı Kerim’de de yer yer deveden söz edilmiştir.⁶⁶ Deveyle ilgili âyetlerin bazıları şöyledir:

إِنَّ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَاسْتَكْبَرُوا عَنْهَا لَا تُفَتِّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ وَلَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِيَاطِ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُجْرِمِينَ

“Bizim âyetlerimizi asılsız sayanlar, büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız!”⁶⁷

وَيَا قَوْمِ هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ فَدَرُوهَا تَأْكُلْ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوءٍ فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ

“Ey kavmim! İşte size mucize olarak Allah’ın gönderdiği deve. Onu bırakın Allah’ın mülkünde otlasın. Ona kötülük etmeyin; sonra sizi, yaklaşan bir azap yakalar.”⁶⁸

وَإِذَا الْعِشَارُ عُطِّلَتْ

“Doğuracak develer başıboş bırakıldığında;”⁶⁹

أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ

“Peki, insanlar devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?”⁷⁰

⁶⁵ Şe‘lân, *el-Cemel*, s.40.

⁶⁶ Bkz. Önkal - Bozkurt, “Deve”, IX, 222-226.

⁶⁷ A‘râf, 8/40.

⁶⁸ Hûd, 12/64.

⁶⁹ Tekvir, 30/4.

⁷⁰ Gâşiye, 30/17.

2.2. Devenin Arapların Hayatındaki Yeri

İşte bu kadar üstün özelliklere sahip ve önemli bir hayvan olan deve, özellikle bedevîler (çölde yaşayan Araplar) için hayati bir önem arz etmiştir. Bilindiği gibi; Arabistan, coğrafi yapı itibariyle büyük bir bölümü çöllerden oluşan, yağışları kıt, çok sıcak ve kurak bir iklime sahip ve sık sık kum fırtınalarının meydana geldiği bir bölgedir.⁷¹

Deve, hayat şartları zor olan böyle bir bölgede yaşayan Araplar'ın adeta eli ayağı olmuştur. Araplar, bir yandan devenin etinden, sütünden, derisinden, kılından yararlanıyor biryandan da onu bir ulaşım aracı olarak kullanıyordu. Deniz ulaşımı için gemi ne kadar önemliyse çöldeki ulaşım için de deve o kadar önemlidir. Deve, bir bedevînin; uçsuz bucaksız çöldeki hem gemisi hem de pusulası gibiydi. Bu yüzden ki, deve; Araplar arasında “sefinetu's-saħra/çöl gemisi” lakabıyla ünlenmiştir.

Günümüzdeki modern karayolları taşımacılığı deve kervanlarını arka plana itmiş olsa da ilkçağdan beri Arabistan yarımadasının geleneksel yük ve binek aracı deve idi ve yarımada sadece onunla baştanbaşa geçilebiliyordu.⁷²

Bir Arap'ı devesiz tasavvur etmek neredeyse imkânsızdır. Deve, çok eskiden beri Araplar'ın hayatında vardı. Nitekim Araplar'a işaret eden en eski kaya yazıtında devenin de zikredilmesi bunu teyit etmektedir.⁷³

Hayatının büyük bir kısmı deve sırtında geçen Hz. Peygamber (s.a.v) de deveye çok değer vermiş ve kendisi de Kasvâ adında bir deveye sahipti. Devenin değerli bir hayvan ve sahibi için onur kaynağı olduğunu; yolculuklarda önemsenmesi ve dikkat edilmesi gereken bir binek olduğunu ifade eden hadisler vardır. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

الإِبِلُ عِرٌّ لِأَهْلِهَا

“Deve, sahibi için bir onurdur.”⁷⁴

⁷¹ Bkz. Kudret Büyükcoşkun, “Arabistan”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 552-558; ‘Âsım Muhammed Emin Benî ‘Âmir, “Eseru'l-İbil fi Tevcihi'l-Ĥitabi'n-Naĥdi'l-'Arabî”, *Mecelletu'l-Âdâb ve'l-'Ulûmi'l-İctimâ'iyye*, c.III, S.II, 2016, s. 443.

⁷² Bkz. Büyükcoşkun, “Arabistan”, *DİA*, III, 252-258.

⁷³ Bkz. Benî ‘Âmir, “Eseru'l-İbil fi Tevcihi'l-Ĥitabi'n-Naĥdi'l-'Arabî”, s. 443.

إِذَا سَافَرْتُمْ فِي الْخِصْبِ، فَأَعْطُوا الْإِبِلَ حَظَّهَا مِنَ الْأَرْضِ، وَإِذَا سَافَرْتُمْ فِي السَّنَةِ،
فَأَسْرِعُوا عَلَيْهَا السَّيْرَ

“Yeşillik ve otlaklarda yolculuk yaptığınızda, develerin yerdeki otlardan yemesine müsaade edin. Yeşilin ve otun olmadığı yerlerde yolculuk yaptığınızda ise, oradan hızlıca geçin (ki açlıktan develerin gücü tükenmesin).”⁷⁵

لَا تَسُبُّوا الْإِبِلَ؛ فَإِنَّ فِيهَا رَفُوءَ الدَّمِّ

“Deveye sövmeyin. Çünkü onda kan davasını sonlandırma özelliği vardır.”⁷⁶

Deve, özellikle bedeviler için çok değerli bir hayvandır. O kadar ki, öbür dünyada bile onunla beraber olmak istemişlerdir. Bunu ‘Alkame b. Mersed (r.a)’ın rivayet ettiği şu hadisten anlıyoruz:

جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ هَلْ فِي الْجَنَّةِ إِبِلٌ فَإِنِّي أُحِبُّ
الْإِبِلَ؟ قَالَ: «نَعَمْ، لَكَ فِيهَا نَاقَةٌ

“Bir bedevî Peygamber (s.a.v)’e gelerek şöyle dedi: Ey Allah’ın Resûlü, cennette deve var mı? Ben deveyi çok severim. Hz. Peygamber (s.a.v), evet, senin için orada dişi bir deve vardır, buyurdu.”⁷⁷

Çölün acımasız yüzüne karşı çok dayanıklı ve sağlam bir yaratılışa sahip olan deve, meşakkatli çöl hayatında Araplar’ın yardımcısı; uzun ve tehlikeli yolculuklarda ise onlara yol arkadaşı olmuştur. Nitekim Muallakât şairlerinden el-A’sâ el-Ekber (v. 7/629 [?]), devesiyle yaptığı bir çöl yolculuğunu şöyle tasvir etmiştir:

إِلَّا الرَّجِيعَ فِيهَا عَلاَقَ

وَفَلَاةٍ كَانَتْهَا ظَهْرَ تَرْسٍ لَيْسَ

⁷⁴ Ebû Abdullah Muhammed İbn Mâce b. Yezîd, *Sünen-i İbn Mâce*, bâb-u İttihâzi’l-Mâşiye, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki, Dâr-u İhyâi’l-Kutubi’l-‘Arabiyye, b.y., t.y., II, 773. (nr. 2305)

⁷⁵ Müslim b. Haccâc e’n-Nisâbüri, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muahmed Fuâd Abdalbâki, Dâru İhyâ-i’t-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrut, t.y., III, 1525.

⁷⁶ Ebu’l-‘Abbas Ahmed el-Kurtubî, *el-Müfhim*, 1. bs., thk. Muhyiddin Dîb Mistû vd., Daru İbn Kesîr, Beyrut, 1417/1996, I, 314. Not: Devenin kan davasını sonlandırmasıyla, diyet olarak verildiğinde kısas ve öldürmenin ortadan kalkması kast edilmiştir. (bkz. el-Kurtubî, *el-Müfhim*, I, 314.)

⁷⁷ Ebu’s-Serî Hennad b. es-Serî ed-Dârimî, *ez-Zühed*, thk. Abdurrahman Abdulcebbar el-Ferîvâî, Dâru’l-hulefâ li’l-Kitâbi’l-İslâmî, Küveyt, h.1406, I, 83.

عَنْتَرِيْسُ نَعَابَةٌ مِعْنَاقُ

قَدْ تَجَاوَزَتْهَا وَتَحْتِي مَرَوْحُ

“(Devemin) gevişi dışında içinde hiç ot olmayan ve (yüzeyi) kalkan sırtı gibi olan nice çöllerden geçtim. Altımda; şevkli, hızlı ve çevik (devem) olduğu halde...”⁷⁸

2.3. Devenin Arap Dili ve Edebiyatındaki Yeri

Devenin, Arap toplumu için bu kadar önemli bir konumda olması ve onların hayatlarının bir parçası haline gelmesi, doğal olarak onun; Arap dili ve edebiyatında da önemli bir yere sahip olmasına neden olmuştur. Burada Arap dili ve edebiyatı ile şiir, darbimesel ve deveyle ilgili kelimeler kast edilmiştir. Arap edebiyatının en önemli unsurlarından biri olan Arap şiirinde sık sık deveden bahsedilmesi, Arapça’da deveyle ilgili çok fazla darbimesel olması ve deveye ait zengin bir kelime hazinesinin bulunması bu gerçeği göstermektedir.

2.3.1. Arap Şiirinde Deve Motifi

Arapça metinler içerisinde, devenin en çok geçtiği yerlerden biri şiirlerdir. Bunun en güzel örneği Câhiliye şiirleridir. İmruülkays b. Hıcr (v. 540 dolayları), Tarafe b. ‘Abd (v. 564 [?]), ‘Amr b. Külsûm (v. 584 veya 600 m.), Züheyr b. Ebû Sülmâ (v. 609 [?]), ‘Antere (v. m. 614 [?]) ve Lebîd b. Rebî‘a (v. 40 veya 41/660 veya 661) gibi ünlü şairlerin hepsi de şiirlerinde deveden bahsetmektedir.

Şiirlerde devenin, farklı özelliklerle betimlendiği görülüyor. Mesela, İmruülkays devenin hareketleri, mahfelerin renklerinden; Lebîd, hızlılığından; ‘Antere, sağlamlığından bahsetmektedir.⁷⁹ İmruülkays’tan sonra Cahiliye dönemimin en iyi ikinci şairi sayılan Tarafe mullakâsının büyük bir bölümünü devesine ayırmış ve onu bütün detaylarıyla tasvir etmiştir. Tarafe, yüz üç beyitten oluşan muallakâsının sadece on beytinde sevgilisinin tasvirini yaparken; devesini otuz beyitte tasvir etmiştir.⁸⁰ Hatta başka bir şiirinde, devesinin merasından, kurumuş memelerinden, yarılmış dudağından ve burnundan uzun uzadıya bahseder. O kadar ki, Oryantalist Sir William Jones onun bu şiirine şu yorumu yapmaktan kendini

⁷⁸ Şevkî Dayf, *Târîhu ’l-Edebi’l-‘Arabî*, 1. bs., Dâru’l-Me‘ârif, Mısır, 1995, I, 354.

⁷⁹ Bkz. ‘Umeyre Nemir-Sümeyye Se‘û, *Şûretu ’n-Nâke fi Tecrübeti ’ş-Şâ’iri’l-Câhilî -el-mu’allakâtu’l-‘aşr enmûzecen-*, Yüksek Lisans Tezi, Câmi‘âtu’l-‘Arabî b. Mehîdî Ümmü’l-Bevâkî, Cezayir, 2017, ss. 30-44.

⁸⁰ Bkz. Emrullah İşler, “Tarafe b. Abd”, *DİA*, İstanbul, 2011, XL, 14.

alamamıştır: “Keşke o, sevdiği kadın hakkında daha çok şey, devesi hakkında daha az şey söyleseydi.”⁸¹

Çalışmamızın konusunun dışına çıkmamak için en meşhûr Cahiliye şairlerinin şiirlerinden sadece deveyle ilgili olan kısımlardan birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

a-İmruülkays b. Hucr (v. 540)

أَرَى نَاقَةَ الْفَيْسِ قَدْ أَصْبَحَتْ عَلَى الْأَيْنِ ذَاتَ هَيْابٍ نَوَارًا

“Aşırı yorgun olmasına rağmen, Kays’ın devesini istekli ve önünde ne olduğunu bilen bir deve olarak görüyorum.”⁸²

b- Tarafe b. ‘Abd (v. 564)

وَإِنِّي لَأَمْضِي أَلْهَمَّ عِنْدَ إِحْتِضَارِهِ بَعُوجَاءَ مِرْقَالٍ تَرُوحُ وَتَعْتَدِي

“İçim daraldığında, yürüyüşünde şevkli ve hızlı olan deveme binerek üzüntümü giderir ve istediğimi yaparım.”⁸³

c-‘Antere b. Şeddâd (v. 614)

ذُلٌّ رَكَابِي حَيْثُ شِئْتُ مُشَابِعِي لَتِّي وَأَخِزُّهُ بِأَمْرِ مُبْرِمٍ

“Devem, ben onu ne tarafa yöneltsem bana itaat eder. İşlerimde bana yardımcı olur ve onu kesin bir emirle (dilediğim yere) sürüklerim.”⁸⁴

d-Lebîd b. Rebî‘a (v. 660-661)

بَطْلِيحِ أَسْفَارٍ تَرَكْنَ بَقِيَّةً مِنْهَا فَأَحْنَقَ صُلْبُهَا وَسَنَامُهَا

⁸¹ Bkz. Robert Irwin, *el-Cemel*, çev. Ahmed Mahmud, 1.bs., Kelime Yay., el-İmârâtü'l-‘Arabiyye'l-Müttehide, 2012, ss. 89-91.

⁸² Ebû Vehb Hunduc b. Hucr İmruülkays, *Dîvânu İmruülkays*, el-Matbaatu'r-Rahmâniyye, Mısır, 1349/1930, s. 67; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *eş-Şinâ‘ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî- Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, el-Mektebetü'l-‘Unşuriyye, Beyrut, h. 1419, s. 452.

⁸³ Ebû ‘Amr Tarafe b. ‘Abd, *Dîvânu Tarafe b. ‘Abd*, 3. bs., thk. Mehdî Muhammed Nâsıruddin, Dâru'l-kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 1423/2002, s. 20; el-Huseyn b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu'l-Mu‘allakâti's-Seb‘*, 2. bs., Dâru'l-Ma‘rife, Beyrut, 1425/2004, s. 76.

⁸⁴ ‘Antere b. Şeddâd el-Absî, *Dîvânu ‘Antere b. Şeddâd*, 2. bs., Dâru'l-Ma‘rife, Beyrut, 1425/2004, s. 20.

ve Peru’da yaşayan Kızılderili Aymara kabilesi patates çeşitlerini 200 kelimeyle ifade ederler.⁹⁰ Araplar’ın yaşadığı bölgelere en çok uyum sağlaması ve zor hayat şartlarında onların eli ayağı gibi olmasından dolayı, Arapça’da deveye ait binlerce kelime vardır. Araştırmacı Von Hammer’a göre bu kelimelerin sayısı 5744’dür.⁹¹ Hakikaten de, Arapça sözlüklerde bir arama yaptığımızda, çoğu kelimenin deveyle beraber kullanımının da verildiğini görürüz. Bu durum, Arapça kelimelerin, deveyle ne kadar bağlantılı olduğunu ve bu dilde deveye ait ne kadar çok sözcük bulunduğunu göstermektedir.

Bir bitkiye, bir hayvana veya bir eşyaya verilen bütün isimler, Arapça dilbilim kaynaklarında المترادفات/eş anlamlı kelimeler başlığı altında incelenmektedir. Arap Dilinde eş anlamlı kelimeler ile ilgili leksikografi alanında eserler ortaya konulmuştur. Bu eserlerin bazıları genel, bazıları özel çalışmalardır. Mesela, Mecdüddîn Fîrûzâbâdî (v. 817/1415), *er-Ravdu’l-Meslûf fî Mâ Lehû İsmâni İle’l-Ülûf* isimli eserinde bütün konulardaki eş anlamlıları ele alırken, İbn Hâleveyh (v. 370/980), sadece aslana ve yılanı ait isimleri toplayan birer kitap yazmıştır.⁹²

Hicrî 2. Asrın sonlarından itibaren; deveye ait kelimeler ile ilgili sözlük çalışmaları da olmuştur. Bu çalışmaların on beşi müstakil eser halinde; on bir tanesi ise başka sözlükler içerisinde ele alınmıştır. Ancak bunlardan, Asma’î’nin (ö. 216/831), *Kitâbu’l-İbil*’i dışında hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır.⁹³ Asma’î, bu sözlüğünde devenin yürüyüşleri, renkleri, isimleri, ilaçları, sesleri v.s ile ilgili kelimeleri örneklerle açıklamıştır.

Günümüz Arap dilbilimcilerinden Dr. Abdurrezzak Ferrâc es-Sâ’idî’ye göre, deveye ait kelimelerin bir kısmı aslî manasında kalmış ve herhangi bir değişikliğe uğramamıştır. Buna karşılık birçoğu zamanla anlam değişikliğine uğramış ve ilk

⁹⁰ Soner Gündüzöz, “Arapça’da Kültür – Dil İlişkisi: Arapçanın Yapılanması ve Algılanmasında Etkili Öğeler”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, c. 5, S. 2, 2005, ss. 225-226.

⁹¹ Gündüzöz, “Arapça’da Kültür – Dil İlişkisi: Arapçanın Yapılanması ve Algılanmasında Etkili Öğeler”, s. 226.

⁹² Suyûtî, *el-Müzhir*, I/407.

⁹³ Bkz. Hüseyin Naşşâr, *Dirâsâtun Luğaviyyetun*, Dâru’r-Râidi’l-‘Arabî, Beyrut, 1981, ss. 128-129.

manasından uzaklaşmıştır.⁹⁴ Çalışmamızda, bu kelimelerin bir kısmı anlam irdelenecektir.

⁹⁴ Bkz. es-Sâidî, “Ta‘mîmu’d-Delale fî Elfâzi’l-İbil”, s. 101.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP DİLİNDE DEVEYLE İLGİLİ KELİMELERDE ANLAM GENİŞLEMESİ

Arapça'da deveye ait çok sayıda kelime bulunmaktadır. Klasik Arapça sözlüklerdeki çoğu maddenin, deveyle birlikte bir kullanımı vardır. Ancak bu kelimelerin hepsi eski manasında kullanılmamaktadır. Bugün başka anlamları ifade etmek için kullanılan; fakat aslında deveye ait olan çok fazla kelime vardır. Öyleyse deveye ait kelimelerin çoğunda anlamsal bir evrim söz konusudur. Şüphesiz bu durum; devenin Arap kültüründeki yeri ile ilişkilidir. Araplar, Arabistan'ın zor hayat şartlarında hemen her konuda istifade ettikleri ve neredeyse yanlarından hiç ayırmadıkları bu hayvana çok isim takmış ve ona ait çok fazla sözcük üretmiştir. Klasik sözlüklerde aranılan birçok kelimenin deveyle bir kullanıma sahip olması bunu göstermektedir. Ayrıca deveye ait kelimeleri inceleyen müstakil sözlüklerin yapılmış olması da yine devenin Arapça'daki kelime hazinesinin zenginliğine işaret etmektedir. Fakat "çalışmanın metodu" kısmında da ifade edildiği gibi bu tezin amacını yansıtmakta yeterli olduğu için çok sayıda kelimeye yer verilme ihtiyacı duyulmamıştır.

Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi, Arapça'da deveyle ilgili kelimelerin çoğusu zamanla anlam değişimine uğramıştır. Bu bölümde, klasik Arapça sözlükler başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan tesbit edilen deveye ait bazı kelimelerdeki anlam değişimi incelenecektir. Söz konusu kelimelerin önceki ve sonraki anlamları, âyet, hadis, şiir vb. istişhatlarla açıklanarak meydana gelen anlam genişlemesine işaret edilecektir. Bunun yanı sıra, iki anlam arasındaki benzerlik de zikredilerek lafızların önceki ve sonraki anlamları arasındaki ilişkiye dikkat çekilecektir.

1. ANLAM GENİŞLEMESİNE UĞRAYAN DEVEYE AİT KELİMELER

1.1 Müştak İsim Olan Kelimeler

1.1.1. ضَفَّاز / Koğuculuk yapan kişi

Arapça'da, koğuculuk yapan / laf dolaştıran kişi için نَمَام ve فَتَات sözcükleri kullanılmaktadır.⁹⁵ ضَفَّاز kelimesi de sözlükte bu anlama gelmektedir.⁹⁶ Örneğin, bu sözcük:

مَلْعُونٌ كُلُّ ضَفَّازٍ

“Her dedikoducu lanetlenmiştir.”⁹⁷, hadis-i şerifinde “dedikocu” anlamındadır.

ضَفَّاز kelimesi aslında, “arpayı önce ufaltıp sonra ıslatarak büyük lokmalar halinde hazırlayarak deveye yem olarak vermek” anlamına gelen ض-ف-ز kökünden gelmektedir. Örneğin, “deveye (arpadan yapılmış) büyük lokmalarla yem vermek” anlamında ضَفَّرْتُ البَعِيرَ denilmektedir. Dedikoduculuk yapan kimse de, sözü yalanlarla süsleyip hazırlayarak başkasına aktardığı için, kendisine böyle denilmiştir.⁹⁸

1.1.2. خَدِيج / Prematüre bebek

خَدِيج kelimesi, günümüzde; vaktinden önce doğan (prematüre) bebek anlamında kullanılmaktadır.⁹⁹ أَخْدَج “bir işin eksik yapılması, özenerek yapılmaması”, خَدَّاج kelimesi ise “eksiklik” anlamına gelmektedir. Örneğin Aşma‘î,

كُلُّ صَلَاةٍ لَيْسَتْ فِيهَا قِرَاءَةٌ فَهِيَ خَدَّاجٌ

⁹⁵ Ebû Yusûf Yakub b. İshak İbnu's-Sikkît, *İşlahu'l-Mantık*, thk, Muhammed Mü'rib, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, b.y., 1423/2002, I, 307.

⁹⁶ Bkz. el-Halil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VII, 20; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, V, 365.

⁹⁷ Ebû 'Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî, *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, nşr. Mektebetu Nizar Mustafa el-Bâz, Suûdi Arabistan, 1999, IV, 1133.

⁹⁸ Ebû Manşûr Muhammed b. Ahmed el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2001, VIII, 336; Mecduddin, Ebu's-Sa'âdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî İbnu'l-Esîr, *en-Nihâye fi Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser*, el-Mektebetu'l-'İlmiyye, Beyrut, 1979, III, 94.

⁹⁹ Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yay., İstanbul, 1995, s. 216.

“İçinde kıraat bulunmayan her namaz eksiktir.”¹⁰⁰, hadis-i şerifindeki خَدَجُ sözcüğünün “noksanlık” anlamına geldiğini söylemektedir.¹⁰¹

Klasik sözlüklere bakıldığında ise, bu kelimenin aslında deveye ait bir kelime olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü خَدَجٌ, “henüz doğum vakti gelmemiş devenin doğum yapması ya da yavrusunu azaları eksik bir şekilde doğurması”, anlamındadır. Bu şekilde doğum yapmış deveye خَادِجٌ, böyle doğan yavrusuna خَدِيجٌ denilmektedir.¹⁰²

1.1.3. بَكِيٌّ / Gerektiği kadar konuşan

بَكِيٌّ gerektiği kadar konuşmak, yaratılış itibariyle az konuşmak, anlamına gelmektedir. Az konuşan kimseye بَكِيٌّ denilmektedir.¹⁰³ Örneğin,

نَحْنُ مَعَاشِرَ الْأَنْبِيَاءِ فِينَا بُكَاءٌ

“Biz peygamberler gerektiği kadar konuşuruz.”¹⁰⁴, hadisinde ki بُكَاءٌ kelimesi “az konuşmak, gerektiği kadar konuşmak” anlamına gelmektedir.¹⁰⁵

Bu anlamda kullanılan بَكِيٌّ kelimesi aslında “devenin sütünün az olması” anlamına gelmektedir. Nitekim Arapça’da sütü az olan deve için “نَاقَةٌ بَكِيَّةٌ” denilmektedir.¹⁰⁶ Az konuşmak, sütün azlığına benzetilmiş ve kelimenin anlamı genişleyerek gerektiği kadar konuşmak/az konuşan anlamında kullanılmaya başlanmıştır.

1.1.4. حَسِيرٌ / Yorgun düşen göz, astenopi

حَسَرَ fiili, gözlerin, uzun süre bakmaktan yorgun düşmesi, anlamına gelmektedir. البَصَرُ الحَسِيرُ “yorgun göz” demektir. Bu kelime aynı zamanda “elde avuçta ne varsa isteyenlere vermek” anlamına da gelmektedir.¹⁰⁷ Örneğin,

ثُمَّ ارْجِعِ الْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنْقَلِبْ إِلَيْكَ الْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ

¹⁰⁰ Ebû ‘Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Bağdâdî, *Ġarîbu’l-Ġadis*, thk. Muhammed Abdulmu‘îd Ġân, Matba‘atu’d-Dâireti’l-Me‘ârifî’l-Osmâniyye, Ġaydarâbâd, 1964, I, 65.

¹⁰¹ el-Herevî, *Ġarîbu’l-Ġadis*, I, 65.

¹⁰² el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luġa*, VII, 24.

¹⁰³ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luġa*, X, 219.

¹⁰⁴ el-Herevî, *el-Ġarîbeyn*, I, 205.

¹⁰⁵ el-Herevî, *el-Ġarîbeyn*, I, 205.

¹⁰⁶ el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luġa*, X, 219.

¹⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, IV, 188; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*, XI, 18.

“Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak; (kusur arayan) göz aradığını bulamadan bitkin olarak sana dönecektir.”¹⁰⁸

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا

“Hem elini bağlayıp boynuna asma, hem de onu büsbütün açıp saçma ki pişman olur, açık kalırsın.”¹⁰⁹, âyetlerinde görüldüğü gibi حَسِير kelimesi “gözlerin yorgun/bitkin olması” anlamında, مَحْسُور kelimesi ise “açıkta kalmak, elinde hiçbir şey kalmamak” anlamında kullanılmıştır.

Fakat klasik sözlüklerde, bu kelimenin deveye ait bir kelime olduğu ve mecazen yukarıdaki anlamlarda kullanıldığı zikredilmektedir. Çünkü Araplar, “yürümekten yorgun düşmüş, gücü tükenmiş deve” için البعير المحسور \ الحسّر البعير ifadelerini kullanmaktadırlar.¹¹⁰ Önceden deve için kullanılan bu kelime daha sonra anlam genişlemesine uğramış ve yukarıdaki anlamları ifade etmek için de kullanılmaya başlanmıştır. Söz konusu kelimenin ilk manası ile sonraki manası arasında bir benzerlik mevcuttur. Zira gözlerin yorgun düşmesi devenin yorgun düşmesine benzetilmiştir.

1.1.5. رسول / Elçi

رسول “gönderilmiş kişi, Allah’ın vahiy yoluyla kitap ve şeriat verdiği bunları insanlara tebliğ etmekle görevlendirdiği elçi” anlamına gelmektedir.¹¹¹ Bu kelime, Araplar’ın, “جَاءَتِ الْإِبِلَ رَسَالًا/develer art arda geldi” sözündeki رَسَالًا kelimesinden alınmıştır. İbnu’l-Enbârî ez-Zâhir fî Me’âni Kelimâti’n-Nâs isimli eserinde, أشهدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ cümlesini izah ederken şunları kaydetmektedir: “Bunun manası: Bilirim ve beyan ederim ki, Muhammed Allah (c.c)’dan aldığı haberleri tek tek anlatandır. رسول sözlükte; kendisini gönderen kişinin haberlerini sırasıyla anlatandır. (Bu kelime) Araplar’ın, جَاءَتِ الْإِبِلَ رَسَالًا / develer art arda geldi” sözünden alınmıştır.”¹¹²

¹⁰⁸ Mülk, 67/4.

¹⁰⁹ İsrâ, 17/29.

¹¹⁰ İbn Manzûr, Lisânu’l-‘Arab, IV, 188; ez-Zebîdî, Tâcu’l-‘Arûs, XI, 18.

¹¹¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, DİA, İstanbul, 2007, XXXIV, 257-262.

¹¹² İbnu’l-Enbârî, ez-Zâhir fî Me’âni Kelimâti’n-Nâs, I, 34.

Asli anlam ile sonraki anlama bakıldığında kelimedede bir anlam değişiminin meydana geldiği anlaşılmaktadır. Nitekim peygamberlerin, tebliğ vazifesini biranda değil de peyder pey ifa ettikleri bilinmektedir. Bu durum ile develerin sırayla gelmesi durumu arasında bir benzerlik vardır. Dolayısıyla meseleye bu itibarla yaklaşıldığında, İbnu'l-Enbârî'nin görüşünün isabetli bir görüş olduğu söylenebilir.

1.1.6. مُقْعَدُ / Kötürüm / yatalak

د - ع - ق kökünden türemiş olan مُقْعَدُ kelimesi, “yürüyemeyen, kötürüm, yatalak” anlamına gelmektedir.¹¹³ Aynı kökten türemiş olan متقاعد kelimesi, günümüzde; “emekli” anlamında kullanılmaktadır.¹¹⁴ مُقْعَد kelimesi aslında deveye ait bir kelimedir. Çünkü Arapça’da; إقْعَاد “devenin kalçasında meydana gelen ve onun yere yapışıp kalmasına neden olan hastalık”, مُقْعَد ise “bu hastalığa yakalanmış deve anlamındadır.”¹¹⁵

Dolayısıyla, “bir hastalıktan dolayı yürüyemeyen deve” manasında kullanılan bu kelime, zamanla anlam genişlemesine uğrayarak “kötürüm” anlamında da kullanılmaya başlanmıştır. Önceki ve sonraki anlamlar arasında bir benzerlik olduğu da aşikârdır.

1.1.7. ذَرِيعَةٌ / Bir şeye götüren / vesile olan

ذَرِيعَةٌ kelimesi “vesile, aracı ve bir şeye götüren, neden olan şey” anlamına gelmektedir.¹¹⁶ Çoğulu ذَّرَائِعُ şeklinde gelmektedir. Bir fıkıh usulü terimi olan ve “kendi başına mubah olan bir fiilin şer‘an sakıncalı bir sonuca götüreceğinden emin olunması veya bunun kuvvetle muhtemel bulunması sebebiyle yasaklanmasını” ifade eden sedd-i zerîa‘ ya da sedd-i zerâi‘ terimindeki “zerîa‘” sözcüğü de bu anlamdadır.¹¹⁷ İbnu'l-Enbârî kelimenin kökeni hakkında şunları kaydetmektedir: “Adam; devesini, otlamak üzere vahşi hayvanların arasına gönderirdi. Öyle ki, vahşi hayvanlar ve deve birbirlerine alıştırlardı. Adam o hayvanları avlamak istediğinde devenin arkasına saklanırdı. Vahşi hayvanlara yaklaşıncaya onları avlardı. (Araplar)

¹¹³ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 142.

¹¹⁴ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 721.

¹¹⁵ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 144; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 358; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX, 47.

¹¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VII, 96.

¹¹⁷ İbrahim Kâfî Dönmez, “Sedd-i zerâi‘”, *DİA*, İstanbul, 2009, XXXVI, 277.

bu deveyi zerîa‘ diye isimlendirirdi. Sonra zerîa‘, bir şeye yaklaştıran anlamında kullanıldı. Şair diyor ki:

وَلِلْمَنِيَّةِ أَسْبَابٌ تُقْرَبُهَا كَمَا تَقْرَبُ لِلْوَحْشِيَّةِ الذُّرْعُ

“Hedeflenen şey için ona yaklaştıracak sebepler vardır. Tıpkı vahşi hayvanlara yaklaştıracak zerîa‘ develer olduğu gibi.”¹¹⁸

Buna göre kelimenin aslında deveye ait bir kelime olduğu, ancak daha sonra başka bir anlamda da kullanılarak anlam değişimine uğradığı anlaşılmaktadır. Önceki ve sonraki anlamlar arasında bir benzerlik vardır. Çünkü herhangi bir şeye götüren, sebep olan şeyler, av hayvanına götüren ve onları avlamaya vesile olan deveye benzetilmiştir.

1.1.8. طَالِقٌ / Boşanan kadın

طَالِقٌ kelimesi, “kadını boşamak, serbest bırakmak”, طَالِقٌ ise “boşanmış kadın” demektir.¹¹⁹ İbnu’l-Enbârî kelimenin aslı ile ilgili şöyle demektedir: “Bu kelime, Araplar’ın; “أَطْلَقْتُ النَّاقَةَ فَطَلِقَتْ”/deveyi serbest bıraktım o da serbest oldu” sözlerinden alınmıştır. Bağlı bulunan devenin ipi çözülüp serbest bırakıldığında böyle denilir. Kadının boşanması durumu da buna benzetilmiştir. Çünkü kadın (nikâh bağıyla) kocasına bağlıdır. Bu bağ onun için bir ip gibidir. Adam onu boşayınca ipini kesmiş ve onu adeta serbest bırakmış oluyor.”¹²⁰

1.1.9. مُجَبِّ /Seven

مُجَبِّ kelimesi أَحَبُّ fiilinin ism-i fail kalıbı olup; “seven, aşık olan, birine çok bağlanan” demektir. إِحْبَابٌ aslında; devenin yakalandığı bir hastalık ya da ayaklarında meydana gelen bir kırıktır. Bu haldeki bir deve iyileşmeden ya da ölmeden yerinden kıvıldamaz ve oraya yapışıp kalır.¹²¹ مُجَبِّ, bu hastalığa yakalanan deve, demektir. Bu kelime, bir şiirde şöyle geçmiştir:

حُلْتُ عَلَيْهِ بِالْقَفِيلِ ضَرْبًا ضَرْبَ بَعِيرِ السَّوِّءِ إِذْ أَحَبًّا

¹¹⁸ İbnu’l-Enbârî, *eş-Zâhir fî Me‘âni Kelimâti’n-Nâs*, I, 501.

¹¹⁹ el-Ĥalil, *Kitâbu’l-‘Ayn*, II, 922.

¹²⁰ Bkz. İbnu’l-Enbârî, *eş-Zâhir fî Me‘âni Kelimâti’n-Nâs*, II, 167.

¹²¹ el-Cevherî, *eş-Şihah*, I, 106.

“Kamçıyla üzerine çullanıp ona vurdum. Tıpkı yere yapışıp kalan kötü deveye vurur gibi...”¹²²

Seven kişi anlamında kullanılan bu kelime, “البعير المحب/bir yere oturup oradan ayrılmayan, oraya yapışıp kalan deve” sözünden alınmıştır.¹²³ Birine sevgi duyan kişi ona bağlı olur. Bu bakımdan seven kişi, bir rahatsızlık nedeniyle yere yapışıp kalan deveye benzetilmiştir.

1.1.10. مُخَضَّرَم / Muhadramûn

Sözlükte, ömrünün yarısı Cahiliye döneminde yarısı İslâmî dönemde geçmiş kişi anlamına gelen مُخَضَّرَم kelimesi;¹²⁴ “hem Câhiliye devrinde hem İslâmî dönemde yaşamış, Hz. Peygamber (s.a.v) hayatta iken veya onun vefatından sonra Müslüman olmuş, ancak onu mümin olarak görememiş kimse” demektir.¹²⁵

Zemaşşerî *Esâsu'l-Belâğa* isimli eserinde خَضَّرَم maddesini açıklarken şunları kaydediyor: “ناقة مخضرمة, kulağının yarısı kesilmiş deve demektir. Hem Cahiliye dönemine hem de İslâmî döneme yetişmiş kişi anlamına gelen مُخَضَّرَم kelimesi buradan alınmıştır. (Ömrünün bir kısmı) Cahiliye döneminde geçmesi hasebiyle sanki onun yarısı kesilmiş gibidir.”¹²⁶

1.1.11. الرَّاوي / Rivayet eden/ nakleden

رواية kökünden türemiş olan رَاوي kelimesi sözlükte, “şiir veya haberi nakleden kişi” demektir. Çoğulu رُوَاة şeklinde gelmektedir.¹²⁷ Bir hadis terimi olan râvî, “hadisi öğrenen ve onu nakleden kişi, hadisi ilk söyleyene nisbet ederek rivayet eden kimse” anlamlarına gelmektedir. Aynı zamanda bir kıraât terimi olarak da kullanılan râvî kelimesi; “kıraatleri imamlardan doğrudan veya başkası aracılığı ile alıp nakleden kişi” demektir.¹²⁸

¹²² el-Cevherî, *eş-Şihah*, I, 106.

¹²³ İbnu'l-Enbârî, *eş-Zâhir fî Me'âni Kelimâti'n-Nâs*, I, 332; Ebû 'Amr eş-Şeybânî İshak b. Merrâr, *el-Cîm*, thk, İbrahim el-Ebyârî, el-Hey'etu'l-'âmmelî Şüûni'l-Metâbi'l-Emîriyye, 1394/1974, I, 164.

¹²⁴ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV, 329.

¹²⁵ Mehmed Efendioğlu, “Muhadramûn”, *DİA*, İstanbul, 2005, XXX, 395.

¹²⁶ ez-Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, I, 253; es-Sâ'idî, “Ta'mîmu'd-Delâle fî Elfâzi'l-İbil”, ss. 113-114.

¹²⁷ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VIII, 313.

¹²⁸ Bkz. Mehmed Efendioğlu, “Râvî”, *DİA*, İstanbul, 2007, XXXIV, 472.

Râvî/râviye kelimesi aslında su taşımak için kullanılan deveye verilen isimdir. Ebu'n-Necm el-'İclî (v. 125/743) bir şiirinde şöyle demektedir:

تَمْشِي مِنَ الرَّدَّةِ مَشْيَ الْحُقْلِ مَشْيَ الرَّوَايَا بِالْمَزَادِ الْأَثْقَلِ

“(Dişi deve) memesi sütle dolu olması sebebiyle üzerinde ağır su kovası bulunan taşıyıcı develer ve memeleri sütle dolu develer gibi yürür.”¹²⁹

Şiirde geçen الرَّوَايَا kelimesi رَاوِيَةٌ kelimesinin çoğuludur ve su taşıyan develer anlamındadır. Esas itibariyle bu anlamda kullanılan râvi kelimesi daha sonra “bir sözü nakleden kişi” anlamında kullanılmaya başlamıştır.¹³⁰

1.1.12. رَاكِبٌ / Binici, süvari

رَكِبَ fiili, herhangi bir hayvana ya da araba, uçak ve gemi gibi bir vasıtaya binmek anlamına gelmektedir. مركب kelimesi, gemi anlamında, مركبة ise; otomobil, karavan vb. araçlar için kullanılmaktadır.¹³¹ İsm-i fâil kalıbı olan رَاكِبٌ, herhangi bir bineğe binen demektir.

Fakat İbnu's-Sikkît (v.244/858), رَاكِبٌ kelimesinin sadece deveye binen kişi için kullanıldığını, at ve eşek binicisine ise فَارِسٌ denildiğini söylemektedir. Bazıları da, eşeğe binen kişi için حَمَارٌ kalıbının kullanılmasının daha uygun olacağını ifade etmektedir.¹³² Çoğul olarak gelen رُكَّابٌ و رُكَّابَانٌ kelimeleri sadece deve binicileri için kullanılmaktadır. رُكَّابٌ ise deve, at vb. her hangi bir bineğe binenler için kullanılabilir.¹³³ Mesela, رُكَّابٌ kelimesi şu âyet-i kerimede deve binicileri/kervan anlamında kullanılmıştır:

وَالرُّكَّابُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ

“Kervan da sizden daha aşağıda bulunuyordu.”¹³⁴ رُكَّابٌ kelimesi ise bir şiirde şu şekilde geçmektedir:

¹²⁹ Ali b. el-Hasen Kürâu'n-Neml, *el-Müntehab*, I. bs., thk. Muhammed b. Ahmed el-'Amrî, Câmia'tu'l-Ummi'l-Qurâ, Mekke, 1409/1989, s. 646.

¹³⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIV, 346; Bkz. es-Sâ'idî, “Ta'mîmu'd-Delâle fî Elfâzi'l-İbil”, ss. 115-116.

¹³¹ Bkz. Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 338-339.

¹³² Bkz. el-Cevherî, *eş-Şihah*, I, 138.

¹³³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 429.

¹³⁴ Enfâl, 10/42; el-Herevî, *el-Ğarîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadis*, III, 770.

شَنُّوا الإِغَارَةَ فُرْسَانًا وَرُكْبَانًا

فَلَأَيْتَ لِي بِهِمْ قَوْمًا إِذَا رَكِبُوا

“Keşke benim onlarla birlikte, süvari ve biniciler olarak (bineklerine) bindiklerinde saldıran bir kavmim olsaydı.” Şair burada fursân kelimesini süvariler için, rükbân kelimesini ise deve binicileri için kullanmıştır.¹³⁵

Söz konusu kelimenin anlamı, zamanla genişlemiş ve herhangi bir bineğe binen kişi anlamında kullanılmaya başlanmıştır.¹³⁶

1.1.13. هُلُوعٌ /Çok hırslı, aceleci, sabırsız

هُلُوعٌ kelimesi، هَلَعٌ fiilinin mübâlağa ism-i fail kalıbıdır. هَلَعٌ، çok hırslı olmak, aceleci ve tahammülsüz olmak, anlamına gelmektedir. Mesela، جَاعَ فَمَلَعٌ / acıktı ve sabrı azaldı, sabrı taşıdı, denilir. هُلُوعٌ، şer nedeniyle endişe duyup korkan, hayırda da şerde de sabırsız olan kişi, çok aceleci davranan, çabuk endişelenen kişi, demektir.¹³⁷ Sa‘leb’e (v. 291/904), bu kelimenin anlamı sorulunca şöyle cevap vermiştir: “Şüphesiz Allah Teâlâ onu tefsir etmiştir. Onun tefsirinden daha açıklayıcı bir tefsir olamaz. هُلُوعٌ، o kimsedir ki, başına bir kötülük geldiğinde büyük bir endişe duyar, kendisine hayırlı bir şey ulaştığında ise cimrilik eder ve onu başkasından esirger.”¹³⁸

Kelime, bir hadiste şöyle geçmiştir:

مِنْ شَرِّ مَا أُعْطِيَ الْمَرْءُ شَحٌّ هَالِعٌ وَجُبْنٌ خَالِعٌ

“Kalbi yerinden sökecek derece şiddetli korkaklık ve üzen ve endişe veren cimrilik, kişiye verilen en kötü hasletlerdendir.”¹³⁹ Bir âyet-i kerimede ise şu şekilde zikredilmiştir:

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلُقٌ هُلُوعًا

¹³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, I, 429.

¹³⁶ el-Fettenî, *Mecme'u'l-Bihâr*, II, 368.

¹³⁷ Bkz. el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, I,107; İbn Fâris, *Meġâyîsu'l-Luġa*, VI, 62; Cevherî, *eş-Şihâh*, III, 1308; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VIII, 375.

¹³⁸ Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn 'Acîbe, *el-Baġru'l-Medîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kuraşî Raslân, nşr. Dr. Hasan Abbâs Zekî, Kâhire, h. 1419, VII, 138. Sa'leb, burada şu ayetleri kast etmektedir: “Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır. Başına bir fenalık geldi mi sızlanır durur. Ama ona bir nimet nasip olursa kendisinden başkasını yararlandırmaz.” Me‘âric, 29/19-21.

¹³⁹ el-Ĥuseyn b. Hasan Ebû Abdillâh el-Ĥalîmî, *el-Minhâc fî Şu'abi'l-Îmân*, 1. bs., thk. Ĥilmî Muhammed Fûde, Dâru'l-Fikr, b.y., 1399/1979, III, 404.

“Gerçekten insan pek tahammülsüz bir tabiatta yaratılmıştır.”¹⁴⁰

Müfessirler bu âyetin tefsirini yaparken, هَلُوع kelimesinin; ناقَة هَلُوع / hızlı yürüyen deve, kelimesinden alındığını belirtmektedir.¹⁴¹ ناقَة هَلُوعَة, hızlı ve itaatkar deve, demektir.¹⁴² Ferrâ (v. 207/822), هَلُوع kelimesini; endişelenip yürüyüşünü hızlandıran deve, şeklinde açıklamıştır.¹⁴³ Deveye ait bu vasıf, Tırimmâh'ın (v. 125/743 ?) bir şiirinde şu şekilde geçmektedir:

قد تبطنتُ بهلِواعةٍ عُبر أسفارٍ كتوم البُعَامِ

“Hızlı, yolculuğa dayanıklı ve ketum (deveyle) dağ taş dolaşım.”¹⁴⁴

Aceleci kimse, hızlı deveye benzetilmiş ve söz konusu kelime, ilk anlamının yanında, bir işte acele eden/endişeli davranan anlamını da ifade etmeye başlamıştır.

1.1.14. الْكَرِيمُ / Değerli, cömert, müsamahakâr

ez-Zebîdî (v. 1205/1791), *Tâcu'l-'Arûs* isimli sözlüğünde, dilcilerin; كريم kelimesinin otuz farklı anlamında ihtilaf ettiklerini nakledip bu anlamları zikretmektedir.¹⁴⁵ Bu anlamların bazıları şunlardır: şerefli/asil, müsamahakâr, cömert/değerli, Rabbine muhalefet edecek herhangi bir şeyden uzak duran/yüz çeviren.¹⁴⁶ Allah (c.c)'ın isimlerinden olan الْكَرِيمُ vasfı ise, mümin kullarının günahlarından yüz çeviren / bu konuda müsamahakâr davranan, hayrı çok, cömert, nimet veren, şeklinde açıklanmıştır.¹⁴⁷

Söz konusu kelimenin öne çıkan anlamları, cömertlik ve yüz çevirmek / oralı olmamak / önemsememektir. Örneğin, كريم'in çoğulu olan كرام kelimesi şu âyette, yüz çevirmek anlamındadır.

¹⁴⁰ Me'âric, 29/19.

¹⁴¹ Ebû Hâyyân, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, X, 269; Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, 1. bs., Şirket-u ve Matba'at-u Mustafa el-Bâbî el-Ḥalebî, Mısır, 1365/1946, XXIX, 69; Muhammed Seyyid Ṭantâvî, *et-Tefsîru'l-Vesîṭ li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. bs., Dâru Nehda, Kâhire, t.y., XV, 99.

¹⁴² el-Ḥalîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 107.

¹⁴³ Ebû Mansûr, *Tehzîbu'l-Luġa*, I, 103.

¹⁴⁴ el-Ḥalîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, II, 129.

¹⁴⁵ Bkz. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII, 337-349.

¹⁴⁶ el-Ḥalîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, V, 368; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, V, 172; Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 2019; Ahmed b. Muhammed Ebû'l-'Abbas el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Münîr*, el-Mektebetu'l-'İlmiyye, Beyrut, y.y., t.y., II, 532; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 513.

¹⁴⁷ İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, V, 172; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, X, 132; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 510.

وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ وَإِذَا مَرُّوا بِاللَّغْوِ مَرُّوا كِرَامًا

“Yine anılan o iyi kullar, asılsız şeylere şahitlik etmezler; boş ve mânasız davranışlarla karşılaştıklarında onurluca çekip giderler.”¹⁴⁸

Fahreddin er-Râzî ve Nizâmeddin en-Nîsâbûrî (v. 730/1329?), gibi müfessirler bu âyetin tefsirini yaparken, كرام kelimesinin, Araplar’ın ناقة كريمة sözünden alındığını belirtmektedirler. ناقة كريمة, sütü bol olduğu için sağma esnasında tölerans tanıyan/cömert davranan ve kendisinden ne kadar süt sağıldığını önemsemeyen deve, anlamındadır. Bu kelime daha sonra günahtan yüz çevirmek, günah konusunda müsamahakâr olmak anlamında kullanılmıştır.¹⁴⁹

1.1.15. نتيجة / Netice/sonuç, ürün, çıkarsama

ج-ت-ن kökünden türemiş olan نتيجة kelimesi, sonuç, çıkarım, ürün, elde edilen kazanç vb. anlamlara gelmektedir. Aynı kökten gelen أنتج fiili, bir şeyi üretmek/yapmak, استنتج fiili ise, düşündükten sonra bir sonuca varmak, çıkarımda bulunmak, demektir. Örneğin, أنتج فيلمًا سينمائيًا / Bir sinema filmi yaptı, مصنع إنتاج سيارات, /Arabaların üretildiği fabrika, استنتج القاضي الحكم / Hâkim bir sonuca vardı / bir karara vardı, anlamına gelir.¹⁵⁰ أنتج fiili bir darbimeselde şöyle geçmiştir:

إِنَّ الْعَجْرَ وَالتَّوَانِي تَرَاوَجًا فَأَنْتَجَا الْفَقْرَ

“Acizlik ve tembellik evlendi, fakirliği doğurdular / ortaya fakirlik çıktı.”¹⁵¹

Kelimenin anlamlarına bakıldığında; ج-ت-ن maddesinin, belli bir emek / çaba sonrasında bir sonuca ulaşmak manasını ifade ettiği anlaşılmaktadır. نَتَجَ fiili, aslında “doğumu yaklaşmış bir devenin bakımını ve doğumunu üstlenmek”

¹⁴⁸ Furkân, 19/72.

¹⁴⁹ Ebu’l-Hasan Ali b. Ahmed en-Nîsâbûrî, *et-Tefsîru’l-Basîf*, 1. bs., ‘Îmâdetu’l-Baḥsi’l-‘İlmî Câmî’atu’l-İmam Muhammed b. Se’ûd el-İslamiyye, y.y., h. 1430, XVI, 604; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtiḥu’l-Ġayb*, XXIV, 486; Nizâmeddîn el-Hasan b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *Ġarâibu’l-Kur’ân*, 1. bs., thk. Şeyh Zekerîyya ‘Amîrât, Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut, h. 1416, V, 256.

¹⁵⁰ Ahmed Muḥtâr Abdulhamid, *Mu’cemu’l-Luġa’l-‘Arabiyye’l-Mu’âsıra*, 1. b.s., ‘Âlemu’l-Kutub, b.y., 1429/2008, III, 2162-2163; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 863.

¹⁵¹ el-Ḥalîl, *Kitâbu’l-‘Ayn*, VI, 92.

anlamındadır.¹⁵² Hamileliğinde deveye bakan, doğumu esnasında onun ebeliğini yapan kişiye, نَاتِجٌ, doğum yapan deveye, مَثْنُوجَةٌ, doğan yavruya ise, نَتِيجَةٌ denilir.¹⁵³

Yukarıda zikrettiğimiz kelimelerin anlamları ile bu anlamlara bakıldığında aralarında sıkı bir benzerlik bulunduğu göze çarpmaktadır. Bu ise, bahse konu olan kelimenin aslında deveye ait olduğu, daha sonra ilk anlamına yakın başka bir anlamda da kullanıldığı sonucuna götürmektedir.

1.1.16. موضوع / Konu, mesele, problem

موضوع kelimesi, وضع fiilinin ism-i mef'ûl kalıbıdır. Sözlükte, ele alınan / işlenen konu, problem, mesele, tema, konuşmacı ya da yazarın üzerinde durduğu nokta v.s anlamlara gelmektedir.¹⁵⁴ Örneğin, “طَرَقَ الكَاتِبُ الموضوعَ بَدَقَّةً”/Yazar konuyu dikkatli bir şekilde ele aldı.”, موضوع الفقه /Fıkhın konusu, موضوع التثليث /Teslis meselesi, gibi.

Yaptığımız araştıramaya göre, klasik sözlüklerde وضع veya موضوع kelimesinin böyle bir anlamına rastlamadık. Sözlüklerde, sadece buna yakın bir anlam ifade eden “المُواضَعَةُ/bir konuda münâzara veya ittifak etmek” kelimesi var.¹⁵⁵ Şu halde موضوع kelimesinin, daha sonra bu anlamları ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır.

وضع fiilinin bir çok anlamı vardır. موضوع kelimesi için yukarıda verdiğimiz anlamlar göz önünde bulundurulduğunda, bu anlamlara en yakın kelime, وضعت الناقة, cümlesindeki وضع fiilidir. ناقة واضعة/وضعت الناقة, suyun kenarındaki ekşi otları yiyip oradan ayrılmayan deve, demektir. Arapça'da bu ota, وَضِيعَةٌ, onu yiyen deveye, واضع, otun bulunduğu yere ise, مَوْضُوعٌ, denilmektedir.¹⁵⁶ Mesela, قَوْمٌ ذَوُو وَضِيعَةٍ, develeri ekşi ot yiyen boy, demektir. Bu kelime bir şiirde şöyle geçmiştir:

¹⁵² Bkz. es-Sâ'idî, *Ta'mîmu'd-Delâle fî Elfâzi'l-İbil*, s. 126. Ayrıca ج ن- ت- ج maddesinin anlamı için bkz. el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VI, 92; Cevherî, *eş-Şihâh*, I, 343; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, II, 373.

¹⁵³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, II, 373; el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Münîr*, II, 591.

¹⁵⁴ Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luğa'l-'Arabiyye'l-Mu'âsıra*, III, 2457; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 1006.

¹⁵⁵ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, II, 196; Cevherî, *eş-Şihâh*, III, 1299; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, III, 48; İbn Sîde, *el-Muĥkem*, II, 297; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VIII, 401.

¹⁵⁶ Cevherî, *eş-Şihâh*, III, 1300; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, III, 48; İbn Sîde, *el-Muĥkem*, II, 297; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VIII, 401.

وَأَمَّنَّا فِي الْوَأَسَاتِ الْقَوَامِسِ

رَأَى صَاحِبِي فِي الْعَادِيَاتِ نَجِيْبَةً

“Arkadaşım, koşan (dişi develer) içinde asil bir (deve) gördü. O asil (deve) gibilerini de, başını ekşi otlara gömüp otlayan develer arasında gördü.”¹⁵⁷

Netice itibariyle, “konu” anlamındaki مَوْضُوعٌ kelimesi ile “devenin otladığı yer” anlamındaki مَوْضُوعٌ kelimesinin anlamları arasında büyük bir benzerlik var. Nasıl ki, deve doyana kadar suyun kenarındaki ekşi otlara kafasını gömüp oradan ayrılmıyorsa, bir konuyu işleyen kişi de o konuyu anlayana/anlatana kadar onun dışına çıkmaz. İki anlam arasındaki bu benzerlik, söz konusu kelimenin “konu” anlamının klasik sözlüklerde yer almaması ve bu anlamı daha sonra kazanmış olması, kelimedeki zamanla bir anlam genişlemesi meydana geldiğini göstermektedir.

1.1.17. أمين / Güvenilir, sağlam kimse, emniyette olan kişi

أَمِنَ fiili, emniyette olmak, dürüst olmak, güvenmek, gelecekte nâhoş bir durum yaşamaktan emin olmak, anlamlarına gelir. أَمَانٌ ve أَمَانَةٌ eş anlamlı olup dürüst olmak, ihanet etmemek, demektir. el-Ḥalil, أَمَانَةٌ’in güven vermek manasında olduğunu söyler. رَجُلٌ أَمِنٌ, her kese güvenen, her duyduğuna inan kişi, demektir. أَمِنٌ fiilinin ism-i mefʿûl sîğası, مَأْمُونٌ ve أَمِينٌ olarak iki şekilde gelir. أَمِنٌ (ye harfi olmaksızın) vezni üzere de gelen أَمِينٌ, ism-i fâil kalıbı olarak da kullanılmaktadır.¹⁵⁸ Örneğin, Ḥassân b. Sâbit’in (v. 60/680?) şu şiirinde hem ism-i fâil hem de ism-i mefʿûl olarak iki şekilde de kullanılmıştır:

فَوَعَاهُ حَفَظَ الْأَمِينِ الْأَمِينَا

وَأَمِينٍ حَفَظْتُهُ سِرًّا نَفْسِي

“Sırrımı ezberlettiğim nice güvenilir insan vardır ki, onu; emân verenin güvende olanı koruması gibi korudu.”¹⁵⁹

أَمِنٌ, kalbî bir fiildir.¹⁶⁰ Dolayısıyla soyut bir anlam ifade eder. Birinin yanına bırakılan eşya vb. somut varlıklar için “emanet” kelimesinin kullanılması

¹⁵⁷ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXII, 335.

¹⁵⁸ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VIII, 387-389; İbn Fâris, *Meşkâysu'l-Luğa*, I, 133; Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 2071; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XV, 366-367; el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Münîr*, I, 24; Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luğa'l-'Arabîyye'l-Mu'âsıra*, I, 122; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 26-27.

¹⁵⁹ İbn Fâris, *Meşkâysu'l-Luğa*, I, 134.

mecazendir.¹⁶¹ Günümüzde; تأمين kelimesi, ev, araba ve hayat sigortası; حزام الأمان, emniyet kemeri, مَخْرَن الأمانات, emanet yeri, anlamında kullanılmaktadır.¹⁶²

Zemaşşerî *Esâsu'l-Belâga* isimli eserinde, أمين kelimesinin; at ve deve için kullanılmasının mecâzî bir kullanım olduğunu belirtmektedir. Ona göre, فرس أمين / sağlam at, ناقاة أمين / sağlam deve, denilince; aslında “sağlamlık” sahibine/binicisine aitken bunlara verilmiştir.¹⁶³ ez-Zebîdî de *Tâcu'l-'Arûs*'da bu görüşü desteklemiştir.¹⁶⁴

Abdurrezzâk Ferrâc es-Sâ'idî, *Ta'mîmu'd-Delâle fî Elfâzi'l-İbil*, isimli makalesinde şunları kaydetmektedir: “Deve için kullanılan bu kelimenin, güven / sağlamlık anlamındaki ن – م – أ kökünden türemiş olduğu açıktır. Çünkü korku / خوف ve güven / أمن eskiden beri kullanılan kelimelerdir. Zira bunlar, insanlığın yaşamına bağlı olan duygulardır.”¹⁶⁵

Fakat Hadis şerhlerinde, bu kelimenin aslında deveye ait bir kelime olduğu ve “güvenilir/sağlam insan” anlamını daha sonra aldığını açıkça belirtilmektedir. Hadis şârihleri,

إِنَّ لِكُلِّ أُمَّةٍ أَمِينًا وَإِنَّ أَمِينَنَا - أَيُّهَا الْأُمَّةُ - أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ الْجَرَّاحِ

“Her ümmetin bir emîni vardır. Ey ümmet, bizim eminimiz ise Ebû 'Ubeyde b. Cerrâh'tır.”, hadisini açıklarken; أمين kelimesinin, ناقاة أمين / yürüme ve yük taşıma bakımından güçlü / sağlam deve, sözünden alındığını ifade etmişlerdir. Çünkü emîn kimse de, kendisine emanet edilen işi yerine getirmeye muktedirdir.¹⁶⁶ Ayrıca; es-Sâ'idî'nin iddiasına da şöyle cevap vermek mümkündür. Güven duygusunun,

¹⁶⁰ Arapça'da fiiller delâlet bakımından ikiye ayrılır. Kalbî fiiller ve cevârih fiiller. Kalbî fiil, kalben yapılan eylemlerdir. Bilmek, inanmak, güvenmek, gibi. Cevârih fiiller ise, azalarla yapılan eylemlerdir. Tutmak, bakmak, yürüme, gibi.

¹⁶¹ el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Münîr*, I, 24.

¹⁶² Ahmed Muhtâr, *Mu'cemu'l-Luğa'l-'Arabiyye'l-Mu'âşıra*, I, 122-123.

¹⁶³ Bkz. Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâga*, I, 35.

¹⁶⁴ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV, 188.

¹⁶⁵ es-Sâ'idî, *Ta'mîmu'd-Delâle*, s. 105.

¹⁶⁶ Bkz. 'İyâd b. Musa Kâdî 'İyâd, *İkmâlu'l-Mü'lim bi Fevâidi Müslim*, 1. bs., thk. Dr. Yahya İsmail, Dâru'l-Vefâ, Mısır, 1419/1998, VII, 431; Ebû'l-'Abbâs el-Şurubî, *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîş-i Kitâbi Müslim*, 1. bs., thk. Muhyiddin Dîb Mistû vd., Dâru İbn Kesîr, Beyrut- Dâru'l-Kelimi't-Şayyib, Beyrut, 1417/1996, VI, 293; Muhammed el-Emîn el-Buveytî, *Mürşid-i Zevî'l-Hicâ ve'l-Hâce*, 1. bs., Dâru'l-Minhâc, Cidde, 1439/2018, II, 35; Muhammed b. Alî b. Âdem el-Vellelî el-İtyûbî, *el-Bahru'l-Muhîf*, 1. Bs., Dâru İbni'l-Cevzî, b.y., h. 1426-1436, XXXVIII, 668.

insanlığın başlangıcından beri var olduğu; bir hakikattir. Fakat Arapça'da bu duyguyu ifade eden başka kelimeler de mevcuttur. Mesela, سلم fiili, أمن fiilinin eş anlamlısıdır.¹⁶⁷

Kanaatimize göre de أمين kelimesi, ناقه آمن sözünden alınmıştır. Çünkü bir insanı, güvenilir/sağlam vasıflarıyla nitelediğimizde; onun, taşıdığı sorumluluğu hakkıyla yerine getirebileceğini kast etmiş oluruz. Yani; bu kelimenin anlamı, bir yükü/sorumluluğu iyi bir şekilde taşımak/yerine getirmektir. Buradaki kilit kelimeler yük ve taşıma kelimeleridir. Bunların daha çok bir hayvana ait olduğunu düşündüğümüzde söz konusu kelimenin deveden alınmış olma ihtimali daha ağır basmaktadır.

1.1.18. أصيد / Kibirli, burnu havada olan kişi

أصيد kelimesi, bir hastalık veya başka bir nedenden dolayı yürürken sağa ve sola bakamayan/bakmayan, kişinin önüne bakarak (yürümesi), kibirden başını kaldıran, burnu havada, kibirli adam anlamlarına gelir.¹⁶⁸ Örneğin Haccâc'ın (ö. 95/714) İbnu'l-Cârûd adındaki bir adama söylediği,

إن في عنقك لصيداً لا يقيمه إلا السيف

“*Senin boynunda bir kibir var, onu ancak kılıç düzeltebilir.*”, sözünde geçen صيد kelimesi bu anlamdadır.¹⁶⁹

مَلِكُ أَصِيدُ, sağına ve soluna bakmayan kral, demektir. Bu vasfın krallar için kullanılmasının nedeni, onların insanlara az kere baktıklarından dolayıdır. Doğuştan bu şekilde olan kimselere de böyle denilir.¹⁷⁰ Kibirli bir edayla yürüdüğü ve sağına soluna bakmadığı için aslana da bu vasıf kullanılmıştır.¹⁷¹ Ahlakı kötü olan kadına صيودُ denilmektedir. Fakat bu kelimenin, avlamak anlamındaki ص-ي-د kökünden alındığı anlaşılıyor. Çünkü Haccâc'ın bir kadına hitaben söylediği,

إنك كئُونٌ، كُفُوتٌ، صيُودٌ

¹⁶⁷ el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Münîr*, I, 24.

¹⁶⁸ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VII, 143; İbn Fâris, *Meġâyisu'l-Luġa*, III, 325; Cevherî, *eş-Şihâh*, II, 499; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, XII, 155.

¹⁶⁹ Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâġa*, I, 569.

¹⁷⁰ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VII, 143; İbn Fâris, *Meġâyisu'l-Luġa*, III, 325.

¹⁷¹ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII, 307.

“Şüphesiz sen, kire bulanmış ve kötü ahlaklısın.”, sözde geçen صَيُّود kelimesi, “kocasından bir şeyler alan” şeklinde açıklanmıştır.¹⁷²

Asma‘î, *Kitâbü'l-İbil* isimli sözlüğünde şöyle demektedir: “صَيِّد, devenin burnunda meydana gelen bir hastalıktır ki, başı bu yüzden yamuk durur ve burnundan köpük çıkar. Kendisinde kibir bulunan adama أَصَيْد denilir. İnsanların bu şekildeki deveye benzemeleri (kibirli olmaları) çoğalınca, رجل أصيد قوم أصيد denildi.”¹⁷³ Cevherî de *eş-Şihâh* isimli sözlüğünde, söz konusu kelimenin aslında deveye ait bir kelime olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁴ Diğer klasik sözlüklerde kelimenin deveye ait bir kelime olduğu açıkça belirtilmese de, hem Asma‘î'nin zikrettiği asli anlam hem de mecâzî anlam verilmiştir.¹⁷⁵ Bu da kelimenin “kibirli” anlamını daha sonra kazandığını göstermektedir.

1.1.19. نَمَام / Dedikoducu, laf taşıyan

نَمَام kökünden türemiş olan نَمَام kelimesi, fitne ve fesat amacıyla duyduklarını başkalarına aktaran, konuşmaları tutmayan/korumayan, sözü yalanlarla süsleyen, dedikoducu, laf taşıyan demektir.¹⁷⁶ Örneğin, bu kelimenin fiil hali bir darbimeselde şöyle geçmiştir:

مَنْ نَمَّ لَكَ، نَمَّ عَلَيْكَ

“Sana laf taşıyan, senden laf taşır.”¹⁷⁷ Arap Dilin’de bu anlamı ifade eden birçok kelime bulunmaktadır. Mesela, نَمَّازٌ، نَمَّازٌ، نَمَّازٌ، نَمَّازٌ kelimeleri de aynı anlamdadır.¹⁷⁸

Sözlüklerde نَمَام kelimesinin nereden geldiği ile ilgili iki farklı görüş olduğu anlaşılmaktadır. Bazı dilciler söz konusu kelimenin, “جُلُودٌ نَمَّاءٌ/su sızdıran deri”

¹⁷² ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII, 308.

¹⁷³ Aşma‘î, *Kitâbü'l-İbil*, s. 84.

¹⁷⁴ Cevherî, *eş-Şihâh*, II, 499.

¹⁷⁵ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XII, 155; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, VIII, 357; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 362; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VIII, 306.

¹⁷⁶ Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 2045; İbn Sîde, *el-Muḥşaş*, I, 295; İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, I, 379; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 170; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, X, 466; el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Münîr*, II, 626; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 592; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIV, 9.

¹⁷⁷ Ahmed Muḥtâr, *Mü'cemu'l-Luğa'l-'Arabiyye'l-Mu'âşıra*, III, 2287.

¹⁷⁸ İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, I, 379; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 592.

sözünden alındığını söylemektedir.¹⁷⁹ Buna göre “sızdırmak” anlamındaki نَمَّ fiilinin anlamı zamanla değişmiş ve “içindekileri tutamamak, başkalarına söyleyivermek” anlamında da kullanılmıştır.

Diğer bir görüşe göre ise, bu kelimenin “إِبِلٌ نَمَّةٌ/karnında su kalmayan deve” sözünden alınmıştır. İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa* isimli lügatinde نَمَّ fiilinin "bir şeyi açığa çıkarmak" anlamında olduğunu zikrettikten sonra, “إِبِلٌ نَمَّةٌ/karnında su kalmayan deve” örneğini verip نَمَّ kelimesinin bu sözden alındığını açıkça belirtmektedir. İbn Fâris iki anlam arasındaki benzerliği, dedikodu yapan kişinin de (tıpkı karnında su kalmayan deve gibi) içindeki kelamı tutmayıp bitirmesi şeklinde açıklamaktadır.¹⁸⁰

Görüldüğü gibi, dilciler arasında kelimenin; bir anlam değişimine uğradığı ve “dedikoducu” anlamını daha sonra aldığı konusunda ihtilaf bulunmamakla beraber, nereden alındığına ilişkin bir fikir birliği yoktur.

1.1.20. مُفْرَم / Efendi, lider, ağa

مُفْرَم kelimesi, efendi, lider, ağa; bir kavmin ileri geleni, önemli kişi anlamına gelmektedir. مُفْرَم ve مُفْرَم olarak iki şekilde de kullanılmaktadır.¹⁸¹ Örneğin, مُفْرَم kelimesi Cahiliye devri şairlerinden Evs b. Hacer'in (v. 620) bir şiirinde şöyle geçmektedir:

تَحَمَّطَ فِينَا نَابُ أَحَرَ مُفْرَم

إِذَا مُفْرَمٌ مِنَّا ذَرَا حَدُّ نَابِهِ

“Bizden olan bir efendi helak olunca başka bir efendi de helak olur.”¹⁸² مُفْرَم kelimesi ise Hz. Ali'nin bir sözünde şöyle zikredilmiştir:

أَنَا أَبُو حَسَنِ الْقَرَمِ

“Ben Ebû Hasan'ım, (onlarında arasında) görüşüne itibar edilen/değerli biriyim.”¹⁸³

¹⁷⁹ İbnü'l-Enbârî, *eş-Zâhir*, I, 379; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 592.

¹⁸⁰ Bkz. İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, V, 359.

¹⁸¹ İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, V, 75; Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 2009; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, IX, 120; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, VI, 402; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 473; Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâġa*, II, 72; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII, 253.

¹⁸² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 473.

Bu kelimeler aslında, yük yüklenmeyen, zorlanmayan deve ve damızlık için tutulan değerli deve anlamındadır. Bir toplumun efendisi de el üstünde tutulduğu ve değer gördüğü için kendisine قَرْمٌ/مُقَرَّم tabiri kullanılmıştır. Dolayısıyla söz konusu kelime anlam genişlemesi meydana gelmiştir.¹⁸⁴

1.1.21. حفيد / Torun

ح-ف-د maddesi sözlüklerde, işte ve hizmette el çabukluğu/hızlılık, çabuk itaat etmek, yardım etmek, hizmet etmek şeklinde açıklanmıştır.¹⁸⁵ Örneğin, Kunut¹⁸⁶ duasındaki “وإليك نَسْعَى ونحفد” cümlesindeki نحفد fiili, hemen itaat etmek, çabuk tabi olmak anlamındadır.¹⁸⁷

Bu kökten türemiş olan حفيد kelimesi, torun anlamındadır. Çoğulu أَحْفَادٌ ve أَحْفَادٌ olarak gelmektedir.¹⁸⁸ Müfredi حافد olarak gelen حَفْدَةٌ kelimesinin anlamı ile ilgili dilciler arasında bir ihtilaf bulunmaktadır.¹⁸⁹ Bazılarına göre bu kelime de “torun” anlamındadır.¹⁹⁰ Yardımcı, hizmetçi gibi anlamlara geldiğini söyleyenlerde vardır.¹⁹¹

el-Feyyûmî, *el-Mișbâhu'l-Münîr* isimli sözlüğünde bu kelimenin “torun” anlamında kullanılmasını, torunların küçükken hizmet etmeleri sebebine bağlamaktadır.¹⁹² Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi ح-ف-د maddesinin anlamı, itaat, hizmet ve yardım etmektedir. Fakat sözlüklerdeki yapılan açıklamalarda söz konusu maddenin “hızlı olan bir itaat, hizmet ve yardım” anlamını ifade etmek için kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bu, şu şiiirde de açıkça anlaşılmaktadır:

¹⁸³ Müslim, II, 754.

¹⁸⁴ Bkz. el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, V, 159; İbn Fâris, *Meġâyisu'l-Luġa*, V, 75; Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 2009; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, IX, 120; İbn Fâris, *Mücmelu'l-Luġa*, 749; İbn Sîde, *el-Muĥkem*, VI, 402; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 473; Zemĥaşerî, *Esâsu'l-Belâġa*; II, 72; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII, 253.

¹⁸⁵ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 185; İbn Fâris, *Meġâyisu'l-Luġa*, II, 84; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, IV, 247; Cevherî, *eş-Şihâh*, II, 466; İbn Sîde, *el-Muĥkem*, III, 263; el-Feyyûmî, *el-Mișbâhu'l-Münîr*, I, 141; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 153; Ahmed Muĥtâr, *Mu'cemu'l-Luġa'l-'Arabiyye'l-Mu'âşira*, I, 520.

¹⁸⁶ Kunut: Namazda dua anlamında bir fıkıh terimi. (bkz. Muhsin Koçak, “Kunut”, *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 380.)

¹⁸⁷ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 185; İbn Fâris, *Meġâyisu'l-Luġa*, II, 84; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, IV, 247; Cevherî, *eş-Şihâh*, II, 466.

¹⁸⁸ İbn Sîde, *el-Muĥkem*, III, 263; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 153; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 179.

¹⁸⁹ İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luġa*, I, 504.

¹⁹⁰ Cevherî, *eş-Şihâh*, II, 466; İbnü'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, I, 69; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, IV, 247.

¹⁹¹ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 185; İbn Fâris, *Meġâyisu'l-Luġa*, II, 84; Cevherî, *eş-Şihâh*, II, 466.

¹⁹² el-Feyyûmî, *el-Mișbâhu'l-Münîr*, I, 141.

لَهَا حَفْدٌ مِمَّا يُعَدُّ كَثِيرٌ

فَلَوْ أَنَّ نَفْسِي طَاوَعْتَنِي لِأَصْبَحَتْ

“Eğer nefsim bana itaat ederse ben ona, fazla denebilecek kadar, çabuk itaat eden biri olurum.”¹⁹³

Zemaşşerî, *Esâsu 'l-Belâga* isimli kitabında, söz konusu maddenin ifade ettiği “hızlı bir şekilde hizmet etmek, itaat etmek, torun” anlamlarının mecâzî olduğunu belirtmektedir. Zemaşşerî, bu maddenin ilk anlamını şu şekilde açıklamaktadır: **حفد** أسرع في سيره / البعير: أسرع في سيره / deve yürüyüşünde hızlı oldu, hızlı yürüdü.¹⁹⁴

Buna dayanarak “devenin hızlı yürümesini” ifade eden **حفد** kelimesinin anlamının zamanla genişleyerek “hızlı yardım etmek, hizmet etmek, torun” anlamı için kullanıldığı sonucuna varılabilir.

1.2. Câmî İsim Olan Kelimeler

1.2.1. **غَبَّ** / Ara sıra ziyaret etmek, bir işi bazen yapmak

غَبَّ kelimesi lugatta, “birini bir gün arayla ya da haftada bir ziyaret etmek, koyunun gūnaşırı sağılması ve gūnaşırı tekrarlanan nöbetler halinde ortaya çıkan sıtma hastalığı” anlamlarına gelmektedir.¹⁹⁵ Bu sözcük bir hadiste şöyle zikredilmiştir:

رُزْغِبًا تَزْدَدُ حُبًّا

“Ölçülü bir şekilde ziyaretlerde bulun ki, daha çok sevilesin.”¹⁹⁶ Bu kelime; aslında “devenin bir gün suya gidip bir gün gitmemesi” demektir.¹⁹⁷ Fakat zamanla anlamı genişlemiş ve “bir işi ara sıra yapmak, birini bazen ziyaret etmek” anlamında kullanılmaya başlamıştır. Bir işin arasına yapılması durumu, devenin bir gün suya gidip bir gün gitmemesi durumuna benzetilmiştir.

¹⁹³ el-Herevî, *el-Ġarîbeyn fi 'l-Kur'ân ve 'l-Hadîs*, II, 463.

¹⁹⁴ Bkz. Zemaşşerî, *Esâsül-Belâga*, I, 199.

¹⁹⁵ İbn Düreyd, *Cemheretu 'l-Luġa*, I, 73; el-Cevherî, *eş-Şihah Tâcu 'l-Luġa ve Şihahu 'l-'Arabîyye*, I, 190.

¹⁹⁶ ‘Alaüddin el-Hindî el-Müttekî, *Kenzu 'l-'Ummal fi Süneni 'l-Akvâl ve 'l-Ef'âl*, nşr. Müessesetu'r-Risale, 1981, IX, 178 (nr. 25589).

¹⁹⁷ el-Ĥalîl, *Kitâbu 'l-'Ayn*, IV, 350; el-Herevî, *el-Ġarîbeyn fi 'l-Kur'ân ve 'l-Hadîs*, IV, 1357.

1.2.2. السَّيْمُ / Yüksekteki şey

سَيْمٌ kelimesi sözlükte, yüksekte olan şey, yükseğe çıkmak / tırmanmak anlamlarına gelmektedir.¹⁹⁸ Örneğin, başı beliren bitki için نَبْتٌ سَيْمٌ, “duvarın üzerine çıktım” anlamını ifade etmek için de تَسَنَمْتُ الحَائِطُ denilmektedir.¹⁹⁹ Arapça’da yerin altında bulunan su için غَوْرٌ, yerin üzerinde akmakta olan su için ise سَيْمٌ kelimesi kullanılmaktadır.²⁰⁰ Mesela,

خَيْرُ الْمَاءِ السَّيْمِ

“En hayırlı su, yerin üzerinde akmakta olandır.”²⁰¹, hadisindeki السَّيْمِ sözcüğü bu anlamdadır.

Bu kelime, “devenin hörgücü” anlamına gelen سَنَامٌ kelimesinden alınmıştır.²⁰² Önceden sadece “deve hörgücü” manasında kullanılan bu sözcük, zamanla anlamı genişlemiş ve yüksekte olan her şey için kullanılmıştır. Söz konusu kelimenin, önceki ve sonraki anlamları arasında bir benzerlik olduğu açıktır. Yüksekte bulunan şeyler, devenin üst kısmında bulunan hörgüce benzetilmiştir.

1.2.3. صَعَالِيكُ / Yoksullar

صَعَالِيكُ kelimesi صُعْلُوكُ kelimesinin çoğuludur. Bu sözcüğün fiil kipi تَصَعَّلَكَ şeklindedir.²⁰³ “Hiç malı olmayan / fakir kimse” anlamına gelen²⁰⁴ صُعْلُوكُ kelimesi bir hadis-i şerifte şöyle zikredilmiştir:

لَيَدْخُلَنَّ صَعَالِيكُ الْمُهَاجِرِينَ الْجَنَّةَ قَبْلَ أَغْنِيَائِهِمْ بِخَمْسِمِائَةِ سَنَةٍ

“Muhacirlerden fakir olanlar, zengin olanlarından beş yüz sene önce cennete girecekler.”²⁰⁵

¹⁹⁸ el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, XIII, 14.

¹⁹⁹ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VII, 273; el-Cevherî, *eş-Şihah*, V, 1954.

²⁰⁰ Ebû Manşûr Abdülmelik b. Muhammed es-Se‘âlibî, *Fıkhü'l-Luğa ve Sırru'l-'Arabiyye*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî, İhyâu't-Türâsi'l-'Arabiyye, 2002, I, 192.

²⁰¹ Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Ğaribu'l-Ĥadis*, thk. Abdullah el-Cebûrî, Matba‘atu'l-Ânî, Bağdat, h. 1397, I, 545.

²⁰² Ebû Musa Muhammed b. ‘Amr el-Eşbehânî, *el-Mecmu‘u'l-Müğîs fi Ğaribeyi'l-Kur‘ân ve'l-Ĥadis*, thk. Abdulkerim el-Azbâvî, Câmi‘atu'l-Ümmi'l-Kurâ, Mekke, 1986, II, 137.

²⁰³ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, II, 303.

²⁰⁴ Cevherî, *eş-Şihah*, IV, 1595.

²⁰⁵ Ebu'l-Kâsım Süleyman eṭ-Ṭaberânî, *el-Mu‘cemu'l-Evsat*, thk. Tarık b.‘Avdillâh-Abdulmuḥsin b. İbrahim el-Ĥüseynî, Dâru'l-Ĥarameyn, Kahire, t.y., III, 348, (nr. 3365).

صُغْلُوك kelimesi aslında, “devenin tüyleri, inceldi, uçup gitti” anlamına gelen تَصَغَّلَكَت الإِبِلْ den alınmıştır.²⁰⁶ İnsanın, elinde avucunda hiçbir şeyin olmaması hali, devenin tüyelerinin yok olması haline benzetilmiş ve kelime zamanla, fakirlik anlamında da kullanılmaya başlanmıştır.

1.2.4. غِرَار / Az uyku/ eksiklik

غِرَار kelimesi “eksiklik, az uyku” gibi anlamlara gelmektedir.²⁰⁷ Bu sözcük bir hadiste şöyle geçmektedir:

لا غِرَارَ فِي صَلَاةٍ وَلَا تَسْلِيمٍ

“*Namaz ve selamda noksanlık yoktur.*”²⁰⁸

غِرَار aslında “devenin sütünün az olması” demektir.²⁰⁹ Bu kelime “نَاقَةٌ مُغَارٌ / sütü azalıp yok olan deve” sözünden alınmıştır.²¹⁰ Uykunun az olması, devenin sütünün az olmasına benzetilmiştir.

1.2.5. ذُرْع / Güç / potansiyel

ذُرْع kelimesi Arapça’da, “güç/tâkat/potansiyel/tahammül” anlamında kullanılmaktadır. Araplar, “bu iş benim boyumu aşar, buna gücüm yetmez, içine düştüğüm zor durumdan bir çıkış yolu bulamıyorum” anlamını ifade etmek için “صَاقَ ذُرْعِي/ضَفَّقْتُ بِالأَمْرِ ذُرْعًا”, “birini gücünden fazlasını yapmaya zorlamak” anlamı için ise, “أَبْطَرْتُ فَلَانًا ذُرْعَهُ” demektedirler.²¹¹ Örneğin,

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا لُوطًا سَيِّئًا بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذُرْعًا وَقَالَ هَذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ

“*Elçilerimiz Lût’a geldiğinde, Lût onlardan dolayı huzursuz oldu, onlara karşı çaresizlik hissetti. "Zor bir gün!" dedi.*”,²¹² âyet-i kerimesinde geçen ذُرْعًا

²⁰⁶ el-Eşbehânî, *el-Mecmû ‘u’l-Muğîs*, II, 271.

²⁰⁷ el-Ĥalil, *Kitâbu’l-‘Ayn*, XVI, 28.

²⁰⁸ el-Herevî, *el-Ġarîbeyn fi’l-Ķur‘ân ve’l-Ĥadîs*, IV, 1367. **Not:** Namazdaki eksiklikten maksat rükû, secde ve diğer rükünlerindeki eksikliklerdir. Selamdaki noksanlık ise selamı alan kişinin sadece *عليكم* diyerek onu eksik almasıdır. (el-Herevî, *el-Ġarîbeyn fi’l-Ķur‘ân ve’l-Ĥadîs*, IV, 1367)

²⁰⁹ el-Ĥalil, *Kitâbu’l-‘Ayn*, IV, 347.

²¹⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım İbnu’l-Enbârî, *eż-Zâhir fi Me‘ânî Kelimâti’n-Nâs*, thk. Ĥâtem Sâlih eđ-Dâmin, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1992, II, 357.

²¹¹ İbn Düreyd, *Cemheretu’l-Luġa*, II, 691; el-Ezherî, *Tehzibu’l-Luġa*, II, 189; Cevherî, *eş-Şihah*, III, 1210; Mecduddin Ebû Tahir Muhammed el-Fîruzâbâdî, *el-Ķâmûsu’l-Muĥît*, thk. Mektebetu Tahkîki’t-Türâs fi Müesseseti’r-Risâle, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 2005, I, 717.

sözcüğü bu anlamdadır.²¹³ Arapların, “مَالِي بِهِ ذَرْعٌ وَلَا ذِرَاعٌ/bunu başaramam” şeklindeki darbimesellerinde geçen ذَرْعٌ kelimesi de yine bu anlamda kullanılmıştır.²¹⁴

ذَرْعٌ kelimesi, ذَرْعُ البَعِيرِ بِبَيْدِهِ فِي سَيْرِهِ ذَرْعًا, “Deve, ön ayaklarıyla (mesafeleri) ölçercesine yolu kat etti”, cümlesinden alınmıştır. Bu kelime, aslında “devenin adımı / yürüme esnasında attığı adımın genişlik miktarıdır.” Araplar, “deveyi daha fazla yürümeye zorlamak ve onu tahammül edemeyecek duruma sokmak” anlamında أَطَّرَ ذَرْعَهُ demektedirler.²¹⁵

Sonuç olarak söz konusu kelimenin, aslında deve için kullanıldığı fakat daha sonra anlamının genişlediği ve bir işi yapamamak ve güç/tâkat anlamlarını ifade etmek için de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, önceki ve sonraki anlamlar incelendiğinde aralarında bir benzerlik bulunduğu görülmektedir. Çünkü güç, devenin yürüme sırasında attığı adımın genişliğine, bir işi başaramamak ise, devenin yürümeye zorlanması haline benzetilmiştir.

1.2.6. قِطَارٌ / Tren

Günümüz arapçasında, “tren” anlamında kullanılan قِطَارٌ kelimesi de deveye ait bir kelimedir. Çünkü قِطَارٌ aslında “art arda bağlanmış/sıralanmış develer” demektir.²¹⁶ Araplar, tek sıra halinde gelen deve karesi için; جَاءَتْ الأَيْلُ قِطَارًا cümlesini kullanmaktadırlar.²¹⁷ Lokomotif anlamında kullanılan قِطَارَةٌ kelimesi de aslında deveye ait bir kelime olup deve kervanın başını çeken deve için kullanılmaktaydı. “İnsanlar bölük bölük geldiler” manasında kullanılan تقاطر القوم cümlesi de قِطَارٌ اللّابِلُ sözünden alınmıştır.²¹⁸

²¹² Hûd, 11/77.

²¹³ Bkz. Ebû Abdillâh Fahrettin Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gâyb*, Dâru İhyâ-i't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, h. 1420, XVIII, 378.

²¹⁴ el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, II, 190.

²¹⁵ Bkz. el-Ezherî, *Tehzibu'l-Luğa*, II, 190.

²¹⁶ el-Ḥalîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, V, 95; es-Sâ'idî, “Ta'mîmu'd-Delâle fi Elfâzi'l-İbil”, s. 122.

²¹⁷ İbrahim Mustafa vd., *Mü'cemu'l-Vesît*, nşr, Dâru'd-Da'vet, b.y., t.y., II, 744.

²¹⁸ Ebu'l-Ḳasım Mahmud b. Ömer ez-Zemaḫşerî, *Esâsu'l-Belağa*, thk, Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevîd, Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1419/1998, II, 87; İbn Fâris, *Mekâyisu'l-Luğa*, V, 106.

Sonuç olarak, kelimenin zamanla anlamı genişlemiş ve önceki anlamından farklı bir anlamı daha yansıtır duruma gelmiştir. Fakat her iki anlam arasında sıkı bir benzerlik olduğu açıktır.

1.2.7. بركة / Bereket

Bereket kelimesi, sözlükte; artmak, çoğalmak anlamına gelir.²¹⁹ زيادة sözcüğü de aynı anlamdadır. Fakat bereket, manevî bir artışı ifade eder ve zıt anlamlısı yoktur. Bereket fiili yalnızca Allah'a isnat edilir. Dolayısıyla, “بارك زيد في الشيء / Zeyd bir şeyi bereketli kıldı.” denilmez. “بارك الله فيه/Allah onu bereketli kıldı.” denilir.²²⁰

Sözlüklerde bu kelimenin asıl anlamının; “sebat/devamlılık/istikrar” olduğu belirtilmektedir.²²¹ Örneğin, Salli Barik duasında geçen “وبارك على مُحَمَّد” cümlesinin anlamı şöyledir: “Hz. Muhammed’e (s.a.v) verdiği şeref ve onuru sabit kıl/sürdür.” بَرَكَ fiili “sabit olmak/uzun süre kalmak” anlamındadır.²²²

الْبَرَكَ kelimesinin bu anlamı, “Deve bir yere ihtı, çöktü ve uzun süre orada kaldı” manasına gelen بَرَكَ الْبَعِيرُ cümlesinden alınmıştır.²²³ Bu fiil bir hadiste şu şekilde geçmektedir:

إِذَا سَجَدَ أَحَدُكُمْ فَلَا يَبْرُكْ كَمَا يَبْرُكُ الْجَمَلُ، وَلْيَضَعْ يَدَيْهِ، ثُمَّ رُكْبَتَيْهِ

“Sizden biri secde ettiğinde devenin çökmesi gibi (önce dizlerini sonra ellerini yere koyarak) çökmesin. Önce ellerini sonra dizlerini yere koysun.”²²⁴

Devenin bir yere çöküp uzun süre orada kalmasını ifade eden bu kelime, daha sonra “sebat ve kararlılık” anlamında da kullanılmaya başlanmıştır.

²¹⁹ el-Ḥalil, *Kitābu'l-ʿAyn*, V, 368; Cevherî, *eş-Şihâh*, IV, 1574.

²²⁰ Ebu Hilâl el-Ḥasan b. Abdillâh el-ʿAskerî, *Mü'cem'l-Fürûku'l-Luġaviyye*, 1. bs., thk. eş-Şeyh Beytullah Beyât - Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, nşr. Müessesetu'n-Neşri'l-İslâmî, Kum, h. 1412, s. 96.

²²¹ Cemaleddîn Muhammed Tahir el-Fettenî, *Mecme'u Bihâri'l-Envâr*, 3. bs., nşr., Matba'atu Meclis-i Dâireti'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, b.y., 1387/1967, I, 165; İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, X, 396.

²²² Bkz. Zeynuddîn Ebû Abdillâh er-Râzî, *Muhtâşaru's-Şihâh*, 5. bs., thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetu'l-ʿAsriyye, Beyrut, 1420/1999, s. 33; İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, X, 396; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 51.

²²³ Ebû Musa el-Medîni, *el-Mecmû'u'l-Müġîs fî Ġarîbeyi'l-Kurʿân ve'l-Ḥadîs*, I, 151; İbn Manzûr, *Lisânu'l-ʿArab*, X, 396; el-Fettenî, *Mecme'u Bihâri'l-Envâr*, I, 165.

²²⁴ Ebû Abdillâh, Ahmed b. Ḥanbel, *Müsnedu'l-İmâm Ahmed b. Ḥanbel*, 1. bs., thk. Şuʿayb el-Erneût ʿÂdil Mürşit vd., Müessesetu'r-Risâle, b.y., 1421/2001, XIV, 515. (nr. 8955)

1.2.8. تَرَحُّ / Üzüntü

تَرَحُّ kelimesi فَرَح (sevinç) sözcüğünün zıt anlamlısıdır. Helak olmak ve kesintiye uğramak anlamlarına da gelmektedir. وترحه وأترحه fiilleri, birini üzme anlamındadır.²²⁵ Örneğin,

ما الدُّنْيَا إِلَّا فَرَحٌ وَتَرَحُّ

“Dünya sadece sevinç ve üzüntüdür.”, sözündeki تَرَحُّ sözcüğü, bu manada kullanılmıştır.

Bu kelime bir hadiste şöyle geçmiştir:

بَعْدَ كُلِّ فَرَحَةٍ تَرَحَّةٌ

“Her sevinçten sonra bir hüznü vardır.”²²⁶

تَرَحُّ şeklinde de kullanılan تَرَحُّ kelimesi مِتْرَاحٌ kelimesinden alınmıştır. Çoğulu مِتْرَاحٍ olarak gelen مِتْرَاحٌ; sütü erken kesilen deve, demektir.²²⁷ Sütün erken kesilmesi olumsuz bir olaydır. Sözlüklerde bu kelimenin farklı biçimlerde kullanımlarının da olduğu görülmektedir. Fakat hepsinin anlamında bir olumsuzluk olduğu dikkati çekmektedir. Mesela, مِتْرَاحٌ/zor yaşam, تَرَحُّ/hayırsız, تَرَحُّ/fakirlik, anlamındadır.²²⁸ Bu da مِتْرَاحٌ kelimesinin anlamının zamanla genişlediğini göstermektedir. Üzüntü, sıkıntılı yaşam ve fakirlik gibi anlamlar, devenin sütünün kesilmesi durumuna benzetilmiştir.

1.2.9. الْعَقْلُ / Akıl, us

Akıl, klasik sözlüklerde şu şekilde tanımlanmıştır: cehaletin zıttı, kişiyi kötü söz ve davranışlara düşmekten engelleyen şey, alıkoymak, ahmaklığın karşıtı, bilgiyi kabul etmeye hazırlanan kuvvet. Akıl, sığınak anlamına da gelmektedir.²²⁹ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *el-Fürûku’l-Luğaviyye*, isimli eserinde akılla ilmin arasındaki farkı

²²⁵ el-Ḥalil, *Kitâbu’l-‘Ayn*, III, 190; el-Fettenî, *Mecme’u’l-Bihâr*, I, 258; Zemaḥşerî, *Esâsu’l-Belâğa*, I, 92.

²²⁶ Ebû Muhammed Kâsım b. Sâbit es-Serkastî, *ed-Delâil fi Ġaribi’l-Ġadîs*, 1.b.s., thk. D. Muhamed b. Abdullah el-Ḳannâs, Mektebetu’l-‘Abeykân, Riyad, 1422/2001, I, 121.

²²⁷ Kâsım es-Serkastî, *ed-Delâil fi Ġaribi’l-Ġadîs*, I, 122; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, II, 417.

²²⁸ Zemaḥşerî, *Esâsu’l-Belâğa*, I, 92; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, II, 417.

²²⁹ el-Ḥalil, *Kitâbu’l-‘Ayn*, I, 159; İbn Fâris, *Meġâyîsu’l-luġa*, IV, 69; el-Cevherî, *eş-Şîḥâh*, V, 1769; Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail İbn Sîde, *el-Muḥaşşas*, 1. bs., thk. Halil İbrahim Ceffâl, Dâru İhyâ-i’t-Türâsi’l-‘Arabiyye, Beyrut, 1417/1996, I, 250.

açıklarken şöyle demektedir: “Şüphesiz, akıl; kötülüklerden alıkoyan ilk bilgidir. Her kimde, engelleyen (bu bilgi) daha fazla olursa; o, en akıllı kimsedir.”²³⁰ Akıl eş anlamlısı, الكَيْس sözcüğüdür. الكَيْس, akıllı demektir.

Akıl kelimesi, aslında; deveyi, bir yere ayrılmasını diye bağlamak, anlamına gelmektedir. Muṭarrizî (v. 610/1213), *el-Muğrib*, isimli eserinde ع ق ل maddesini açıklarken عَقَلَ fiilinin ilk anlamını bu şekilde vermiştir.²³¹ Ebu Hilâl el-‘Askerî, عقل kelimesinin “عقل البعير/deveyi bağladı” sözünden alındığını belirtmektedir.²³² İbrahim el-Ḥarbî (v. 285/899) de *Ġaribu’l-Ḥadîs* isimli eserinde, عَقَلَ البَعِير kelimesini; devenin arka ayaklarını ön ayaklarına bağlamak, şeklinde açıklamaktadır.²³³ Örneğin,

تَعَلَّمُوا الْقُرْآنَ وَاتْلُوهُ، فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَهُوَ أَسْرَعُ تَقْصِيًّا مِنْ قُلُوبِ الرِّجَالِ مِنَ النَّعَمِ مِنْ
عُقُلِهَا

“Kur‘ân’ı öğrenin ve onu okuyun. Nefsimi kudret elinde tutan (Allah’a) yemin olsun ki; o, insanların kalplerinde, hayvanın (devenin) ipinden kurtulmasından daha çabuk kurtulur / silinir.”²³⁴, hadisindeki عُقْل kelimesi bu anlamdadır.²³⁵

Eskiden diyet olarak belirlenen develer, maktulün evinin önüne bağlanırdı. Akıl kelimesinin diyet anlamında da kullanılması bundan dolayıdır. Daha sonra sadece deve için değil, bütün diyet çeşitleri için kullanılmaya başladı.²³⁶ Bu da عقل kelimesinin anlamının zamanla genişlediğini ve farklı anlamlarda da kullanıldığını teyit etmektedir.

1.2.10. الغفلة / Belirsiz, mübhem, gaflet, dikkatsizlik

ل-ف-غ kökünden türemiş olan عُقْل kelimesi, işaretli, alâmetsiz, belirsiz olan her şey için kullanılmaktadır. Örneğin, أرض عُقْل: uzak ve herhangi bir izi olmayan çöl, رجلٌ عُقْلٌ: yanında ne olduğu bilinmeyen/soyu bilinmeyen adam,

²³⁰ Ebu Hilâl el-‘Askerî, *el-Fürûku’l-Luğaviyye*, I, 83.

²³¹ Nâşır b. Abdiseyyid el-Muṭarrizî, *el-Muğrib*, Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, b.y., t.y., s. 323.

²³² ‘Askerî, *el-Fürûku’l-Luğaviyye*, I, 83.

²³³ İbrahim b. İshak el-Ḥarbî, *Ġaribu’l-Ḥadîs*, 1. bs., thk. Süleyman İbrahim Muhammed el-‘Âyid, Câmî‘atu’l-Ümmü’l-Ḳurâ, Mekke, h. 1405, III, 1231.

²³⁴ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *el-Kitâbu’l-Muşannef*, 1. bs., thk. Kemâl Yusuf el-Ḥût, Mektebu’r- Rüşd, Riyad, h. 1409, II, 241. (nr. 8572)

²³⁵ bkz. İbrahim el-Ḥarbî, *Ġaribu’l-Ḥadîs*, III, 1231.

²³⁶ İbn Fâris, *Mekâyîsu’l-Luğa*, IV, 71;

üzerinde herhangi bir işaret bulunmayan hayvan, شِعْرٌ عُفْلٌ: söyleyeni belli olmayan şiir, شَاعِرٌ عُفْلٌ: adı sanı belli olmayan şair, demektir.²³⁷ Dikkatsizlik, ihmalkârlık anlamındaki gaflet kelimesi de aynı kökten gelmektedir. أَعْفَلَ fiili, birini gafil kılmak, bir şeyi işaretsiz bırakmak, manasındadır. Bu fiil bir âyette şöyle geçmektedir:

وَلَا تُطْعَمَنَّ مَنْ أَعْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوِيَهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا

“Bizi anmaktan kalbini gafil kıldığımız, kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme!”²³⁸ Bazı tefsirlerde bu âyette geçen أَعْفَلْنَا kelimesinin, “zikir ve takvâ alametleriyle alametlendirmemek”, anlamında olduğu ifade edilmiştir.²³⁹

Çoğulu أَعْفَالٌ vezninde gelen عُفْلٌ kelimesi aslında, üzerinde herhangi bir alamet olmayan deve, anlamındadır.²⁴⁰ Kelimenin anlamı zamanla genişlemiş ve yukarıda verdiğimiz manalar için de kullanılmaya başlamıştır.²⁴¹

Kaynaklarda gaflet ve gâfil kelimelerinin kökeninin deveye ait bir kelimedenden geldiğini gösteren herhangi bir bilgiye rastlamadık. Fakat ل-غ-ف maddesinin anlamına ve bu kökten türeyip deve için kullanılan sözcüklere bakıldığında böyle bir ihtimalin de olabileceği kanaatindeyiz. Çünkü ل-غ-ف, bir şeyi, farkında olarak ya da olmayarak terk etmek, ihmal etmek, demektir.²⁴² Üzerinde herhangi bir alamet / işaret bulunmayan deve de, sahibi tarafından terk edilmiş/ihmal edilmiş gibidir. Çünkü hayvanın üzerindeki işaret onun başıboş olmadığını, sahibi tarafından önemsendiğini gösterir. Nitekim İbn Sîde'nin (v. 458/1066), *el-Muḥkem* isimli sözlüğünde, عُفْلٌ kelimesini; kendisine zekât düşmesin diye işaretlenmeyen deve, şeklinde açıklaması²⁴³ ve العفول kelimesinin, sütten kesilmiş yavruyu, kendisini

²³⁷ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV, 420; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 499; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 630.

²³⁸ Kehf, 15/28.

²³⁹ Bkz. Faḥrettin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ġayb*, XXI, 457; Ebû Ḥayyân Muhammed el-Endelûsî, *el-Baḥru'l-Muḥîṭ*, thk. Şıdkî Muhammed Cemîl, Daru'l-Fikr, Beyrut, h. 1420, VII, 167.

²⁴⁰ İbn Sîde, *el-Muḥaşşas*, II, 216; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luġa*, II, 958.

²⁴¹ Bkz. Ebû Ḥayyân, *el-Baḥru'l-Medîd*, VII, 167; Faḥrettin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ġayb*, XXI, 457.

²⁴² el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV, 419; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, IV, 386; Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 1783.

²⁴³ İbn Sîde, *el-Muḥkem*, V, 530.

emmekten engellemeyen ve kendisini sağan kişiye aldırmayan/sorumsuz deve, anlamına gelmesi söz konusu ihtimali desteklemektedir.²⁴⁴

1.2.11. الْخَبْرَةُ / Deneyim, tecrübe, bilgi

خَبْرَةٌ kelimesi, خبر fiilinden türemiştir. خبر; bir şeyi bilmek, denemek/tecrübe etmek, haberdar olmak, demektir. خَبِير, bir şeyi bilen, anlamındadır.²⁴⁵ Dolayısıyla bu fiil, علم fiilinin eş anlamlısıdır, denilebilir. Fakat Ebû Hilâl el-‘Askerî, *el-Fürûku'l-Luğaviyye*, isimli eserinde ilim ile haber kelimelerinin arasındaki farkı açıklarken, şöyle demektedir: “Haber, malûmâtların hakikatini bilmektir. (Bu bakımdan) haberin, manâ yönünden ilimden bir artışı vardır.”²⁴⁶ خَبْرَةٌ, tecrübe/deneyim, bir şeyi derinlemesine bilmek, anlamındadır. Mesela, “أنت أبطنُ به خَبْرَةٌ” cümlesi, “sen bunun iç yüzünü daha iyi biliyorsun/bu konuda daha derin bir bilgiye sahipsin” Anlamında kullanılmaktadır.²⁴⁷ Allah (c.c)’ın isimlerinden الْخَبِير, olmuş ve olacak her şeyi bilen, eşyanın iç yüzünü bilen, şeklinde açıklanmıştır.²⁴⁸

Fahrettin Râzî (v. 606/1210), *Mefâtîhu'l-Ğayb* isimli eserinde خَبْرَةٌ kelimesi ile ilgili şu açıklamaları yapmaktadır: “خَبْرَةٌ, tecrübe ile elde edilen bilgidir. Bu kelimenin نَأَقَةُ خَبْرَةٌ / sütü bol / sütünün bol olduğu haber alınan deve” Sözüden alındığı söylenmiştir. Dolayısıyla, haber; geniş bilgi anlamına gelir.”²⁴⁹

Sözlüklerde de خَبْرٌ kelimesinin, sütü bol deve anlamına geldiği, الْخَبِير kelimesinin ise, devenin ağzındaki köpük, anlamında olduğu belirtilmiştir.²⁵⁰ Bu da söz konusu kelimesin aslında deveye ait bir vasıf olabileceği ve zamanla anlam genişlemesine uğrayarak başka anlamda da kullanıldığı ihtimalini desteklemektedir. Bir habarin detaylı ve geniş bir şekilde bilinmesi, devenin sütünün bol olmasına benzetilmiştir.

²⁴⁴ Ebu'l-Hasen Ali b. Sîde, *el-Muħkem*, 1. bs., thk. Abdulhamid Hendâvî, Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut, 1421/2000, V, 530.

²⁴⁵ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV, 258; İbn Fâris, *Meķâyisu'l-Luġa*, II, 239; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XI, 132.

²⁴⁶ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *el-Fürûku'l-Luġaviyye*, I,93.

²⁴⁷ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 248.

²⁴⁸ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XI, 131.

²⁴⁹ er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, II, 424.

²⁵⁰ İbn Fâris, *Meķâyisu'l-Luġa*, II, 239; Cevherî, *eş-Şihâh*, II, 641.

1.2.12. ديوث /Deyus, karısını kıskanmayan

ديوث kelimesi د-ي-ث kökünden türemiştir. ديوث sözlükte, yumuşak olmak, utanma ve kıskanma duygusunu kaybetmek, kişinin karısını kıskanmaması, anlamına gelir. Türkçe’de de kullanılan ديوث /deyüs kelimesi, yabancı adamları eşinin yanına sokan, kendisi bildiği ve gördüğü halde yabancı erkeklerin, karısının yanına girdiği adam, anlamında kullanılır. Eş anlamlısı, فَوَاد/kavat, ديوث ve فُدُع kelimeleridir. Sa‘leb (v. 291/904), bu kelimenin Arapça’ya Süryânice’den geçtiğini söylemektedir.²⁵¹ ديوث kelimesi bir hadiste şöyle geçmiştir:

ثَلَاثَةٌ لَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ: الْعَاقُ لِوَالِدَيْهِ وَالذَّيُّوثُ وَرَجُلَةُ النِّسَاءِ

“Üç kişi Cennet’e girmez. Ebeveynine itaat etmeyen, deyus ve şekil olarak kendilerini erkelere benzeten kadınlar.”²⁵²

Bu kelime, el-Ḥalil b. Ahmed’in *Kitâbu’l-‘Ayn*’ında yer almamıştır. Diğer klasik sözlüklerde ise kelimenin deveye ait bir kelimedenden alındığına dair herhangi bir ibareye rastlayamadık. Fakat ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs*’da şöyle bir görüş ileri sürmektedir: “eğer (ديوث sözcüğü), Araplar’ın, بَعِيرٌ مُدَيِّتٌ sözünden alınmış olursa, (kelimenin şimdiki anlamı) mecâzî olur. مُدَيِّتٌ, itaatkar ve her işin üstesinden gelebilecek hale getirilen deve, demektir. Deyus kimse de, kıskanç olmadığı için tıpkı itaatkâr deve gibi; yumuşatılmış ve hiçbir şey zoruna gitmeyecek hale getirilmiş olduğundan kendisine böyle denilmiştir.”²⁵³

Sa‘leb’in görüşüne binâen kelimenin Arapça bir kelime olmadığını, *Tâcu’l-‘Arûs* dışında diğer sözlüklerin, kelimenin deveye ait bir kelime olup olmadığını değinmemesini ve ez-Zebîdî’nin açıklamasını göz önünde bulundurduğumuzda, söz konusu kelimenin, deveye ait bir kelimedenden alınmış olmasının farazî olmaktan öteye geçmediği kanaatindeyiz.

²⁵¹ Bkz. İbnu’l-Enbârî, *eş-Zâhir*, II, 144; el-Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, XIV, 107; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, II, 149; Ahmed Muhtâr, *Mü‘cemu’l-Luğa’l-‘Arabiyye*, I, 793.

²⁵² ‘Abdurraûf el-Münâvî, *Feydu’l-Ḳadîr*, 1. bs., el-Mektebetu’t-Ticâriyye’l-Kübrâ, Mısır, h. 1356, III, 327. (nr. 35299)

²⁵³ ez-Zebîdî, *Tacu’l-‘Arûs*, V, 254-245.

1.2.13. جُنَاحٌ / Günah

جُنَاح kelimesi ج-ن-ح kökünden türemiştir. جنح, bir şeyi yapmaya yönelmek, meyletmek, gecenin yeni başlaması veya bitmesi v.s anlamlara gelir. Kuşların kanatları için kullanılan جُنَاح kelimesi de buradan türemiştir. İki tarafa meylettiğinden ötürü böyle isimlendirilmiştir. Aynı kelime, insan için kullanıldığında pazıları ve kolları kast edilmiş olunur. Kaburga kemikleri de meyilli oldukları için, yine bu kökten türeyen جَوَانِحُ sözcüğü ile isimlendirilmiştir. جُنَاح ise sözlüklerde, günah, zorluk/zorlama, haktan meyletmek/sapmak, günaha meyletmek, suç, anlamlarına gelmektedir.²⁵⁴ Mecdüddin İbnu'l-Esîr (v. 606/1210), bu kelimenin hadislerde çok tekrarlandığını ve geçtiği her yerde, günah ve meyletmek anlamında olduğunu ifade eder.²⁵⁵ Örneğin İbn 'Abbâs (r.a)'dan rivayet edilen şu mevkuf haberde, bu anlamda kullanılmıştır.

إِنِّي لِأَجْنَحُ أَنْ أَكُلَ مِنْهُ

“Yetimin malından yemenin günah olduğunu düşünüyorum.”²⁵⁶

جُنَاح kelimesi âyet-i kerimelerde de çokça geçmektedir. Mesela bir âyette şöyle geçmiştir:

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَأْكُلُوا جَمِيعاً أَوْ أَسْنَانًا

“Birlikte veya ayrı ayrı yemenizde sizin için bir günah yoktur.”²⁵⁷

Bazı tefsirlerde جُنَاح kelimesinin, Araplar'ın جُنَحُ البعير sözünden alındığını ve جُنَحُ/zorluk, sıkıntı anlamında olduğu belirtilmiştir. جُنَحُ البعير, yükünün ağır olması nedeniyle devenin kaburgalarının kırılması, demektir.²⁵⁸ Klasik sözlüklerde جُنَحُ fiili deveyle kullanıldığında, oturunca bir tarafına meyletmesi, hızlı yürümesi, üzerindeki ağır yükten dolayı kaburgalarının kırılması, yürürken boynunun ön tarafı eğik

²⁵⁴ Bkz. el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 83-84; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, I, 484; Cevherî, *eş-Şîḫâh*, I, 360-361; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, IV, 94; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luġa*, I, 442; İbn Sîde, *el-Muḳkem*, III, 86-87; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, II, 430; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI, 348.

²⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, II, 430.

²⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, II, 430.

²⁵⁷ Nur, 18/61.

²⁵⁸ Reşîd Rıdâ, *Tefsîru'l-Menâr*, el-Hey'etu'l-Mıṣriyye'l-'Âmme li'l-Kitâb, Mısır, 1990, V, 297; el-Merâġî, *Tefsîru'l-Merâġî*, V, 138; Muhammed el-Emîn el-Hererî, *Tefsîru Ḥadâîku'r-Rûh*, 1. bs., Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut, 1421/2001, VI, 348.

olması, anlamlarına gelmektedir.²⁵⁹ Bu anlamları incelediğimizde, جناح kelimesinin, sadece تضيق/zorluk, sıkıntı anlamında aldığımızda değil de, günah, (haktan) meyletmek ve cürüm/suç anlamlarında aldığımızda da جنح البعير sözünden alınmış olma ihtimali vardır. Çünkü günah; insanın belini büken manevi bir yük olduğu gibi, tıpkı devenin otururken bir tarafa meyletmesi gibi haktan meyletmek veya devenin yürürken boynunun bükük olması gibi, insanın boynunu büken bir suçtur aynı zamanda.

1.2.14. الْمَجْدُ / Şeref, onur

مَجْد kelimesi م-ج-د kökünden türemiştir. مَجْد fiili sözlükte, şerefe ulaşmak, övülen işlerde zirveye çıkmak, değerli/şerefli olmak, iyi işler yapmak, cömert olmak, anlamlarına gelir. İsm-i fâil kalıbı olan مَجْدُ, güzel ahlaklı ve cömert kimse, demektir. Her konuda tam, kâmil ve sonsuz şeref sahibi anlamına gelen ve mübâlağa ism-i fail kalıbı olarak kullanılan مَجِيدٌ, hem Allah'ın (c.c) isimlerinden hem de Kur'ân-ı kerim'in vasıflarındandır.²⁶⁰ Günümüzde bu kelimenin, عاش حياة مجيدة/Onurlu bir yaşam sürdürdü, تاريخ مجيد/şanlı, şerefli tarih, gibi kullanımları vardır.²⁶¹

Sözlüklerde م-ج-د maddesinin öne çıkan anlamları yukarıdaki gibidir. Fakat Zemaşşerî *Esâsu'l-Belâğa*'da bu maddenin ilk anlamını, hayvanın tika basa yeme doyması, şeklinde açıklamış ve yukarıda zikrettiğimiz anlamların mecâzî anlamlar olduğunu belirtmiştir. Diğer klasik sözlüklerin hemen hepsinde ise kelimenin, مَجَدَّتْ /devenin kendisini doyurmaya yakın bir ota ulaşması, أمجد الإبل /devenin karnını yemle doldurup onu doyurmak, şeklinde de veyle birlikte bir kullanımı bulunmaktadır.²⁶² Zemaşşerî'nin açıklamasından da anlaşıldığı gibi “şeref” anlamında kullanılan مجد kelimesinin “hayvanın tika basa doyması” anlamındaki مَجْد fiilinden alındığı açıktır. Fakat Zemaşşerî, açıklamasında bu fiili sadece deve için

²⁵⁹ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 83-84; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, I, 484; Cevherî, *eş-Şihâh*, I, 360-361; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, IV, 94; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luġa*, I, 442; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, III, 86-87; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, II, 430; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI, 348.

²⁶⁰ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VI, 89; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, V, 297; Cevherî, *eş-Şihâh*, II, 537; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 395.

²⁶¹ Ahmed Muḥtâr, *Mü'cemu'l-Luġa'l-'Arabîyye'l-Mu'âsıra*, III, 2070.

²⁶² el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VI, 89; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, VII, 352; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, V, 297; Cevherî, *eş-Şihâh*, II, 537; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, III, 395; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, IX, 150-151.

değil yemle beslenen bütün hayvanlar için kullandığından, kelimenin sadece deveye ait bir kelime olduğu söylenemez. Ancak birçok tefsir, söz konusu kelimenin, özellikle مَجَدَّتْ الْإِبِلُ cümlesinden alındığı ifade edilmiştir.²⁶³ Dolayısıyla, bu kelimenin zamanla anlam genişlemesine uğradığı ve önceki anlamından farklı bir anlamı ifade etmek için de kullanıldığı güçlü bir ihtimaldir.

1.2.15. خوف / Korku

Arapça'da, korku anlamını ifade etmek için çok sayıda kelime bulunmaktadır. Bunların bazıları şu kelimelerdir: رَوْعٌ, رُغْبٌ, وَجَلٌ, مَهَابَةٌ, خَشْيَةٌ, مَخَافَةٌ, خَوْفٌ ve خَشْيَةٌ.²⁶⁴ Arapça metinlerde daha çok خوف kelimesi karşımıza çıkar. Zıt anlamlısı أَمْنٌ, eş anlamlısı ise خَشْيَةٌ sözcüklerdir.

Klasik sözlüklerde bu iki kelime eş anlamlı olarak açıklanmıştır. Fakat Ebû Hilâl el-‘Askerî başta olmak üzere bazı âlimler, bunların aralarında bir fark bulunduğunu söylemektedirler. ‘Askerî, *el-Fürûku'l-Luğaviyye* isimli eserinde خوف ve خَشْيَةٌ arasındaki farkı açıklarken, خوف kelimesinin hoşlanılmayan/istenmeyen şeylerden korkmak anlamında; خَشْيَةٌ kelimesinin ise, hoşlanılmayan/istenmeyen şeylerin bizzat kendisinden değil de kaynağından korkmak anlamında olduğunu, kaydetmektedir. ‘Askerî, buna şu âyeti örnek veriyor:

وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ

“Onlar Allah’ın, korunmasını emrettiği bağı koruyan, rablerine saygıda kusur etmeyen / rablerinden korkan, hesabın kötü sonuç vermesinden korkan kimselerdir.”²⁶⁵

Burada, Allah’dan (c.c) korkmak için يَخْشَوْنَ fiili, kötü sonuç verecek olan hesaptan korkmak için ise يَخَافُونَ fiili kullanılmıştır.²⁶⁶ Bedreddîn ez-Zerkeşî de *el-Burhân fî ‘Ulûmi'l-Kur‘ân* eserinde, haşyetin; korkan kimsenin güçlü, korkulan

²⁶³ Bkz. İbn Hâyyân, *el-Baḥru'l-Muhîṭ*, VI, 173; Ebu'l-Hasan el-Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî*, thk. es-Seyyid b. ‘Abdulmaḥsûd b. ‘Abdirrahîm, Dâru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, Beyrut, t.y., V, 340; ‘İz b. ‘Abdisselam, *Tefsîru'l-Kur‘ân*, I, b.s., thk. Dr. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî, Dâru İbn Hâzım, Beyrut, 1416/1996, III, 219; el-Merâgî, *Tefsîru'l-Merâgî*, XXVI, 151; el-Hereri, *Tefsîr-u Ḥadâiku'r-Rûḥ*, XXVII, 459.

²⁶⁴ Sa’dî ed-Danâvî-Cûzîf Mâlik, *Mü‘cemu'l-Müterâdifât ve'l-Eddâd*, I, bs., el-Müessesetu'l-Ḥadîse li'l-Kitâb, Trablus, 2013, s. 245.

²⁶⁵ Ra’d, 13/21.

²⁶⁶ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *el-Fürûku'l-Luğaviyye*, I, 241.

kimsenin büyük olduğunu, havfin ise korkutan şeyin küçük, korkan kişinin zayıf olduğunu ve haşyetin havtan daha büyük bir korkuyu ifade ettiğini belirtmektedir. ez-Zerkeşî, شَجَرَةٌ خَشِيَّةٌ / kurumuş ağaç, sözünden alındığını ve bunun tümünden yok oluş demek olduğunu; خَوْفٌ kelimesinin ise نَاقَةٌ خَوْفَاءٌ / hasta deve sözünden alındığını ve bunun tamamen yok oluşu değil de, bir noksanlık ifade ettiğini söyler.²⁶⁷ Suyûfî de, *el-İtqân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân* ve *Mü'tereku'l-Akrân fî İ'câzi'l-Kur'ân* isimli kitaplarında bu görüşü ileri sürmektedir.²⁶⁸

Asma'î'nin *Kitâbu'l-İbil*'inde devenin hastalıklarına ilişkin zikredilen kelimeler içerisinde خَوْفَاءٌ diye bir kelime yoktur.²⁶⁹ Ayrıca, sözlüklerde de خ- و- ف maddesinden türeyen böyle bir kalıba veya bu kökten türemiş herhangi bir kelimenin deveye kullanımına rastlayamadık.²⁷⁰ Sözlüklerde, uyuz deve için kullanılan خَوْفَاءٌ (kaf harfî ile) kalıbı bulunmaktadır.²⁷¹ Buna göre خَوْفَاءٌ kelimesinin deveye ait bir kelime olduğunu kabul etmek uzak bir ihtimal gibi gözükmektedir. Ancak, gerek ez-Zerkeşî'nin *el-Burhân*'ı gerekse Suyûfî'nin *el-İtqân*'ı ikisi de ilim camiasında kabul görmüş muteber eserlerdendir. Öte yandan, her ne kadar mevcut kaynaklarda bu kelimenin deveye ait bir kelime olduğuna denk gelmemiş olsak da, ulaşamadığımız başka kaynaklarda böyle bir şeyin söz konusu olabileceği ihtimalinden dolayı çalışmamızda bu kelimeye de yer verdik.

1.2.16. زَبَانِيَّةٌ / Zebâniler, polis

زَبَانِيَّةٌ kelimesi ز- ب - ن kökünden türemiştir. زين, tepmek, itmek, bir şeyi bir şeyden uzaklaştırmak, sürüklemek, sevk etmek, yöneltmek, bir ihtiyacı gidermek,

²⁶⁷ Bedreddîn ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 1. bs., thk. Muhammed Ebu'l-Fağl İbrahim, Dâru İhyâ-i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, Beyrut, IV, 78.

²⁶⁸ Celaleddin es-Suyûfî, *el-İtqân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fağl İbrahim, el-Hey'etu'l-Mısrıyye'l-'Âmme li'l-Kitâb, b.y., 1394/1974, II, 364; Celaleddin es-Suyûfî, *Mü'tereku'l-Akrân*, 1. bs., Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1408/1988, III, 485.

²⁶⁹ Ebû Sa'îd el-Aşma'î, *Kitâbu'l-İbil*, 1. bs., thk. Hâtem Salih eđ-Dâmin, Dâru'l-Beşâir, Dımeşk, 1424/2003, s. 127-137.

²⁷⁰ Bkz. el-Halil, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV, 313-314; İbn Fâris, *Meğâyisu'l-Luğa*, II, 230; Cevherî, *eş-Şihâh*, IV, 1358; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, VII, 241; Ahmed İbn Fâris, *Mücmelu'l-Luğa*, 2. bs., thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultân, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1406/1986, s. 307; İbn Sîde, *el-Muħkem*, V, 305-306; el-Fettenî, *Mecme'u'l-Bihâri'l-Envâr*, II, 122-123; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IX, 99-101; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIII, 287-293; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûs'l-Muħîf*, s. 809.

²⁷¹ Cevherî, *eş-Şihâh*, IV, 1473; İbn Sîde, *el-Muħaşşas*, II, 219; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXV, 272.

anlamlarına gelmektedir.²⁷² Müfredi, زبانية şeklinde gelen زبانية, insanları cehenneme sevk eden, cehennemi yöneten ve cehennem ehline azap vermekle mükellef melekler, demektir. Cehennemlikleri cehenneme sürükledikleri ve onlara şiddetle muamele ettikleri için veya ellerini ve ayaklarını kullanabildiklerinden onlara bu ad verilmiştir.²⁷³ Zebânî kelimesi, polis anlamında da kullanılmaktadır.²⁷⁴ Bu kelime, Hassân b. Sâbit'in (v. 60/680 [?]) bir şiirinde şöyle geçmektedir.

وَحُورٌ لَدَى الْحَرْبِ فِي الْمَعْمَعَةِ زَبَانِيَّةٌ حَوْلَ أَبِياتِهِمْ

“(Onlar) evlerinin etrafında zebânî (güçlü, cesur), savaşın kızıştığı anda korkaklardır.”²⁷⁵

Aynı kökten türemiş olan زَبُونٌ kelimesi, savaş ve müşteri için de kullanılır. Çünkü savaş, ölüm korkusundan dolayı kahraman kimseleri geri çevirir/iter, müşteri de bir başka alıcıyı satılan maldan uzaklaştırır.²⁷⁶ Ağaçtaki hurmayı normal hurma ile takas etmek anlamına gelen, Müzâbene kelimesi de yine bu kökten türemiştir.²⁷⁷ Bu akdın böyle adlandırılmasının nedeni, müşterinin ağaçtaki meyveleri alıp tahmin ettiği kadar çıkmayınca satıcıyla münakaşaya girmesi ve akdi reddetmesinden dolayıdır.²⁷⁸

زين kelimesi, aslında; devenin, kendisini sağan kimseyi ayaklarıyla itmesi/tepmesi veya yavrusunu memesinden uzaklaştırması anlamına gelmektedir.²⁷⁹ نَاقَةٌ زَبُونٌ, kendisini sağan kişiyi tepen ve onu iten kötü huylu deve, demektir.²⁸⁰ Zemahşerî *Esâsu'l-Belâga*'da حرب زبون/zor savaş, sözünün mecâzî bir kullanım

²⁷² el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XIII, 155; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 335; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, IX, 63; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 194; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXV, 135.

²⁷³ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XIII, 155; el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Münîr*, I, 251; Ayrıca daha geniş bilgi için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Zebânî”, *DİA*, İstanbul, 2013, XLIV, 164.

²⁷⁴ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XIII, 156; Ahmed Muhtâr, *Mü'cemu'l-Luğa'l-'Arabiyye'l-Mu'âşıra*, II, 972.

²⁷⁵ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXV, 136.

²⁷⁶ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XIII, 155.

²⁷⁷ el-Ḥalîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, VII, 374.

²⁷⁸ İbnu'l-Enbârî, *eş-Zâhir*, II, 308.

²⁷⁹ el-Ḥalîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, VII, 374; el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Münîr*, I, 251; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luğa*, III, 46; Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 2130; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, XIII, 155; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 335; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, IX, 63; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 194; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXV, 134; el-Fîrûzâbâdî, *el-Ḳâmûsu'l-Mühîṭ*, s. 1202.

²⁸⁰ Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 2130.

olduğunu ve savaşın, çetin deveye benzetilerek böyle nitelendiğini belirtmektedir.²⁸¹ Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî (ö. 770/1368-69) de *el-Mişbâhu'l-Münîr* isimli sözlüğünde ن - ب - ز maddesini açıklarken ilk anlamı, kendisini sağan kimseyi ayaklarıyla itmesi/tepmesi, şeklinde vermiştir. Ayrıca, müşteri için kullanılan زبون kelimesinin müvelled²⁸² bir kelime olduğunu ve bedevîlerin kelimelerinden olmadığını, Zebânî kelimesinin de bu kökten alındığını söylemektedir.²⁸³ İbnu'l-Enbârî *ez-Zâhir* isimli eserinde, مزابنة kelimesinin, Araplar'ın; “الناقة تزبنُ الحالبُ”/deve, kendisini sağanı tepiyor” Sözüden alındığını kaydetmektedir.²⁸⁴

1.2.17. رحلة / Hadis öğrenmek için yapılan yolculuklar

رحل fiili sözlüklerde, yolculuğa çıkmak, bir yerden ayrılmak, yürümek, bir yerde biraz mola verip gitmek, âhirete irtihal etmek vb. anlamlara gelmektedir.²⁸⁵ رحلة kelimesi, bu fiilin mastar kalıbıdır. Bir hadis terimi olarak rihle; “hadis öğrenmek ve râvî hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma” manasında kullanılmaktadır. Bu yolculuğa çıkan kimseye راحل, bu maksatla çok yolculuk yapanlara رحالة, denilmektedir.²⁸⁶ القبائل الرُّحَلُ, göçebe kabileler, رَحَال, yerinde durmayan, sürekli gezen, seyyah, gezgin, anlamındadır. رَحْل, yük, bagaj, demektir. شَدَّ رَحْلَهُ, yolculuğa hazırlanmak, ألقى رَحْلَهُ, bir yerde kalmak, mukim olmak, demektir.²⁸⁷ Bu kelime bir hadiste şöyle geçmiştir.

لَا تُشَدُّ الرَّحَالَ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ؛ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَمَسْجِدِي هَذَا وَالْمَسْجِدِ الْأَقْصَى

“Sadece şu üç mescide yolculuk hazırlığı yapılır/yolculuk yapılır: Mescid-i Haram, benim bu mecdim (mescid-i Nebevî) ve Mescid-i Aksâ.”²⁸⁸

Klasik sözlüklerde söz konusu fiil ve ondan türeyen kelimelerin daha çok deveyle kullanıldığı görülmekte ve diğer anlamları daha sonra kazandığı

²⁸¹ Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâga*, I, 408.

²⁸² Müvelled: İhticâc devrinden sonra Arapça'ya başka dillerden giren veya türetme yoluyla bu dile kazandırılan yeni kelime. (Zülfikar Tüccâr, “Dahîl”, *DİA*, İstanbul, 1993, VIII, 412-413.)

²⁸³ Bkz. el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Münîr*, I, 251.

²⁸⁴ İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir*, II, 308.

²⁸⁵ İbn Fâris, *Meğâyisu'l-Luğa*, II, 497; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, V, 6; el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Münîr*, I, 222; Ahmed Muhtâr, *Mü'cemu'l-Luğa'l-'Arabiyye'l-Mu'âşıra*, II, 869; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 314.

²⁸⁶ Bkz. İbrahim Hatiboğlu, “Rihle”, *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV, 106-108.

²⁸⁷ Ahmed Muhtâr, *Mü'cemu'l-Luğa'l-'Arabiyye'l-Mu'âşıra*, II, 870-871.

²⁸⁸ İbn Mâce, *Şalât*, 1409.

anlaşılmaktadır. رَحَلَ fiili, deveye yük yüklemek/binmek, ارْتَحَلَ, devenin yürüyüp gitmesi, رَاحِلَةٌ, ister dişi olsun ister erkek olsun binek deve/seçkin deve, رَاحِلٌ, yolculuk hususunda güçlü deve, رَحْلٌ, devenin eyeri, مُرْجِلٌ, huysuz deveyi iyi bir binek haline getiren kişi, شَدَّ رَحْلَهُ , devenin yükünü bağlayıp (yola çıkmak), إنه لَحَسَنٌ الرِّحْلَةَ , o, devenin yükünü güzel bağlayandır, anlamındadır.²⁸⁹ رَحَلَ fiili A‘şâ'nın²⁹⁰ bir şiirinde şöyle geçmiştir:

رَحَلْتُ سُمَيَّةَ غُدْوَةَ أَجْمَالِهَا غَضَبِي عَلَيْكَ فَمَا تَقُولُ بِدَائِلِهَا

“Sümeyye, sabahın erken saatlerinde, develerini yükledi. (O) sana kızgındır. Ne söylesen ona malum olur.”²⁹¹

Ayrıca el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*'da, deve yürüdü ve gitti anlamındaki ارْتَحَلَ fiilinin daha sonra kavim göç etti, anlamında kullanıldığını belirtmektedir.²⁹² Zemaḥşerî de *Esâsu'l-Belâğa*'da “رحلت الرجل ve ارتحلته/ adamın sırtına bindim” sözünün mecâzî olarak kullanıldığını kaydetmektedir. Zemaḥşerî, buna; Hz. Peygamber'in (s.a.v), Hz. Hüseyin (r.a) onun sırtına bindiği için secdeden geç kalktığında söylediği şu sözü örnek veriyor:

إن ابني ارتحلني

“Oğlum, sırtıma bindi.”²⁹³

1.2.18. هَاجَرَةٌ / Öğle sıcağı, öğle vakti

هَجَرَ fiili, bir şeyi kesmek, terk etmek, bir şeyden gafil olmak/umursamamak, yüz çevirmek, ilgilenmemek, bir yerden başka bir yere göçmek anlamlarına gelmektedir. Bu kökten türeyen هَجْرَةٌ kelimesi, kişinin ilgilenmesi gereken bir şeyi terk etmesi, kişinin yerini yurdunu ve ailesini terk etmesi, herhangi bir şeyden

²⁸⁹ Bkz. el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 207; İbn Fâris, *Meḳâyisü'l-Luğa*, II, 497; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, V, 6; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 521-522; el-Feyyûmî, *el-Miṣbâhu'l-Münîr*, I, 222; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 274; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIX, 54- 55.

²⁹⁰ A‘şâ: yirmi kadar Arap şarının lakabı. Geniş bilgi için bkz. Hulusi Kılıç, “A‘şâ”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 544.

²⁹¹ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIX, 57.

²⁹² el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 207.

²⁹³ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 3. bs., thk. Muhammed Abdulkadir ‘Atâ, Dârul'-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1424/2003, II, 372 (nr. 3423).

lisânen, kalben veya bedenen ayrılması, gayri müslim bir ülkeden (dârulharp) islam ülkesine göç etmek, Sahâbe'nin Mekke'den Medine'ye göçünü ifade eder.²⁹⁴

Aynı kökten türeyen هاجرة kelimesi, gündüzün ortası, öğle sıcağı, sıcağın en yoğun olduğu saatler, anlamındadır.²⁹⁵ Sıcağın en yoğun olduğu öğlen saatlerinin böyle isimlendirilmesinin nedeni, bu vakitte insanların dışarıdan içeriye hicret edercesine evlerine kapanmaları, her şeyin bu vakitte (ki sıcaktan) kaçmasından dolayıdır.²⁹⁶

Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî (ö. 449/1057), *el-Lâmi'u'l-'Azîzî* isimli eserinde bu kelimenin Araplar'ın, “هجرت البعير/devenin arka ayaklarını bir iple kasığına bağladım”, sözlerinden alınmış olabileceğini söylemektedir. Yani; bu vakit (هاجرة) insanı ve başka şeyleri sıcağın şiddetinden dolayı, bağlar ve adeta hiçbir şey yapamaz hale getirir.²⁹⁷ Cevherî'nin *es-Şihâh*'da naklettiğine göre Asma'î, هاجر kelimesinin devenin ayak bileğini, üzerinde yük yoksa kasığına varsa (yük) kayışına, bağlamak için kullanılan ip, anlamında olduğunu söylemiştir.²⁹⁸ Zemaşserî ise *Esâsu'l-Belâğa*'da bu kelimeyi devenin öne ve arka ayaklarını birbirine bağlamak için kullanılan ip, şeklinde açıklamıştır. Bu şekilde bağlanan deveye مهجور denilmektedir.²⁹⁹ هجر fiilinin deveye kullanıldığı başka örekler de bulunmaktadır. Örneğin, değerli, yürüme konusunda güçlü ve etine dolgun deve anlamında بعير هاجر ve ناقه هاجرة denilmektedir.³⁰⁰ Bazı müfessirler,

واهجروهن في المضاجع

²⁹⁴ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 387; Ahmed Önkâl, “Hicret”, *DİA*, İstanbul, 1998, XVII, 458-462; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, VI, 34; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luġa*, I, 468; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, IV, 158.

²⁹⁵ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 387; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, VI, 34; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luġa*, I, 468; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, IV, 157; el-Feyyûmî, *el-Miṣbâhu'l-Münîr*, II, 634.

²⁹⁶ İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, VI, 35; İbn Sîde, *el-Muḥaşşas*, II, 394.

²⁹⁷ Ebu'l-'Alâ Ahmed el-Ma'arrî, *el-Lâmi'u'l-'Azîzî Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî*, 1. bs., thk. Muhammed Saîd el-Mevlevî, Merkezi'l-Melik Faysal li'l-Buḥûs ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, b.y., 1429/2008, s. 1471.

²⁹⁸ Cevherî, *eş-Şihâh*, II, 852.

²⁹⁹ Zemaşserî, *Esâsu'l-Belâğa*, II, 363.

³⁰⁰ ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'Arûs*, XIV, 400.

“Onları yataklarda yalnız bırakın.”³⁰¹, ayetindeki هجر kelimesinin هجر lafzından alındığını ifade etmektedir.³⁰² Bu da, el-Ma’arrî’nin bahsettiği ihtimali desteklemektedir.

Yapılan açıklamara göre, kelimenin aslında deveye ait olduğu ve daha sonra başka anlamları ifade etmek için de kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kelimenin önceki ve sonraki anlamları arasında bir benzerlik bulunduğu aşikârdır. Çünkü öğle sıcağının, insanları ve diğer canlıları bir şey yapamayacak hale getirmesi, eli kolu bağlanmış ve hareket edemeyecek hale getirilen deveye benzetilmiştir.

1.2.19. طرف / Taraf, kenar, sınır, göz, bakış

Çoğulu أطراف olarak gelen طَرَف kelimesi, bir şeyin sınırı, kenarı/çevresi anlamındadır. Örneğin, أطراف الأرض/yerin sınırları, طرف الثوب/elbisenin kenarı, gibi.³⁰³ فلان كريم الطرفين/falanca iki taraftan da değerlidir, denildiğinde anne ve baba tarafı kast edilir. طرف kelimesi, anne, baba, kardeşler, amcalar ve bütün yakın akrabalar anlamında da kullanılır.³⁰⁴ Bu kelime bir ayette şöyle geçmiştir:

أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا

“Bizim, yeryüzünü etrafından nasıl eksiltip durduğumuzu görmüyorlar mı?”³⁰⁵

Sözlüklerde ط- ر- ف maddesinin, bakarken göz kapaklarını hareket ettirmek/kirpikleri kırpma, anlamını da ifade ettiği kaydedilmektedir. طرف kelimesi göz, bakış anlamındadır.³⁰⁶ Örneğin şu şiirde bu anlamda kullanılmıştır:

قَتَلْنَا نَمَّ لَمْ يُحْيِينِ قَتَلْنَا

إِنَّ الْعُيُونَ الَّتِي فِي طَرَفِهَا مَرَضٌ

³⁰¹ Nisa, 5/34.

³⁰² Mahmud b. Hamza Tâcu'l-Kurrâ, *Garâibu't-Tefsîr ve 'Acâibu't-Te'vil*, Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde, t.y., I, 295; Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, II, 363.

³⁰³ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VII, 414; İbn Fâris, *Meġâyîsu'l-Luġa*, III, 347.

³⁰⁴ Cevherî, *eş-Şihâh*, IV, 1393.

³⁰⁵ Ra'd, 13/41.

³⁰⁶ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VII, 413; İbn Fâris, *Meġâyîsu'l-Luġa*, III, 449; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IX, 213-215; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIV, 69-72; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 519-520.

“Bakışlarında bir hastalık bulunan gözler, bizleri öldürdü sonra ölülerimizi diriltmedi.”³⁰⁷ طَرْف kelimesi, başka anlamlara da gelir. Mesela, عَيْنٌ مَطْرُوفَةٌ, kendisine bir şeyin kenarı isabet etmiş göz, امرأة مطروفة, gözü kocasından başka erkeklere de kayan kadın, رجل طرف, bir kadınla yetinmeyen veya bir arkadaş ile devam etmeyen, sürekli başka kadın veya arkadaşlar arayan adam, demektir.³⁰⁸

Sözlüklerde bu kelimenin deveyle ilgili bir kullanımı bulunmaktadır. Bir merada sabit durmayan ve gözü etraftaki meralarda olan, meranın kenarlarında otlayıp diğer develere karışmayan, otlagın kenarında duran deve için ناقة طَرْفة denilmektedir.³⁰⁹ İbn Fâris *Meḳâyîsu'l-Luġa* isimli sözlüğünde, عَيْنٌ مَطْرُوفَةٌ sözünün buradan alındığını belirtmektedir.³¹⁰

Deveyle kullanımına ve yukarıda verilen manalarına bakıldığında söz konusu kelimenin, bir anlam değişimine uğradığı ve “taraf, sınır ve bir şeyde sebat etmemek” anlamlarını daha sonra kazandığı ihtimali akla gelmektedir.

1.2.20. اِثْمٌ / Günah

اِثْمٌ kelimesi, günah işlemek, hataya düşmek anlamına gelen اِثْمٌ fiilinden türemiştir.³¹¹ اِثْمٌ ve اِثْمٌ günah işleyen anlamındadır.³¹² Bu kelimenin birçok eş anlamlısı vardır. Onlardan bir tanesi de نَبَبٌ kelimesidir. Fakat Ebu Hilâl ‘Askerî, bunların arasında bir fark bulunduğunu ve اِثْمٌ fiilinin aslında “eksiltmek” anlamında olduğunu söylemektedir. Şarabın اِثْمٌ diye adlandırılması da bu yüzdendir. Çünkü şarap insanın aklını götürür. ‘Askerî اِثْمٌ ve اِثْمٌ arasında bir fark bulunduğunu ifade etmektedir. اِثْمٌ günah işleyen kişi, اِثْمٌ ise mütemadiyen günah işleyen demektir.³¹³

İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa* isimli sözlüğünde ا-ث-م maddesinin yalnızca bir manâya delalet ettiğini ve bu mananın da “gecikmek, oyalanmak, geri almak” olduğunu kaydetmektedir. İbn Fâris, bu açıklamasının hemen ardından söz konusu

³⁰⁷ İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, III, 449.

³⁰⁸ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VII, 413; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, III, 449; Cevherî, *eş-Şihâh*, IV, 1394; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, XIII, 220; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IX, 213-215; Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâġa*, I, 601; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIV, 69-72.

³⁰⁹ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VII, 416; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, III, 447; Cevherî, *eş-Şihâh*, IV, 1394; Aşma‘î, *Kitâbu'l-İbil*, s. 97.

³¹⁰ Bkz. İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, III, 447.

³¹¹ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 233; Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 1857; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, XV, 116.

³¹² Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 1857.

³¹³ Bkz. Ebû Hilâl el-'Askerî, *el-Fürûkû'l-Luġaviyye*, I, 233.

kelimenin cümle içindeki kullanımına نَاقَةٌ آئِمَّةٌ/geç kalan/geciken deve, örneğini verip buna istişhad olarak da A‘şâ’nın şu şiirini zikretmektedir:

جُمَالِيَّةٌ تَعْتَلِي بِالرِّدَافِ إِذَا كَذَّبَ الْآثِمَاتُ الْهَجِيرَا

“Adımlarını art arda ve genişçe atan deve sürüsü... Geç kalan develer öğlen sıcağında kötü şekilde yürüdüklerinde...”³¹⁴

İbn Fâris daha sonra, günah işleyen kişinin hayırdan geri kaldığını dolayısıyla “günah” anlamındaki اِثْمٌ kelimesinin buradan alındığını ifade etmektedir.³¹⁵ Diğer lügatlarda da, yukarıdaki şiir delil gösterilerek, kelimenin نَاقَةٌ آئِمَّةٌ/geciken deve, şeklinde bir kullanımı bulunduğunu kaydedilmektedir.³¹⁶

1.2.21. كَفْلٌ /Nasip, denk, fazlalık

كَفْلٌ kelimesi üç anlama gelmektedir. Bunlardan birincisi; sevapta ve günahta fazlalık, ikincisi; denk/benzer; üçüncüsü ise; nasip/pay anlamlarıdır. Fakat sözlüklerde, daha çok üçüncü anlam öne çıkmaktadır.³¹⁷

Bu kelime نَصِيبٌ kelimesi ile eş anlamlıdır. Ancak نَصِيبٌ sözcüğü genelde hayırlı şeylerde, كَفْلٌ kelimesi ise, şerde kullanılmaktadır. Nitekim iki kelime arasındaki bu fark, şu âyette açıkça görülmektedir:

مَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً حَسَنَةً يَكُنْ لَهُ نَصِيبٌ مِنْهَا وَمَنْ يَشْفَعُ شَفَاعَةً سَيِّئَةً يَكُنْ لَهُ كِفْلٌ مِنْهَا

“Kim güzel bir şefaatte bulunursa ondan kendisi için bir nasip olur; kim de kötü bir işe aracılık ederse onun da buna denk bir payı olur.”³¹⁸ Görüldüğü gibi, güzel şefaatt için نَصِيبٌ kelimesi, kötü aracılık için ise كَفْلٌ kelimesi kullanılmıştır.³¹⁹

³¹⁴ İbn Fâris, *Meşkâyi'su'l-Luğa*, I, 60.

³¹⁵ Bkz. İbn Fâris, *Meşkâyi'su'l-Luğa*, I, 60.

³¹⁶ Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 1858; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI, 187.

³¹⁷ el-Halil, *Kitâbu'l-'Ayn*, V, 373; Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 1810; İbn Sîde, *el-Muḥaṣṣaṣ*, III, 459; İbnü'l-Enbârî, *eş-Zâhir*, II, 271; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, X, 140; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 969; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, VII, 37; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 588; Zemaḥşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, II, 142; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX, 332; Ahmed Muhtâr, *Mü'cemu'l-Luğa'l-'Arabîye'l-Mu'âşıra*, III, 1946.

³¹⁸ Nisâ, 5/85.

³¹⁹ Bkz. es-Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-Meşûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, IV, 55; Ebû Hafş Sıracuddîn Ömer b. Ali b. 'Âdil en-Nu'mânî, *el-Lübâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*, 1. bs., thk, Şeyh 'Âdil Ahmed-Şeyh Ali Muhammed, *Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye*, Beyrut, 1419/1998, VI, 533.

كُفْل kelimesi aslında, “deve binicisinin üzerine oturması için, devenin sırtının bir kısmına ya da hörgücün üzerine serilen bez vb. bir sergi” anlamına gelmektedir. اِكْتَفَلْتُ البعير cümlesi, “devenin hörgücüne veya sırtının bir kısmına bir şey serip oturdum” anlamındadır.³²⁰ Söz konusu kelime, daha sonra; nasip, pay anlamında da kullanılmıştır. Çünkü devenin sırtına veya hörgücünün üzerine serilen bu sergi, devenin sırtının tamamını değil, bir kısmını kapladığı gibi nasip ve pay da bir şeyin bir kısmını ifade etmektedir.³²¹

1.2.22. كُفْل /Çil, yüzdeki leke

كُفْل kelimesi, yüzde çıkan çil, leke vb. şeyler, yüzün renginin bozulması anlamına gelmektedir. Eş anlamlısı, كُفِلَ وجهه kelimesidir. كُفِلَ yüzü çillendi; كُفِلَ الشمس, “güneş lekesi” demektir.³²²

İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa* isimli sözlüğünde, bu kelimenin; ناقة كُفَاء sözünden alındığını belirtmektedir.³²³ بَعِيرٌ أَكْفٌ/ناقة كُفَاء, yanaklarında gizli bir siyahlık bulunan deve demektir.³²⁴ ‘Aşma‘î كُفَّة kelimesini, devenin renginin kıpkırmızı olması ve bu kırmızılığa siyahımsı bir rengin karışması şeklinde açıklamıştır.³²⁵ İbn Fâris ve Ebû Hilâl el-‘Askerî gibi bazı dilciler, yüzdeki çiller kalıcı olduklarından dolayı كُفْل kelimesinin, "bir şeye bağlı olmak" anlamındaki ك- ل - ف kökünden türediğini söylemektedir.³²⁶ Ancak klasik sözlüklerin çoğusunda ك- ل - ف maddesinin deveye kullanımına yer verilmiştir.³²⁷ Bu da, İbn Düreyd’in görüşünü desteklemektedir.

³²⁰ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, V, 373; İbn Fâris, *Meġâyisu'l-Luğa*, V, 187; Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 1811; el-Eherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, X, 140; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 969; İbn Sîde, *el-Muĥkem*, VII, 37; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 588; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX, 333.

³²¹ Bkz. el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, X, 140; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 588; ³²¹ Bkz. es-Semîn el-alebî, el-Ĥalebî, *ed-Dürrü'l-Meşûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, IV, 55; İbn 'Âdil, *el-Lübâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*, VI, 533.

³²² el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, V, 372; İbn Fâris, *Meġâyisu'l-Luğa*, V, 136; Cevherî, *eş-Şihâh*, IV, 1423; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, X, 139; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 969; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IX, 307; Zemaĥşerî, *Esâsu'l-Belâġa*, II, 144; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIV, 330.

³²³ İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 969.

³²⁴ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, V, 372.

³²⁵ Cevherî, *eş-Şihâh*, IV, 1423.

³²⁶ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *el-Fürûku'l-Luġaviyye*, I, 216; İbn Fâris, *Meġâyisu'l-Luğa*, V, 136.

³²⁷ Bkz. el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, V, 372; Cevherî, *eş-Şihâh*, IV, 1423; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, X, 139; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 969; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IX, 307; Zemaĥşerî, *Esâsu'l-Belâġa*, II, 144; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXIV, 330.

Dolayısıyla, söz konusu kelimenin kökenine ilişkin farklı görüşler bulunsa da, İbn Düreyd'in, deveye ait bir lafızdan alındığını açıkça belirtmesi ve sözlüklerde deveyle birlikte kullanımlarının bulunması, bu kelimedede bir anlam değişiminin meydana geldiğini ve “çil” anlamını daha sonra kazandığını göstermektedir.

1.2.23. خِزَامَةٌ / Hırızma / hızma / pirsing

خ-ز-م kökünden türeyen خِزَامَةٌ kelimesi, bazı hayvanların dudaklarına veya burun deliklerine geçirilen demir halka, özellikle bedevî kadınlarının burun deliklerine taktıkları halka şeklindeki süs, burun halkası anlamına gelir. Türkçe’de hırızma, hızma veya pirsing olarak bilinmektedir.³²⁸ “خزمت أنف فلان/falancanın burnuna hızma taktım, في أنوفهم الخزائم/onların burunlarında hırızma var.” tabirleri mecazen “birini küçümsemek, itaat ettirmek” anlamında kullanılmaktadır.³²⁹ Türkçe’de de “hükmü altına almak, istediği gibi oynatmak” anlamında “(birine) hırızma takmak” şeklinde mecâzî bir tabir vardır.³³⁰ Bu kelime bir hadiste şöyle geçmiştir:

لا خزام ولا زمام في الإسلام

“İslam’da burnu delmek ve ona gem takmak yoktur.”³³¹

خِزَامَةٌ kelimesi aslında, itaat ettirmek için devenin burnuna takılan ve gemle bağlanan kıldan bir halkadır.³³² خَزَمْتُ الْبَعِيرَ “devenin burnuna kıldan bir hızma taktım”, خِزَامَةٌ, burnu delik dişi deve, بَعِيرٌ مَخْرُومٌ, burnuna hızma takılmış deve

³²⁸ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 224; İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 4. bs., Kubbealtı, İstanbul, 2011, II, 1278; Şükrü Hâluk Akalın vd., *Türkçe Sözlük*, 11. bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 1097.

³²⁹ Zemaşserî, *Esâsu'l-Belâğa*, I, 244.

³³⁰ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II, 1278.

³³¹ el-Herevî, *el-Ğarîbeyn fi'l-Ğur'ân ve'l-Hadis*, II, 551. Hadis şerhlerinde bu hadisle ilgili şöyle bir açıklama yapılmıştır: İsrailoğulları, burunlarını delmek suretiyle kendilerine çeşitli işkenceler ediyorlardı. Onların âbitleri ise, biri çeksın diye burunlarına deve yularına benzer bir yular takarlardı. Bu tür uygulamalar İslam’da nehyedildi. (bkz. Muhammed Abdurrahim el-Münâvî, *et-Teysîr*, 3. bs., Mektebetü'l-İmâm eş-Şafî, Riyad, II, 499; Muhammed b. İsmail el-Emîr, *et-Tenvîr*, 1. bs., thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim Mektebetü Dâri's-Selâm, Riyâd, XI, 146, (nr. 9861).

³³² el-Ğalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV, 212; İbn Fâris, *Meğâyîsu'l-Luğa*, II, 178; Cevherî, *es-Şihâh*, V, 1911; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, VII, 99; İbn Sîde, *el-Muğkem*, V, 104; el-Herevî, *el-Ğarîbeyn fi'l-Ğur'ân ve'l-Hadis*, II, 551; Ebû Musa el-Medînî, *el-Mecmû'u'l-Müğîs*, I, 575; Zemaşserî, *Esâsu'l-Belâğa*, I, 244; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 174; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII, 78; el-Muğarrizî, *el-Müğrib*, 144; Ahmed Muhtâr, *Mü'cemu'l-Luğa'l-'Arabîyye'l-Mu'âsıra*, I, 638.

demektir. Zemaḥşerî *Esâsu'l-Belâğa*'da م - ز - خ maddesinin anlamını bu şekilde vermiş ve şu şiiri istişhad olarak getirmiştir:

أَلَا لَا تُبَالِي الْعَيْسُ مِنْ شَدِّ كُورِهَا عَلَيْهَا وَلَا مَنْ رَاعَهَا بِالْحَرَائِمِ

“Dikkat! Develer semerini bağlayanı ve kendilerine hızma ile çeken kişiye önem vermezler.” Zemaḥşerî, diğer anlamların ise mecâzî olduğunu belirtmektedir.³³³

1.2.24. الْحَبْرُ وَالسَّبْرُ /Şekil ve şemail, görünüm, güzellik

حَبْر kelimesi, mürekkep, (özellikle gayr-ı Müslimlerde) din âlimi, iz, vurmanın izi, benzer, güzellik ve şıklık, anlamlarına gelir. Çoğulu أَحْبَار ve كُور şeklinde gelir. Yazı, söz, şiir vb. güzel olan her şey için حَبْر fiili kullanılmaktadır.³³⁴

أَعَجَبْنَا سَبْرُ kelimesi ise, görünüm, şekil, benzer, güzellik, anlamlarına gelir. رَأَيْتَهُ سَيِّئَ السَّبْرِ، falancanın, halini ve görünümünü beğendik, “فُلَانٌ çirkin gördüm, denilir.³³⁵ Ebû Ziyâd el-Kilâbî (v. 815) der ki, Irak’dan dönerken çölde yaşayan bir adamla karşılaştım. Şöyle dedi:

أَمَّا اللِّسَانُ فَبَدْوِيٌّ، وَأَمَّا السَّبْرُ فَحَضْرِيٌّ

“Dil bakımından bedevîyim (fasihim), görünüm bakımından ise, şehirliyim.”³³⁶

Arapça’da bu iki kelime beraber kullanıldığında, görünümü güzel, şık, eli ayağı düzgün, rengi ve fiziği güzel, anlamını ifade eder. Örneğin, فَلَانٌ حَسَنُ الْحَبْرِ وَالسَّبْرِ، falanca yakışıklıdır, anlamındadır.³³⁷

Bu kelimeler, daha çok kalıp bir ifade olarak, birlikte kullanılmaktadır. Mesela, bir hadiste şu şekilde kullanılmıştır:

³³³ Zemaḥşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, I, 244.

³³⁴ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 218; İbn Fâris, *Meḳâyisu'l-Luğa*, II, 127; Cevherî, *eş-Şihâh*, II, 619; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 157; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X, 502.

³³⁵ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, VII, 251; İbn Fâris, *Meḳâyisu'l-Luğa*, III, 127; Cevherî, *eş-Şihâh*, II, 625; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, V, 22.

³³⁶ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XI, 488.

³³⁷ Cevherî, *eş-Şihâh*, II, 620; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, V, 22; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 158; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X, 505.

يَخْرُجُ رَجُلٌ مِنَ النَّارِ وَقَدْ ذَهَبَ حِزُّهُ وَسِينُهُ

“Adam, cehennemden, beti benzi atmış / şekli ve şemaii değişmiş bir şekilde çıkar.”³³⁸

Dilcilere göre, insan için kullanılan bu sıfat, Araplar’ın, جاءت الابل حسنة الاحبار / güzel görünümlü develer geldiler, cümlesinden alınmıştır.³³⁹ Aslında deve için kullanılan bu ifadenin anlamı zamanla genişlemiş ve insan için de kullanılmaya başlanmıştır.

1.3. Fiil Olan Kelimeler

1.3.1. سَنَّ / Rehberlik etmek

Örnek olmak, rehberlik yapmak, doğruya sevk etmek gibi anlamlara gelen سَنَّ kelimesi, "سننت الإبل / Develeri güzel göttüm." cümlesinden alınmıştır.³⁴⁰

Mesela, bu kelime, bir hadiste “doğru yola sevk etmek” anlamında kullanılmıştır:

إِنَّمَا أُتِّسَى لِأَسْنٍ

“(İnsanları) doğru yola sevk edeyim diye bana da unutmak arız olur.”³⁴¹

Sözlükte, “gidilen, takip edilen yol” anlamına gelen, bir hadis terimi olarak ise; Hz. Peygamber (s.a.v)’in söz, fiil ve takrirlerini ifade eden “Sünnet” kavramının da bahse konu olan سَنَّ kelimesiyle bağlantılı olduğu kanaatindeyiz.

Söz konusu kelimenin, önceden sadece develeri güzel götmek anlamında kullanıldığı, daha sonra anlam genişlemesine uğrayarak insanlara örnek olmak ve onları doğru yola iletmek manasında da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca iki anlam arasında bir benzerlik bulunduğu açıktır.

³³⁸ el-Herevî, *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Hadîs*, III, 856.

³³⁹ Cevherî, *eş-Şihâh*, II, 620; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, IV, 158; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, X, 505.

³⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XIII, 224; Cemaluddin eş-Şadîkî Muhammed Tahir el-Fettenî, *Mecme'u'l-Bihâri'l-Envâr fi Garâibi't-Tenzîl ve Le'âifi'l-Ahbâr*, Matba'atu Meclis-i Dâireti'l-Ma'arif'l-'Osmaniyye, 1967, III, 129.

³⁴¹ Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim en-Nisâbüri, *el-Evset fi's-Sünen ve'l-İcma' ve'l-İhtilaf*, thk. Ebû Hammad Şağîr - Ahmed b. Muhammed Hanîf, Dâru Tayyibe, Riyad, 1985, III, 235. **Not:** Hadis-i şerifin tam anlamı şöyledir: İnsanlarda unutkanlık meydana geldiğinde ne yapmaları gerektiğini açıklayıp onları doğru yola sevk edeyim diye unutmak bana da arız olur. (Bkz. el-Eşbehânî, *el-Mecmu'u'l-Müğîs*, II, 137.)

1.3.2. رَاَزَمَ / Bir şeyde çeşitlilik yapmak

رَاَزَمَ fiilinin anlamına ilişkin iki farklı görüş bulunmaktadır. Aşmaî'ye (v. 216/331) göre bu fiil; “yemekte her gün farklı bir menüyü tercih etmek”, İbnu'l-A'râbî'ye (v.231/846) göre ise; “yemek yerken lokmaların arasında hamd ederek ona şükür karıştırmak”, demektir.³⁴² Örneğin, “إِذَا أَكَلْتُمْ فِرَازِمًا” hadis-i şerifi şu iki şekilde açıklanmıştır:

a- Yemek yediğinizde (her gün aynı yemeği değil de) çeşitli yemekler yiyiniz.

b-Yemek yediğinizde lokmaların arasına hamdı karıştırın/her lokmadan sonra hamd edin.³⁴³

Bu kelime, “devenin bir gün ekşimsi ot yiyip bir gün başka bir ot yemesi” anlamında kullanılan مُرَاَزَنَةُ الْإِبِلِ ifadesinden alınmıştır.³⁴⁴ Kelimenin önceki ve sonraki anlamları arasında bir benzerlik vardır. Yemek yemedeki çeşitlilik hali devenin ot yemesindeki çeşitliliğe benzetilmiştir.

1.3.3. أَحْمَضَ / Ara vermek / mola vermek

أَحْمَضَ fiili “bir halden başka bir hale geçmek / pozisyon değiştirmek”, أَحْمَضَ fiili ise “sıkılmamak için konuyu değiştirmek, eğlenceli sohbetler yapmak” anlamına gelmektedir.³⁴⁵ Örneğin, İbn 'Abbas (r.a)'ın, Kur'an ve Tefsir gibi dînî ilimleri müzakere ettikten sonra konuşmaya dalan insanlara “أَحْمِضُوا” yani dînî ilimleri müzakere etmekten sıkıldığınızda dinlenmek ve kafa dağıtmak için şiir, Arap hikâyeleri vb. konular hakkında konuşun, dediği rivayet edilmektedir.³⁴⁶

Bu kelime, aslında “deveye verilen ekşi ot” anlamındaki الْحَمَضُ kelimesinden alınmıştır. Deve normal otu yemekten sıkılınca bu ekşimsi ottan biraz yer, sonra yine

³⁴² Zeynuddin Ebû Abdillâh er-Râzî, *Muhtaşaru's-Şihâh*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1999, I, 122.

³⁴³ Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman İbnu'l-Cevzî, *Ğarîbu'l-Hadis*, thk. Abdulmu'tî Emîn el-Kal'acî, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1985, I,392.

³⁴⁴ Bkz. İbn Kuteybe, *Ğarîbu'l-Hadis*, III, 734; İbnu'l-Cevzî, *Ğarîbu'l-Hadis*, I, 392.

³⁴⁵ Muhammed Ebu'l-Feyd Mürteğâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, nşr. Dâru'l-Hidâye, b.y., t.y., XVIII, 307.

³⁴⁶ Bkz. Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebu'l-Fağl İbrahim, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, t.y., I, 320; Neşvân el-Himyerî, *Şemsu'l-'Ulûm ve Devâu Kelâmi'l-'Arab mine'l-Kulûm*, thk. Hüseyin b. Abdullah el-'Ömerî, Mutahhir b. Ali el-İryânî - Yusuf Muhammed Abdullah, Dâru'l-Fikr el-Mu'âsır, Beyrut, 1999, III, 1587.

normal otu yemeğe devam eder. Hatta Araplar, normal ot; devenin ekmeği, ekşi ot ise onun meyvesidir, derler.³⁴⁷

Önceden devenin ekşi otu anlamında kullanılan bu kelime, daha sonra bir işe ara vermek anlamında kullanılmaya başlanmıştır. İki anlam arasında bir benzerlik olduğu açıktır.

1.3.4. تَزَعَّم / Öfkeyle konuşmak

تَزَعَّم fiili “öfkeli bir şekilde konuşmak, öfkeyle köpürmek” anlamına gelmektedir.³⁴⁸ Bu kelime, aslında “devenin, ağzındaki köpüğü dolaştırması, öfkelenmesi” anlamına gelmektedir.³⁴⁹ Mesela, Ebû Züeyb el-Hüzelî (ö. 648-49) devesiyle Mekke’ye gelen bir adamdan bahsederken şöyle diyor:

فَجَاءَ وَجَاءَتْ بَيْنَهُنَّ وَإِنَّهُ لَيَمَسُّحُ ذِفْرَاهَا تَزَعَّمُ كَالْفَحْلِ

“Adam geldi ve devesi de develer arasında geldi. O, tıpkı erkek deve gibi sinirden köpüren devesinin boynunu okşuyordu / onu teskin ediyordu.”³⁵⁰

Klasik sözlüklerde bu kelimenin aslında “devenin köpüğü ağzında dolaştırması/öfkelenmesi” anlamında olduğu, daha sonra “öfkeyle konuşmak/öfkeyle köpürmek” anlamında da kullanılmaya başlandığı belirtilmektedir.³⁵¹ Buna göre, kelimenin anlamının zamanla genişlediği ve farklı bir anlamı ifade etmek için de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

1.3.5. دَكَّ / Bir yeri düzleştirmek, yıkıp yerle bir etmek

د-ك-ك maddesi sözlüklerde, duvar, dağ vb. şeyleri yıkmak/düzleştirmek/yerle aynı düzeye getirmek anlamına gelmektedir. دَكَّ، الأَرْضُ الدَّكَّاءُ، dümdüz arazi، جبل دَكَّ، alçak dağ anlamına gelir. دَكَّ fiili meçhul siğa ile kullanıldığında, “hastalanmak” anlamına

³⁴⁷ el-Herevî, *el-Garîbeyn*, II, 495.

³⁴⁸ Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 1942; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-luğa*, II, 819; Ebu'l-Hasan Ali b. Sîde, *el-Muḥkem*, I. bs., thk. Abdulhamid Hendâvî, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000, V, 451.

³⁴⁹ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mekâyîsu'Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, y.y. 1399/1979, III, 13; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 819; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, V, 451; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 268.

³⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 268.

³⁵¹ İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, III, 13; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 819; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, V, 451; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 268; el-Ḥimyerî, *Şemsu'l-'Ulûm*, V, 2806; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXII, 318.

gelir. رجل مدكوك, hasta adam demektir.³⁵² Nitekim insan hastalandığında yattığı için yer seviyesine inmiş olur. Bir görüşe göre دُكَّان / dükkân kelimesi de bu kökten gelmiştir.³⁵³ دُكَّ kelimesi birçok âyette geçmektedir:

فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًّا وَخَرَّ مُوسَى صَعِقًا

“Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti; Mûsâ da bayılıp düştü.”³⁵⁴

وَحُمِلَتِ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ فَدُكَّتَا دَكَّةً وَاحِدَةً

“Yeryüzü ve dağlar yerlerinden sökülüp birbirine bir çarpışta darmadağın edildiğinde”³⁵⁵

فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ

“Fakat Rabbimin vaadi gelince O, bunu yerle bir eder.”³⁵⁶

Bazı kaynaklara göre, “hörgücü olmayan deve” için kullanılan دُكَّاءُ kelimesi de bu kökten türemiştir.³⁵⁷ Bazılarında ise, دُكَّ kelimesinin ناقة دكاء sözünden alındığı kaydedilmektedir.³⁵⁸ Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâğa* isimli sözlüğünde د-ك-ك maddesinin ilk anlamları arasında, “ناقة دكاء/hörgücü olmayan erkek deve, ناقة دكاء/hörgücü olmayan dişi deve, اندك السنام/hörgüç düz oldu” şeklinde kelimenin

³⁵² el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, V, 274; İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, II, 259; Cevherî, *eş-Şihâh*, IV, 1583; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, IX, 323; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 114; İbn Sîde, *el-Muĥkem*, VI, 646-47; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, X, 424; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI, 151.

³⁵³ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, V, 274; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXVI, 151.

³⁵⁴ A'râf, 9/149.

³⁵⁵ Hakkâ, 29/14.

³⁵⁶ Kehf, 16/98.

³⁵⁷ İbn 'Acîbe, *el-Baĥru'l-Medîd*, II, 257; Ebu's-Su'ûd, *İrşâdu'l-'Akli's-Selîm*, Dâru İhyâ-i't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, t.y., III, 270; Muhammed b. Ahmed el-Ĥaĥîb eş-Şirbînî, *es-Srâcu'l-Münîr*, Matba'atu Bûlaĥ el-Emîriyye, Kâhire, h. 1285, I, 514; Abdullah b. Ömer el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 1. bs., thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî, Dâru İhyâ-i't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, h. 1418, III, 33; Hasan b. Muahmed en-Nîsâbü'rî, *Ġarâibu'l-Ķur'ân ve Raġâibu'l-Furĥân*, 1. bs., thk. Şeyĥ Zekerîyya 'Amîrât, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, h. 1416, III, 315; İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, II, 259; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 193.

³⁵⁸ Şihâbuddîn Ahmed el-Ĥafâcî, *İnâyetu'l-Ķâdî Kifâyetu'r-Râdî 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî*, Dâru Şâdir, Beyrut, t.y., IV, 214; Muhyiddîn Dervîş, *İ'râbu'l-Ķur'ân ve Beyânuhû*, 4. bs., Dâru'l-İrşâd li'Ş-Şuûni'l-Câmi'iyye, Humus, h. 1415, VI, 28; Ebû İshak Ahmed es-Se'lebî, *el-Keşfu ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Ķur'ân*, 1. bs., thk. el-İmâm Ebû Muhammed b. 'Âşûr, Dâru İhyâ-i't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1422/2002, IV, 279; Mahmûd b. Ebi'l-Hasan Beyânu'l-Haĥ, *Bâhiru'l-Bürhân fî Me'ânî Müşkilâti'l-Ķur'ân*, thk. Su'âd bt. Sâlih, Câmi'âtu'l-Ümmi'l-Ķurâ, Mekke, 1419/1998, I, 531; Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. Seyyid b. Abdilmakşûd b. Abdirrahim, Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, t.y., II, 258; Ebu'l-Abbâs Ahmed es-Semîn el-Ĥalebî, *ed-Dürrü'l-Meşûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Dr. Ahmed Muhammed el-Harrad, Dâru'l-Ķalem, Dîmeşk, t.y., V, 450.

deveyle olan kullanımlarına yer vermiş ve bu anlamları mecâzî anlamlar içerisinde zikretmemiştir.³⁵⁹ Bu da, kelimenin aslında deveyi ait bir kelime olduğu ve anlamının zamanla genişlemiş olabileceği ihtimalini doğurmaktadır.

1.3.6. كَظَمَ / Öfkesini yutmak

كَظَمَ fiili, öfkesini yutmak/tutmak ve onu geri çevirip açığa vurmamak anlamına gelmektedir. رَجُلٌ كَظِيمٌ, öfkesini yutan adam, الغَيْظُ الْمَكْظُومُ, tutulan/yutulan öfke, الكَظُومُ, (öfkesini yutup) susan, فَلَانٌ لَا يَكْظُمُ عَلَى جِرَّتِهِ, falanca içindekileri tutmaz ve söyler anlamına gelir.³⁶⁰ Bu kelime bir âyette şöyle geçmiştir:

وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ

“Öfkelerini yenerler, insanları affederler.”³⁶¹

كَظَمَ fiili “herhangi bir şeyi tutmak ve onu açığa vurmamak” anlamında da kullanılmaktadır.³⁶² Örneğin, bu fiil şu hadiste bu manada kullanılmıştır:

إِذَا تَنَاءَبَ أَحَدُكُمْ فَلْيَكْظُمِ مَا اسْتَنْطَاعَ

“Sizden biri esnediğinde onu gücü yettiğinde tutsun.”³⁶³

Söz konusu fiil aslında deveye ait bir kelimedir. Zamanla anlamı genişlemiş ve yukarıdaki manalarda da kullanılmaya başlamıştır.³⁶⁴ Nitekim البعير جرته كَظَمَ cümlesi, “devenin, midesinden çıkardığı gevişi boğazından geri çevirip tekrar yutması” manasına gelmektedir. نَاقَةٌ كَظُومٌ, geviş getirmeyen deve demektir.³⁶⁵

³⁵⁹ Bkz. Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, I, 293.

³⁶⁰ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, V, 345; İbn Fâris, *Meġâyisu'l-Luġa*, V, 184; Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 2022; İbn Sîde, *el-Muĥşşas*, IV, 81; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, X, 93; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luġa*, II, 933; İbn Sîde, *el-Muĥkem*, VI, 785; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 519; Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, II, 137-38; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII, 362.

³⁶¹ Âl-i İmrân, 4/134.

³⁶² İbn Fâris, *Meġâyisu'l-Luġa*, V, 184; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 520.

³⁶³ el-Herevî, *el-Ġarîbeyn fi'l-Ķur'ân ve'l-Ĥadis*, III, 50.

³⁶⁴ Bkz. el-Herevî, *el-Ġarîbeyn fi'l-Ķur'ân ve'l-Ĥadis*, V, 1635; Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, II, 137-38; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII, 362.

³⁶⁵ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, V, 345; İbn Fâris, *Meġâyisu'l-Luġa*, V, 184; Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 2022; İbn Sîde, *el-Muĥşşas*, II, 176; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, X, 93; İbn Sîde, *el-Muĥkem*, VI, 785; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XII, 520; Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, II, 137; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXIII, 362.

İki anlam arasında bir benzerlik bulunduğu açıktır. Kişinin içindeki öfkesine hâkim olup onu dışa yansıtmaması, devenin; midesinden gelen gevişi geri yutup ağzına kadar getirmemesi durumuna benzetilmiştir.

1.4. Mastar Olan Kelimeler

1.4.1. إجهاض / Kürtaj

إجهاض kelimesi “kadının düşük yapması, kürtaj” anlamlarına gelmektedir.³⁶⁶ Bu kelime, aslında “devenin düşük yapması veya henüz azaları belirmeden yavrusunu doğurması/erken doğum yapması” anlamındadır. مُجهض, düşük yapan veya erken doğum yapan deve, demektir. Çoğulu مجاهيض olarak gelmektedir.³⁶⁷ Bu kelime bir şiirde şöyle geçmektedir:

يَجْدَنَّ الْوَجِيفَ وَخَدَّ النَّعَامِ

فِي حَرَايِجِ كَالْحَنِيِّ مَجَاهِيضِ

“İri ve uzun develer içinde, yay gibi, düşük yapmış/erken doğum yapmış develer vardır ki deve kuşunun yürüyüşü gibi hızlı yürürler.”³⁶⁸

el-Ḥalil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn* isimli eserinde ve el-Ezherî (v. 370/980) *Tehzîbu'l-Luğa* adlı sözlüğünde, bu fiilin sadece deveye ait olduğunu belirtmektedirler.³⁶⁹ Diğer klasik sözlüklerde de bu kelimenin sadece deve için kullanıldığı ve kadın ile ilgili bir kullanımı bulunmadığı görülmektedir.³⁷⁰

Buna göre, söz konusu kelimenin anlamında; zamanla bir genişleme meydana geldiği ve bu anlama “kadının düşük yapması veya kürtaj” manasının da eklendiği anlaşılmaktadır.

³⁶⁶ Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 137.

³⁶⁷ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 384; Cevherî, *eş-Şihâh*, III, 1069; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luğa*, I, 489; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, VI, 23; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 480; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VII, 131-132; el-Zebîdî, *Tacu'l'Arûs*, XVIII, 279.

³⁶⁸ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 384.

³⁶⁹ Bkz. el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 384; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, VI, 23.

³⁷⁰ Bkz. Cevherî, *eş-Şihâh*, III, 1069; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luğa*, I, 489; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, VI, 23; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 480; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VII, 131-132; ez-Zebîdî, *Tacu'l'Arûs*, XVIII, 279.

1.4.2. الفخر / Övünmek, gururlanmak, kibirlenmek

فخر kökünden türeyen فَخْر kelimesi, övülecek vasıfları saymak/yaymak, eski faziletleri saymak, cömert kişinin cömertlikten bahsetmesi, övünmek, kibirlenmek, anlamlarına gelmektedir. فَخِير, çok övünen kişi, فَخُور, kibirli, kendini beğenen, demektir.³⁷¹ Örneğin, şu ayette geçen فَخُور kelimesi bu anlamdadır:

إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

“Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez.”³⁷²

Sözlüklerde فَخْر kelimesinin, kişinin kendisinde bulunan vasıfları abartarak söylemesi, kendini olduğundan büyük göstermesi, bir büyüklük iddiasında olması gibi anlamlara geldiği görülmektedir. Mesela,

أنا سيد ولد آدم ولا فخر

“Ben insanların efendisiyim. Övünmüyorum / bunu övünmek için söylemiyorum.”³⁷³, hadisindeki فَخْر sözcüğü, şerefli, üstün ve büyük biri olma iddiasında bulunmak, gösteriş yapmak, şeklinde açıklanmıştır.³⁷⁴

Kaynaklarda bu kelimenin deveye ait bir kelimeden alındığını ifade eden herhangi bir ibareye rastlamadık. Fakat söz konusu kelimenin anlamı göz önünde bulundurulduğunda, bu kelimenin; deve için kullanılan فَخُور sıfatından alınmış olma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Çünkü النَّاقَةُ الْفُحُورُ, “sütü kalmadığı halde süt veren deve/memesi büyük ama sütü az deve, demektir.”³⁷⁵ Kibirlenen insan da, tıpkı memesi şişkin olsa da içi boş deve gibi, övülecek bir şeyi olmadığı halde övünen ya da övülecek hasletleri abartarak, kendini olduğundan daha büyük gösterdiği için kendisine فَخُور denilmiştir.

³⁷¹ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV, 254; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, IV, 480; Cevherî, *eş-Şihâh*, II, 779; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, V, 49.

³⁷² Lokmân, 21/18.

³⁷³ İbn Mâce, II, 1440. (nr. 4308)

³⁷⁴ Bkz. Zemaḫşerî, *el-Fâik*, III, 92; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, V, 49.

³⁷⁵ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV, 255; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, IV, 480; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, V, 49.

1.4.3. تَسْلِيًا / Teselli, teselli etmek

تَسْلَى, تسلى kelimesi و ل- س kökünden türeyen تسلى fiilinin mastar kalıbıdır. تسلى, birinin üzüntüsünü gidermek/unutturmak, birinin gönlünü hoş ederek can sıkıntısını gidermek, anlamına gelmektedir. Aynı kökten gelen سلى ve اسلى fiilleri de aynı anlamı ifade etmektedir.³⁷⁶ Bu kelime bir şiirde şöyle geçmiştir:

يُسَلِّينِي لِأَسْلَاهَا

عَجِبْتُ لِصَاحِبِي يَحْيَى

“Arkadaşım Yahya’ya şaşarım. Onu teselli edeyim diye beni teselli ediyor.”³⁷⁷

Sözlüklerde و ل- س maddesine bakıldığında buradan türemiş olan سلا kelimesi göze çarpmaktadır. سلا (hayvanlarda) anne karnındaki yavrunun içinde bulunduğu kese, ince deri/zar anlamındadır. Bu kese hem anne için hem de yavrusu için hayati önem taşımaktadır. Eğer yavruyla birlikte çıkarsa, her ikisi de kurtulmuş olur, anne rahmindeyken kesilirse her ikisi de ölür. Örneğin, “ناقةٌ سَلِيَاءٌ/kesesi kesilmiş deve” demektir. سَلَّيْتُ النَّاقَةَ, devenin kesesini çıkardım, anlamındadır.³⁷⁸

Bu kelime, her ne kadar deve dışındaki diğer hayvanların kesesini ifade etmek için de kullanılsa da, sözlüklerde; söz konusu kelimeye ilişkin açıklamaların ve örneklemelerin ağırlıklı olarak deve üzerinden yapıldığı dikkati çekmektedir. Ayrıca Arapça’da, “İnsanlar devenin kesesine düştü/zor bir işe girdiler/sıkıntıya girdiler.” anlamında “وَقَعَ الْقَوْمُ فِي سَلَا جَمَلٍ” şeklinde bir darbimesel bulunmaktadır.³⁷⁹ Dikkat edilirse, burada başka bir hayvan değil de deve zikredilmiştir. Dolayısıyla buradan yola çıkılarak سلا (kese) ve سلى (keseyi çıkarmak) kelimelerinin deveye ait lafızlar olduğu sonucuna varılabilir.

“Teselli etmek” anlamındaki تسلى fiili ile “devenin kesesini çıkarmak” anlamındaki سلى fiilinin anlamlarına bakıldığında ikisi arasında büyük bir benzerlik olduğu açıktır. Nitekim birini teselli edip onun içini ferahlatıp sıkıntısını giderme

³⁷⁶ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-‘Ayn*, VII, 299; Cevherî, *eş-Şihâh*, VI, 2381; İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, XIV, 394; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 404.

³⁷⁷ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-‘Ayn*

³⁷⁸ Bkz. el-Ḥalil, *Kitâbu'l-‘Ayn*, VII, 299; Cevherî, *eş-Şihâh*, VI, 2381; İbn Manzûr, *Lisânu'l-‘Arab*, XIV, 396; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-‘Arûs*, XXXVIII, 299.

³⁷⁹ Darb-ı meselde, *جمل* kelimesi yani erkek deve zikredilmiştir. Oysa “kese” dişi deveye olur. Bunun nedeni, işin çok zor, içinden çıkılmaz olduğuna dikkati çekmektir. (Bkz. Cevherî, *eş-Şihâh*, VI, 2381.)

durumu, doğum esnasında devenin karnındaki keseği çıkarıp onu büyük bir sıkıntıdan kurtarmaya benzemektedir. Bu açıdan, سَلَى kelimesinin anlamının, zamanla genişleyerek “teselli etmek” manası için de kullanıldığı söylenebilir.

1.4.4. إهمال / İhmal etmek, umursamamak

إهمال kelimesi, bir şeyi kendi haline bırakmak, ihmal etmek, umursamamak, terk edip kullanmamak anlamlarına gelmektedir. كَلَامٌ مَهْمَلٌ, terk edilen şey, أمرٌ مُهْمَلٌ, kullanılmayan söz demektir.³⁸⁰ Zıt anlamlısı رَعَايَةٌ kelimesidir. ‘Askerî, *el-Fürûku'l-Luğaviyye* isimli eserinde حفظ/korunmak kelimesinin zıt anlamlısının إضاعة/zayi etmek kelimesi; رَعَايَةٌ kelimesinin zıt anlamlısının ise إهمال kelimesi olduğunu belirtmiş ve “ihmalî” zayi olmaya götüren şey, “korunmayı” bir şeyi helak olmasın diye zararlardan uzak tutmak, “riâyeti” ise zarardan uzak etme sebebini oluşturmak şeklinde açıklamıştır.³⁸¹ Buna göre, ihmalin bir adım sonrası zayi etmek/olmaktır.

هَمَل kökünden türemiş olan إهمال kelimesi sözlüklerde همَل maddesinde açıklanmıştır. هَمَل kelimesi, üç anlama gelmektedir.

1. Önünde herhangi bir engel bulunmayan su,
2. kayıp deve,
3. gece gündüz çobansız otlayan/başiboş deve.

Sözlüklerde daha çok üçüncü anlam öne çıkmaktadır. Genel olarak همَل maddesinin ilk anlamı bu şekilde verilmiş ve deve ile birlikte kullanılmıştır. Örneğin, إِبِلٌ / إِبِلٌ هَمَلٌ, riayet edilmeyen, güdülmeyen develer, gece gündüz çobansız otlayan deve/develer هَمَل ve أَهْمَل fiilleri de develeri, gece gündüz, çobansız olarak otlamak üzere salmak, anlamına gelmektedir.³⁸²

Bu kelime, bir şiirde şöyle geçmiştir:

خَيْرًا مِنَ التَّائَانِ وَالْمَسَائِلِ

إِنَّا وَجَدْنَا طَرْدَ الْهَوَامِلِ

³⁸⁰ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV, 56; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, VI, 67; Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 1854; İbn Fâris, *Mü'cemu'l-Luġa*, s. 909; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, IV, 329; el-Feyûmî, *el-Mişbâhu'l-Münîr*, II, 241; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 710; Zemaḥşerî, *Esâsu'l-Belâġa*, II, 380; ez-Zebidî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI, 163.

³⁸¹ Ebû Hilâl el-'Askerî, *el-Fürûku'l-Luġaviyye*, I, 27.

³⁸² el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, IV, 56; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, VI, 67; Cevherî, *eş-Şihâh*, V, 1854; İbn Fâris, *Mücmelu'l-Luġa*, s. 909; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, IV, 329; el-Feyûmî, *el-Mişbâhu'l-Münîr*, II, 241; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 710; Zemaḥşerî, *Esâsu'l-Belâġa*, II, 380; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luġa*, VI, 169; İbn Sîde, *el-Muḥaşşas*, II, 173; ez-Zebidî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXXI, 163.

“Başıboş develerin kaçırılarak sürülmesinin, insanların problemlerinden ve onlara ağlamaktan daha hayırlı bildik.”³⁸³

Sonuç itibariyle, إهمال kelimesinin iki anlamı bulunmaktadır. Birincisi, develeri başıboş ve çobansız bırakmak, ikincisi ise, herhangi bir şeyi başıboş bırakmak, onunla ilgilenmemek, onu ihmal etmek anlamıdır. Bu iki anlam arasında bir benzerlik olduğu açıktır. Sözlüklerde sarıh bir biçimde belirtilmemiş olsa da söz konusu kelimenin anlamının zamanla genişleyip ikinci anlamda da kullanıldığı kanaatindeyiz.

1.4.5. دسع / Ağzı dolusu kusmak, bol bol vermek

دسع - د- س- ع maddesi sözlüklerde, bir deliği tıpa vb. bir şeyle kuvvetlice kapatmak, defetmek, ağız dolusu kusmak, bol bol vermek, kap v.s. doldurmak, denizin amberi³⁸⁴ köpük gibi toplayıp kenara atması anlamlarına gelmektedir.³⁸⁵ Örneğin, دسيعة, cömert sofrası/cömert, رجل ذو دسيعة, cömert adam, صَخْمُ الدَّسِيعةِ, cömertçe veren/çok veren demektir.³⁸⁶ دسع fiili bir hadis-i şerifte şöyle geçmiştir.

إن الله عز وجل يقول لابن آدم ألم أحملك على الخيل، ألم أجعلك تربع وتدسع

“Allah azze ve celle Âdemoğluna der ki; seni ata bindirmedim mi, seni ganimet alıp çokça infak eden biri kılmadım mı?”³⁸⁷

Bu fiilin asıl anlamı; devenin, gevişi midesinden bir defada/kuvvetlice çıkarması ve ağzına getirmesidir. Klasik sözlüklerde bu kelimenin ilk açıklaması, “دسع البعير بجرته” şeklinde yapılmıştır.³⁸⁸

³⁸³ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, VI, 170.

³⁸⁴ Amber: Okyanusların çeşitli kesimlerinden toplanan güzel kokulu bir madde. (Bkz. Sargon Erdem, “Amber”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 7-8.)

³⁸⁵ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 324; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luğa*, II, 279; Cevherî, *eş-Şihâh*, III, 1207; İbn Sîde, *el-Muḥḳem*, I, 481; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, II, 46; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 644; İbn Sîde, *el-Muḥḳem*, I, 472; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VIII, 84-85; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XX, 546-548; el-Mutarriżî, *el-Muğrib*, s. 164.

³⁸⁶ el-Ḥali, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 324; İbnu'l-Ebârî, *eş-Zâhir*, I, 299; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, II, 46; İbn Sîde, *el-Muḥḳem*, I, 472; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VIII, 84.

³⁸⁷ el-Herevî, *el-Ġarîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-Ḥadîs*, II, 633.

³⁸⁸ el-Ḥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, I, 324; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luğa*, II, 279; Cevherî, *eş-Şihâh*, III, 1207; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, II, 46; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, II, 644; İbn Sîde, *el-Muḥḳem*, I, 472; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, VIII, 84-85.

Zemaşşerî de, *Esâsu'l-Belâga* isimli sözlüğünde, söz konusu fiili “deve gevişi midesinde çıkardı.” şeklinde açıklamış ve “ağız dolusu kusmak, cömertçe vermek” gibi anlamların ise mecâzî anlamlar olduğunu belirtmiştir.³⁸⁹ Ayrıca bazı sözlüklerde, cömert kimsenin; tıpkı devenin, gevişi bir defada çıkarması gibi malını bir defada çıkarıp verdiği için kendisine ضَحْمُ الدَّسِيعَةِ denildiği ifade edilmektedir.³⁹⁰

Netice itibariyle önceden sadece “devenin gevişi midesinde çıkarması” anlamına gelen دَسَع filinin anlamı, zamanla genişleyerek yukarıda verdiğimiz anlamları ifade etmek için de kullanılmıştır.

1.4.6. تسريح / serbest bırakmak/salmak, boşamak

تسريح kelimesi س-ر-ح kökünden türemiştir. Sözlüklerde س-ر-ح maddesi, saçları birbirinden çözerek taramak, bir yere elçi göndermek, serbest bırakmak/salmak, boşamak, sürüyü otlağa salmak, anlamlarına gelmektedir.³⁹¹ İbn Fâris, bu maddenin “genel olarak serbest bırakmaya delalet ettiğini” belirtmektedir.³⁹² Örneğin, أَمْرٌ سَرِيحٌ, önünde hiç engel bulunmayan şey, سَرِيحٌ, seyyar satıcı, سَارِحٌ, serbestçe dolaşan, سَرَّحَ الْجَنْدِيَّ, askeri terhis etmek, سَرَّحَ الْعَامِلَ, birini işten çıkarmak, سَرَّحَ السَّجِينَ, mahkûmu serbest bırakmak, anlamındadır.³⁹³ سَرَّحَ fiili bir âyette şöyle geçmiştir:

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَّغْنِ أَجْلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرَّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ

“Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini doldurdıklarında ya onlarla yeniden evlenip iyilikle tutun ya da iyilikle serbest bırakın.”³⁹⁴

Bazı müfessirler, تسريح الإبل /develeri serbest bırakmak, kadını boşamak /تسريح المرأة, sözününün meraya salmak, sözünden alındığını ve mecâzî bir kullanım olduğunu ifade

³⁸⁹ Bkz. Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâga*, I, 286.

³⁹⁰ el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, II, 46; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, I, 472; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XX, 547.

³⁹¹ el-Ḥalîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 138; İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, III, 157; Cevherî, *eş-Şîḥâh*, I, 374; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, IV, 175; İbn Düreyd, *Cemheretu'l-Luğa*, I, 512; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, III, 187; el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Münîr*, I, 273; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, II, 478-79; Zemaşşerî, *Esâsu'l-Belâga*, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, VI, 463; el-Muḥarrîzî, *el-Muğrib*, s. 223.

³⁹² İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, III, 157.

³⁹³ İbn Fâris, *Mekâyîsu'l-Luğa*, III, 157; Ahmed Muḥtâr, *Mü'cemu'l-Luğa'l-'Arabiyye'l-Mu'âşıra*, II, 1050; Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 385-386.

³⁹⁴ Bakara, 2/231.

etmektedirler.³⁹⁵ Zemaḥşerî de *Esâsu'l-Belâğa* isimli lügatında, “devleri meraya salmak” anlamını سرح fiilinin aslî anlamları arasında, “kadını boşamak” anlamını ise mecâzî anlam olarak zikretmiştir.³⁹⁶

سرح fiilinin anlam değişimine uğradığı açıktır. Ancak, sadece “boşama” anlamını değil diğer anlamları da sonradan kazandığı kanaatindeyiz. Çünkü birçok sözlükte, س-ر-ح maddesinin ilk anlamı, “سَرَّحْنَا الإِبِلَ/develeri meraya saldim, سَرَّحَتْ الإِبِلَ/develer meraya gitti” şeklinde verilmiştir.³⁹⁷ سَارَحُ, develeri meraya salan kişi, مَسْرَحُ, develerin salındığı mera demektir.³⁹⁸

1.5. Özel İsim Olan Kelimeler

1.5.1. قُرْآن / Kur‘ân

Âlimler, Kur‘ân kelimesinin kökeni hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. İçinde İmam Şafî‘î (v. 204/820)’nin de bulunduğu bir grup âlime göre bu kelime, Kur‘ân-ı Kerim’in özel adıdır ve herhangi bir kökten gelmemiştir. Bazı âlimler kelimenin “iki şeyi birbirine yaklaştırmak” anlamındaki قَرَن kökünden türediğini ileri sürmüştür. Ferrâ (v. 207/822) ve Kırtubî (v. 656/1258) ise, âyetlerin birbirini tasdik etmesi ve birbirine benzemesinden yola çıkarak, Kur‘ân kelimesinin قرائن kökünden geldiğini iddia etmişlerdir. İbn ‘Abbas (v. 68/687-88), İbn Cerîr eṭ-Ṭaberî (v. 310/923), Bâkılânî (v. 403/1013) ve Elmalılı Hamdi Yazır (v. 1942) gibi bazı âlimler ise kelimenin قَرَأ fiilinden türediği konusunda ittifak etmişlerdir. Fakat bu fiilin, “toplamak, okumak ve açıklamak” anlamlarından hangisini ifade ettiği hususunda ihtilaf etmişlerdir.³⁹⁹

Kur‘ân kelimesinin قَرَأ fiilinden türediğini kabul edenler arasında yer alan Kırtub (v. 328/940) ise, bu fiili “bir şeyi ağızdan çıkarmak, izhar etmek” şeklinde

³⁹⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y., VII, 164; el-Hererî, *Tefsîru Hadâiku'r-Ruh*, XXII, 503; Şerefuddîn el-Huseyn b. Abdillâh eṭ-Ṭayyibî, *Fütûhu'l-Ğayb*, 1. bs., thk. İyâd Muhammed el-Ğavc, Câizetu Dubeyy ed-Devliyye li'l-Kur‘âni'l-Kerîm, b.y., 1434/2013, IX, 80; Muhammed Ali eṣ-Şâbûnî, *Şafvetu't-Tefâsir*, 1. bs., Dâru's-Şâbûnî, Kâhire, 1417/1997, I, 130.

³⁹⁶ Zemaḥşerî, *Esâsu'l-Belâğa*, I, 449.

³⁹⁷ el-Ḥalîl, *Kitâbu'l-'Ayn*, III, 138; el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, IV, 175; el-Feyyûmî, *el-Mişbâhu'l-Münîr*, I, 273; el-Muṭarrîzî, *el-Muğrib*, s. 223.

³⁹⁸ İbn Sîde, *el-Muḥkem*, III, 136.

³⁹⁹ Bakz. Abdulhamit Birışık, “Kur‘ân”, *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 383-388.

açıklamaktadır. Fiilin, Araplar'ın, *ما قَرَأَتِ النَّاقَةُ سَلَى قَطُّ*, “(o dişi deve) ne bir cenin çıkardı ne de bir kan.”⁴⁰⁰ sözlerinden alındığını söyleyen Kûtrub, görüşünü şu şiirle desteklemektedir:

ولم تقرأ جنيناً ولا دماً

“(o dişi deve) ne bir cenin çıkardı ne de bir kan.”⁴⁰⁰

Etimolojik yapısı ile ilgili farklı görüşler bulunan Kur‘ân kelimesinin قرأ fiilinden türediği ve deveye ait bir kelimedenden alınmış olma ihtimali göz önünde bulundurulduğunda, kelimenin anlamının zamanla genişlediği ve önceki anlamına başka bir anlamın daha eklendiği anlaşılmaktadır.

1.5.2. عيسى / Îsâ

Özel isim olarak kullanılan İsa kelimesinin hangi dilden geldiği hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Müslüman dilciler, kelimenin; daha çok İbrânice veya Süryânice'den geldiği görüşü üzerinde durmaktadır.⁴⁰¹ Râğıb el-İsfahânî (v. 502/1108), Îsâ kelimesinin Arapça bir kelime olduğu kabul edilirse onun, بعير أبيض sözünden alınmış olabileceğini dile getirmektedir.⁴⁰² عيس kökünden türeyen أبيض, hafıften kumrala çalan beyaz deve, demektir. İsm-i tafdil kalıbı olan عيس kelimesinin çoğulu عيس, müfret müennes kalıbı ise عيساء olarak gelmektedir. Araplar, bu vasfı sadece, beyaz Arap devesi için kullanmaktadırlar.⁴⁰³ Bu kelime bir şiirde şöyle geçmektedir:

وَبَلَدَةٍ لَيْسَ بِهَا أُنَيْسُ إِلَّا الْيَعَافِيرُ وَإِلَّا الْعَيْسُ

“İçinde vahşi inek / ceylan yavruları ve beyaz develer dışında hiç dost olmayan nice beldeler vardır.”⁴⁰⁴

Bu kelimenin kökeni ile ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte, Arapça kökenli olduğu kabul edilirse “kumrala çalan beyaz deve” anlamındaki عيساء

⁴⁰⁰ Bkz. İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir fî Me'âni Kelimâti'n-Nâs*, I, 72.

⁴⁰¹ Bkz. Ömer Faruk Kahraman, “İsa”, *DİA*, İstanbul, 2000, XXII, 472-473.

⁴⁰² Bkz. Muhammed b. Ahmed Ebû Zehra, *Zehratu't-Tefâsîr*, Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, b.y., t.y., III, 1221.

⁴⁰³ el-Ĥalil, *Kitâbu'l-'Ayn*, II, 201; Cevherî, *eş-Şihâh*, III, 954.

⁴⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XV, 433.

sözcüğünden alınmış olabilir. Kelimenin anlamı, zamanla genişleyip “kumrala çalan beyaz” anlamında kullanılmıştır. Ancak söz konusu kelime özel isim olarak kullanıldığı için önceki ve sonraki anlam arasındaki ilişkinin açıklanması gerekir. Bilindiği gibi bu isim Hz. İsa'nın özel adıdır. İsim, onun peygamberlik vazifesinin çok güzel olduğuna işaret etmektedir.⁴⁰⁵ Hz. İsa'nın, peygamberlik görevini güzel bir şekilde ifa etmesi, beyaz deveye benzetilmiştir.

1.5.3. مصر / Mısır

Resmî adı, Mısır Arap Cumhuriyeti olan Mısır'ın, bu ismi nereden aldığı ile ilgili farklı görüşler bulunmaktadır. Mısır'ın adı, eski Mısır dilinde, toprağının rengine nispeten أرض خم / أرض خم veya كيم, yani “siyah yer”, şeklinde geçmektedir. İbrânicе belgelerde bu isim, Misrâyim (iki Mısır) olarak geçmiştir. Günümüz arapçasındaki Mısır ismi buradan gelmiştir. Yunanlılar ise Mısır'ı, Aegyptus adıyla anmaktaydılar. Batı dillerindeki Egypt'in de buradan veya Haktuah / Hikuptah'tan alındığı sanılmaktadır.⁴⁰⁶

Mısır kelimesinin nereden geldiği ile ilgili ileri sürülen görüşlerden birisi de çalışmamızın konusuyla bağlantılıdır. İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir* isimli kitabında Araplar'ın, فلان من أهل مصر/Falanca Mısır ehliendir, sözünü açıklarken; Mısır kelimesinin anlamı hakkında üç farklı görüş bulunduğunu ve bunlardan birincisinin, had/sınır, ikincisinin, alâmet/işaret olduğunu belirttikten sonra, üçüncü anlamı şu şekilde nakletmektedir: “Kuṭrub (v. 210/825) dedi ki, Mısır kelimesi, Araplar'ın مصرت الناقة sözünden alınmıştır. Bu söz şu anlama gelir: deveyi sağdığında ve memesini iki parmağının arasına koyduğunda sütü çok az gelir. Mısır, Mısır diye isimlendirildi. Çünkü insanlar Mısır'a gelir ve tek tek/yavaş yavaş oraya yerleşirler. رجل مصر/azar azar veren cimri adam, sözü de buradan alınmıştır.”⁴⁰⁷

ez-Zebîdî, Tâcu'l-'Arûs'da Mısır kelimesinin nereden geldiği ile ilgili olarak bazı görüşler nakletmiştir. Fakat bunlardan, Kuṭrub'un görüşünü destekleyen bir

⁴⁰⁵ Ebû Zehra, *Zehratu't-Tefâsîr*, III, 1221.

⁴⁰⁶ Bkz. Corcî Zeydân, *Târîhu Mısr el-Hadîs*, Hindawi CIC, Birleşik Krallık, 2017, s. 21; Dr. Nâsır el-Enşârî, *el-Mücmel fî Târîh-i Mısr*, Dâru's-Şürûk, Kâhire, 1997, s. 7; Hilal Görgün, “Mısır”, *DİA*, Ankara, 2004, XXIX, s. 555-557.

⁴⁰⁷ İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir fî Kelimâti'n-Nâs*, II, 105.

görüş yoktur.⁴⁰⁸ *Kitâbu'l-‘Ayn, Meḳâyîsu'l-Luġa, eṣ-Şihâh* ve *el-Muḥkem* gibi klasik sözlüklerde ر-ص-م maddesi, (hayvanı) parmak uçlarıyla sağmak, şeklinde açıklanmıştır. Bu sağma şekli diğer hayvanlar için de kullanılsa da, daha çok deve için kullanıldığı anlaşılıyor. Mesela, ناقة/مصور geç çıktığı için yavaş yavaş sağılan deve, demektir. Bu kelime, bir şeyi az vermek anlamında da kullanılır. Fakat bu mecâzi bir kullanımdır.⁴⁰⁹

Kelimenin anlamı incelendiğinde bir azlık ifade ettiği ve *Ḳuṭrub*'un buradan yola çıkarak, Mısır kelimesinin مصر fiilinden alındığını ileri sürdüğü anlaşılmaktadır.

⁴⁰⁸ Bkz. ez-Zebîdî, *Tâcu'l-‘Arûs*, XIV, 126.

⁴⁰⁹ el-Ḥalîl, *Kitâbu'l-‘Ayn*, VII, 122-123; İbn Fâris, *Meḳâyîsu'l-Luġa*, V, 329-330; Cevherî, *eṣ-Şihâh*, II, 817; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luġa*, II, 744; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, VIII, 323; Zemaḥşerî, *Esâsu'l-Belâġa*, II, 216-217.

SONUÇ

Anlam değişimi meselesi XIX. yüzyıl gibi oldukça yeni bir dönemde Batılı dilcilerin gündemini meşgul etmiş olsa da Müslüman dilciler, bu konuyu çok daha erken dönemlerde ele almıştır.

el-Câhız, İbn Cinnî, İbn Fâris ve Zemaşşerî gibi dilciler, kelimelerdeki anlam değişikliklerini dilbilim alanındaki çalışmalarında “delâlet” başlığı altında incelemiştir. Dolayısıyla anlam değişimi, bu günkü şekliyle olmasa da Arap anlam biliminde eskiden beridir üzerinde durulan bir konudur.

Arapça kelimelerde, anlam genişlemesi biçiminde meydana gelen anlam değişikliği diğer kısımlara oranla daha fazladır. Arap dilinde deveye ait kelimeler anlam genişlemesinden en çok etkilenen kelimelerdendir.

Arap kültüründe çok önemli bir yere sahip olan deve Arap dilinde çok büyük bir kelime hazinesine de sahiptir. Nitekim hepsi günümüze ulaşmamış olsa da sadece deveye ait kelimeleri açıklayan çok sayıda müstakil sözlük çalışmasının yapılmış olması ve klasik Arapça sözlüklerde birçok kelimenin deveyle kullanılmış olması bunu göstermektedir.

Deveye ait kelimelerin hepsi bugün eski anlamlarında kullanılmamaktadır. Bu kelimelerin büyük bir kısmı zamanla anlam genişlemesine uğramış ve başka anlamları yansıtır hale gelmişlerdir. Anlamı değişen bu kelimeler incelendiğinde önceki anlam ile sonraki anlam arasında bir benzerlik/ilişki olduğu görülmekte ve söz konusu değişimin buna bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Deveye ait kelimelerde meydana gelen anlam genişlemesi kaynaklarda kimi zaman açıkça belirtilirken kimi zaman da kelimelerin kendi anlamları arasındaki benzerlikten anlaşılmaktadır.

Araştırma esnasında deveye ait kelimerdeki anlam genişlemesinin, müştak, câmit, fiil, mastar ve özel isim vb. kelime sınıflarına yayıldığını tesbit ettik.

Araştırmanın amacını ortaya koyması bakımından yeterli miktarda kelime irdelenmiştir. Ancak akaid, tefsir, fıkıh, hadis gibi dînî alanlardaki özellikle klasik eserlerin doğru anlaşılması; meâl, tercüme, sözlük gibi çalışmalar ile Arapça metinlerin, kelimelerin, kavramların v.s doğru bir biçimde aktarılması için bu ve benzeri konularda daha çok çalışmalar yapılması faydalı olacaktır.

Bu bakımdan, gerek deve gerekse de kılıç, aslan, hurma, at vb. Arapça'da çok sayıda kelime hazinesine sahip olan hayvan ve objelere ait kelimeler üzerinden anlam genişlemesi bağlamında bir inceleme yapılması ve bunların müstakil sözlük çalışmaları halinde ilim ehlinin hizmetine sunulmasında çok büyük faydalar olacağı ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abdulhamid**, Ahmed Muhtâr, *Mu‘cemu’l-Luġa’l-‘Arabiyye’l-Mu‘âsıra*, 1. b.s, ‘Âlemu’l-Kütüb, Mısır, t.y.
- Akalın**, Şükrü Hâluk vd., *Türkçe Sözlük*, 11. bs., Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2011.
- el-Aşma’î**, Ebû Sa‘îd, *Kitâbu’l-İbil*, 1. bs., thk. Hâtem Salih eđ-Dâmin, Dâru’l-Beşâir, Dımeşk, 1424/2003.
- el-‘Askerî**, Ebu Hilâl el-Hasan b. Abdillâh, *el-Fürûku’l-Luġaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selîm, Dâru’l-‘İlm ve’s-Sekâfe, Kahire, t.y.
- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdillâh, *Müsnedu’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, 1. bs., thk. Şu‘ayb el-Erneût ‘Âdil Mürşit vd., Müessesetu’r-Risâle, b.y., 1421/2001.
- Asutay**, Muhammed Mücahit, *Arap Anlambilimi ve Arap Anlambiliminin el-Hasâiş’teki Temelleri*, Doktora Tezi, Erzurum, 2013.
- Antere**, b. Şeddâd el-Absî, Dîvânü ‘Antere b. Şeddâd, 2. bs., Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut, 1425/2004.
- Ayverdi**, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 4. bs., Kubbealtı, İstanbul, 2011.
- Beyânü’l-Haġ**, Mahmûd b. Ebi’l-Hasen, *Bâhiru’l-Bürhân fî Me‘ânî Müşkilâti’l-Ķur‘ân*, thk. Su‘âd bt. Sâlih, Câmiâtü Ümmi’l-Ķurâ, Mekke, 1419/1998.
- el-Beydâvî**, Abdullâh b. Ömer, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vîl*, 1. bs., thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer‘aşlî, Dâru İhyâ-i’t-Türâsî’l-‘Arabî, Beyrut, h. 1418.
- el-Beyhaġî**, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenu’l-Kübrâ*, 3. bs., thk. Muhammed Abdulkadir ‘Aġâ, Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, Beyrut, 1424/2003.
- Birişik**, Abdulhamit, “Kur‘ân”, *DİA*, Ankara, 2002.
- el-Baġdâdî**, Ebû ‘Ubeyd el-Ķâsım b. Sellâm, *Ġarîbu’l-Ĥadis*, thk. Muhammed Abdulmu‘îd Ĥân, Matba‘atu’d-Dâireti’l-Me‘ârifî’l-‘Osmâniyye, Ĥaydarâbâd, 1964.
- Benî ‘Âmir**, ‘Âsım Muhammed Emin, “Eseru’l-İbil fî Tevcîhi’l-Ĥitabi’n-Naġdi’l-‘Arabî”, *Mecelletu’l-Âdâb ve’l-‘Ulûmi’l-İctimâ’iyye*, c.III, S.II, 2016.
- Büyükçoşkun**, Kudret, “Arabistan”, *DİA*, İstanbul, 1991.
- Bursevî**, İsmail Hakkı, *Rûhu’l-Beyân*, Dâru’l-Fikr, Beyrut, t.y.
- el-Buveyġî**, Muhammed el-Emîn, *Mürşidi Zevi’l-Ĥicâ ve’l-Ĥâce*, 1. bs., Dâru’l-Minhâc, Cidde, 1439/2018.
- Cevherî**, Ebû Nâşır İsmail b. Ĥammad, *eş-Şıhaġ Tâcu’l-luġa ve Şıhaġu’l-‘Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulġafûr ‘Aġtar, Dâru’l-‘ilim, Beyrut, 1987.
- ed-Dârimî**, Ebu’s-Serî Hennad b. es-Serî, *ez-Zühed*, thk. Abdurrahman Abdulcebbar el-Ferîvâî, Dâru’l-Ĥulefâ li’l-kitâbi’l-İslâmî, Kuveyt, h.1406.
- ed-Danâvî**, Sa‘dî -Cûzîf Mâlik, *Mü‘cemu’l-Müterâdifât ve’l-Eğdâd*, 1. bs., el-Müessesetu’l-Ĥadîse li’l-Kitâb, Trablus, 2013.
- Dayf**, Şevkî, *Târîhu’l-Edebi’l-‘Arabî*, 1. bs., Dâru’l-Me‘ârif, Mısır, 1995.
- Dervîş**, MuĤyiddîn, *İ‘râbu’l-Ķur‘ân ve Beyânuhû*, 4. bs., Dâru’l-İrşâd li’s-Şuûni’l-Câmi‘iyye, Humus, h. 1415.
- Dönmez**, İbrahim Kâfi, “Sedd-i zerâi’”, *DİA*, İstanbul, 2009.
- Durmuş**, İsmail, “Mesel”, *DİA*, Ankara, 2004.
- Ebû Zehra**, Muhammed b. Ahmed, *Zehratu’t-Tefâsîr*, Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, b.y., t.y.

- el-Eşbehânî**, Ebû Musa Muhammed b. ‘Amr, *el-Mecmu‘u‘l-Müğîs fî Ğarîbeyi‘l-Ķur‘ân ve‘l-Ĥadîs*, thk. Abdulkerim el-Azbâvî, Câmi‘atu‘l-Ümmi‘l-Ķurâ, Mekke, 1986.
- el-Emîr**, Muhammed b. İsmail, *et-Tenvîr*, 1. bs., thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim Mektebetu Dâri‘s-Selâm, Riyâd, t.y.
- Erdem**, Sargon, “Amber”, *DİA*, İstanbul, 1991.
- Ebu’s-Su‘ûd Eefendi**, Muhammed, *İrşâdu‘l-‘Akli‘s-Selîm*, Dâru İhyâ-i‘t-Türâsi‘l-‘Arabî, Beyrut, t.y.
- el-Endelûsî**, Ebû Ĥayyân Muhammed, *el-Baĥru‘l-Muĥîṭ*, thk. Şıdkî Muhammed Cemîl, Daru‘l-Fıkr, Beyrut, h. 1420.
- Efendioĝlu**, Mehmed, “Muĥadramûn”, *DİA*, İstanbul, 2005.
- _____, Mehmed, “Râvî”, *DİA*, İstanbul, 2007.
- Ebu Hilâl el-‘Askerî**, el-Ĥasan b. Abdillâh, *Mü‘cem‘l-Fürûķu‘l-Luĝaviyye*, 1. bs., thk. eṣ-Şeyĥ Beytullah Beyât - Müessesetu‘n-Neṣri‘l-İslâmî, nṣr. Müessesetü‘n-neṣri‘l-İslâmî, Ķum, h. 1412.
- _____, *eṣ-Şinâ‘ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî- Muhammed Ebu‘l-Faḍl İbrahim, el-Mektebetu‘l-‘Unṣuriyye, Beyrut, h. 1419.
- Enîs**, İbrahim, *Delâletu‘l-Elfâz*, 3. bs., Mektebetu Encelu‘l-Mıṣriyye, b.y., 1976.
- el-Enşârî**, Nâşır, *el-Mücmel fî Târîĥi Mısr*, Dâru‘ş-Şürûk, Kâhire, 1997.
- el-Ezherî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbu‘l-Luĝa*, Dâru İhyai Türâsi‘l-‘Arabî, Beyrut, 2001.
- el-Fîrûzâbâdî**, Mecduddîn, *el-Ķâmûs‘l-Muĥîṭ*, 8. bs., thk. Mektebu Taĥķîķi‘t-Türâs fî Müesseseti‘r-Risâle, Müessesetu‘r-Risâle, Beyrut, 1426/2005.
- el-Feyyûmî**, Ahmed b. Muhammed Ebû‘l-‘Abbas el-Ĥamevî, *el-Mıṣbâĥu‘l-Münîr*, el-Mektebetu‘l-‘İlmiyye, Beyrut, b.y., t.y.
- el-Fettenî**, Cemaleddin Muhammed Tahir, *Mecme‘u Biĥâri‘l-Envâr*, 3. bs., Maṭbaatu Meclisi Dâireti‘l-Me‘ârifî‘l-‘Osmâniyye, b.y., 1387/1967.
- el-Fîruzâbâdî**, Mecduddin Ebû Tahir Muhammed, *el-Ķâmûsu‘l-Muĥîṭ*, thk. Mektebet-u Taĥķîķi‘-Türâs fî Müesseseti‘r-Risâle, Müessesetu‘r-Risâle, Beyrut, 2005.
- Ĝündüzöz**, Soner, “Arapça‘da Kültür – Dil İlişkisi: Arapçanın Yapılanması ve Algılanmasında Etkili Öĝeler”, *Dinbilimleri Akademik Araṣtırma Dergisi*, c. 5, S. 2, 2005.
- Ĝörgün**, Hilal, “Mısr”, *DİA*, Ankara, 2004.
- el-Ĥalîl b. Ahmed**, Ebû Abdırrahman el-Ferâĥîdî, *Kitâbu‘l-‘Ayn*, thk. Meĥdî el-Meĥzûmî ve İbrahim es-Sâmerrâî, Mektebetu‘l-Hilâl, Baĝdat, 1985.
- el-Ĥerevî**, Ebû ‘Ubeyd Ahmed b. Muhammed, *el-Ĝarîbeyn fî‘l-Ķur‘ân ve‘l-Ĥadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, nṣr. Mektebetu Nizar Mustafa el-Bâz, Suûdi Arabistan, 1999.
- el-Ĥimyerî**, Neṣvân, *Şemsu‘l-‘Ulûm ve Devâ-u Kelâmi‘l-‘Arab mine‘l-Külûm*, thk. Hüseyin b. Abdullâh el-‘Ömerî - Mutahhir b. Ali el-İryânî - Yusuf Muhammed Abdullâh, Dâru‘l-Fıkr el-Mu‘âṣır, Beyrut, 1999.
- el-Ĥarbî**, İbrahim b. İshak, *Ĝarîbu‘l-Ĥadîs*, 1. bs., thk. Süleyman İbrahim Muhammed el-‘Âyid, Câmi‘atu‘l-Ümmi‘l-Ķurâ, Mekke, h. 1405.
- el-Ĥalîmî**, el-Ĥuseyn b. Hasan Ebû Abdillâh, *el-Minhâc fî Şu‘abi‘l-Îmân*, 1. bs., thk. Ĥilmî Muhammed Fûde, Dâru‘l-Fıkr, b.y., 1399/1979.

- el-Hererî**, Muhammed el-Emîn, *Tefsîru Hadâiki'r-Rûh*, 1. bs., Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut, 1421/2001.
- Hatiboğlu**, İbrahim, "Rihle", *DİA*, İstanbul, 2008.
- el-Hafâcî**, el-Kâdî'ş-Şihab Şihâbuddîn Ahmed, *Înâyetu'l-Kâdî Kifâyetu'r-Râdî 'alâ Tefsîri'l-Beydâvî*, Dâru Şâdir, Beyrut, t.y.
- el-Halebî**, Ebu'l-Abbâs Ahmed e's-Semîn, *ed-Dürrü'l-Meşûn fî 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, thk. Ahmed Muhammed el-Harrad, Dâru'l-Kâlem, Dimeşk, t.y.
- Irwin**, Robert, *el-Cemel*, çev. Ahmed Mahmud, 1.bs., Kelime Yay., el-Îmârâtü'l-'Arabiyye'l-Müttehide, 2012.
- İbn 'Âdil**, Ebû Hafş Sıracuddîn Ömer en-Nu'mânî, *el-Lübâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*, 1. bs., thk. 'Âdil Ahmed- Ali Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998.
- İbn Fâris**, Ebu'l-Huseyn Ahmed, *eş-Şâhhibî*, 1. bs., Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.
- _____, *Mü'cemu Mekâyîsu'Luğa*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn, Dâru'l-Fikr, b.y, 1399/1979.
- İbn Düreyd**, Ebû Bekr Muhammed b. Hasan, *Cemheretu'l-Luğa*, thk. Remzî Münîr Ba'lebekkî, Daru'l-İlim, Beyrut, 1987.
- İbn Mâce**, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, b.y., t.y.
- İbn Manzûr**, Cemâluddin Muhammed b. Mükrim Ebu'l-Fağl, *Lisânu'l-'Arab*, nşr. Dâr-u Şâdir, Beyrut, h.1414.
- İbnü's-Sikkît**, Ebû Yusûf Yakub b. İshak, *İşlahu'l-Mantık*, thk. Muhammed Mü'rib, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, b.y., 1423/2002.
- İbnu'l-Esîr**, Mecduddin, Ebu's-Sa'âdât el-Mübârek b. Muhammed el-Cezerî, *en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, el-Mektebetu'l-İlmiyye, Beyrut, 1979.
- İbn Kuteybe**, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, *Ğarîbu'l-Hadis*, thk. Abdullah el-Cebûrî, Matbaatu'l-Ânî, Bağdat, h. 1397.
- İbnu'l-Cevzî**, Cemaluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahman, *Ğarîbu'l-Hadis*, thk. Abdulmu'tî Emîn el-Kal'acî, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.
- İbnu'l-Enbârî**, Ebû Bekr Muhammed b. Kâsım, *eş-Zâhir fî Me'ânî Kelimâti'n-Nâs*, thk. Hâtem Sâlih eđ-Dâmin, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1992.
- İbn Sîde**, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmail, *el-Muhasşaş*, 1. bs., thk. Halil İbrahim Ceffâl, Dâru İhyâ-i't-Türâsi'l-'Arabiyye, Beyrut, 1417/1996.
- _____, Ebu'l-Hasan Ali, *el-Muħkem*, 1. bs., thk. Abdulhamid Hendâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1421/2000.
- İbn Ebî Şeybe**, Ebû Bekr, *el-Kitâbu'l-Muşannef*, 1. bs., thk. Kemâl Yusuf el-Hût, Mektebu'r- Rüşd, Riyad, h. 1409.
- İbn 'Acîbe**, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. Muhammed, *el-Baħru'l-Medîd*, thk. Ahmed Abdullah el-Kuraşî Raslân, nşr. Hasan Abbâs Zekî, Kâhire, h. 1419.
- el-İtyûbî**, Muhammed Âdem b. Alî el-Velvelî, *el-Baħru'l-Muhîf*, 1. bs., Dâru İbni'l-Cevzî, Suudi Arabistan, h. 1426-1436.
- İmruülkays**, Ebû Vehb Hunduc b. Hucr, *Dîvânu İmruülkays*, el-Matbaatu'r-Rahmâniyye, Mısır, 1349/1930.
- İmer**, Kâmile vd., *Dilbilim Sözlüğü*, 1. bs., Boğaziçi Üniversitesi Yay., İstanbul, 2011.
- İşler**, Emrullah, "Tarafe b. Abd", *DİA*, İstanbul, 2011.

- ‘İz b. ‘Abdisselam**, Ebû Muhammed, *Tefsîru’l-Kur‘ân*, 1. b.s., thk. Abdullah b. İbrahim el-Vehbî, Dâru İbn Hazm, Beyrut, 1416/1996.
- Kahraman**, Ömer Faruk, “İsa”, *DİA*, İstanbul, 2000.
- Ķâdı ‘İyâd**, ‘İyâd b. Musa, *İkmâlu’l-Mü‘lim bi Fevâidi Müslim*, 1. bs., thk. Yahya İsmail, Dâru’l-Vefâ, Mısır, 1419/1998.
- el-Ķurtubî**, Ebû’l-‘Abbâs, *el-Müfhim limâ Eşkele min Telhîş-i Kitâb-i Müslim*, 1. bs., thk. Muhyiddin Dîb Mistû vd., Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 1417/1996.
- Ķoçak**, Muhsin, “Kunut”, *DİA*, Ankara, 2002.
- Ķürau’n-Neml**, Ali b. el-Ķâsım, el-Müntehab, 1. bs., thk. Muhammed b. Ahmed el-‘Amrî, Câmîa’tu’l-ümmî’l-Ķurâ, Mekke, 1409/1989.
- Ķılıç**, Hulusi, “A‘şâ”, *DİA*, İstanbul, 1991.
- Lebîd b. Rebîa‘**, Ebû ‘AĶîl, *Dîvânu Lebîd b. Rebî‘a el-‘Âmirî*, 1. bs., Dâru’l-Ma‘rife, Beyrut, 1425/2004.
- el-Ma‘arrî**, Ebu’l-‘Alâ Ahmed, *el-Lâmi‘i’l-‘Azîzî Şerhu Dîvâni’l-Mütenebbî*, 1. bs., thk. Muhammed Saîd el-Mevlevî, Merkezi’l-Melik Faysal li’l-Bühûs ve’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, b.y., 1429/2008.
- el-Mâverdî**, Ebu’l-Ķâsım, *Tefsîru’l-Mâverdî*, thk. es-Seyyid b. ‘AbdulmaĶşûd b. ‘Abdirrahîm, Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, Beyrut, t.y.
- _____, *en-Nüket ve’l-‘Uyûn*, thk. Seyyid b. AbdilmaĶşûd b. Abdirrahim, Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, Beyrut, t.y.
- el-MütteĶî el-Hindî**, ‘Alaüddin, *Kenzu’l-‘Ummal fî Süneni’l-AĶvâl ve’l-Ef‘âl*, nşr. Müessesetu’r-Risale, 1981.
- Mutçalı**, Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, DaĶarcık Yay., İstanbul, 1995.
- Mustafa**, İbrahim vd., *Mü‘cemu’l-Vesîf*, nşr. Dâru’d-Da‘vet, Mısır, t.y.
- el-Mutarriżî**, Nâşır b. Abdiseyyid, *el-MuĶrib*, Dâru’l-Kitâbî’l-‘Arabî, b.y., t.y.
- el-MerâĶî**, Ahmed Mustafa, *Tefsîru’l-MerâĶî*, 1. bs., Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Ķalebî, Mısır, 1365/1946.
- Müslim**, b. Haccâc e’n-Nisâbüri, *Sahîh-i Müslim*, thk. Muahmmmed Fuâd Abdalbâkî, Dâr-u İhyâ-i’t-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrut, t.y.
- el-Münâvî**, Muhammed Abdurraûf, *et-Teysîr*, 3. bs., Mektebetu’l-İmâm eş-Şafîi, Riyad, t.y.
- _____, *Feydu’l-Ķadîr*, 1. bs., el-Mektebetu’t-Ticâriyyetu’l-Kübrâ, Mısır, h. 1356.
- en-Nisâbüri**, Nizâmeddin el-Ķâsım b. Muahmmmed, *Ķarâibu’l-Ķur‘ân ve RaĶâibu’l-FurĶân*, 1. bs., thk. Zekerîyya ‘Amîrât, Dâru’l-Kutubî’l-‘İlmiyye, Beyrut, h. 1416.
- en-Nisâbüri**, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim, *el-Evset fî’s-Sünen ve’l-İcma‘ ve’l-İhtilaf*, thk. Ebû Ķammad ŞaĶîr - Ahmed b. Muhammed Ķanîf, Dâru Tayyibe, Riyad, 1985.
- Naşşâr**, Hüseyin, *Dirâsâtun LuĶaviyyetun*, Dâru’r-Râidi’l-‘Arabî, Beyrut, 1981.
- Nemir**, ‘Umeyre-Sümeyye Se‘û, *Şûretu’n-NâĶe fî Tecrübeti’s-Şâ‘iri’l-Câhilî -el-Mu‘allakâtu’l-‘aşr enmûzecen-*, Yüksek Lisans Tezi, Câmîa’tu’l-‘Arabî b. Mehîdî Ümmü’l-BevâĶî, Cezayir, 2017.
- Önkal**, Ahmed, “Ķicret”, *DİA*, İstanbul, 1998.
- _____, Bozkurt Nebi, “Deve”, *DİA*, İstanbul, 1994.
- Ömer**, Ahmed MuĶtar, *İlmu’d-Delâle*, ‘Âlemu’l-kütüb, Kahire, 1998.
- Özavşar**, Resul, “Tarama Sözlüğü ve Türkçe Sözlük’e Göre Anlam Genişlemesine UĶramış Kelimeler”, *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, S. 6, 2017.

- er-Râzî**, Fahrettin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Ġayb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, h. 1420.
- Rıdâ**, Reşîd, *Tefsîru'l-Menâr*, el-Hey'etu'l-Mışriyyetu'l-'Âmme li'l-Kitâb, Mısır, 1990.
- er-Râzî**, Zeynuddin Ebû Abdillâh, *Muhtaşaru's-Şıhah*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut, 1999.
- es-Suyûfî**, Celâleddîn, *el-Müzhir fî 'Ulûmi'l-Luġa ve Envâ'ihâ*, 3. bs., Dâru't-Türâs, Kâhire, t.y.
- _____, Celâleddîn, *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fağl İbrahim, el-Hey'etu'l-Mışriyyetu'l-'Âmme li'l-Kitâb, b.y., 1394/1974.
- _____, Celâleddîn, *Mü'tereku'l-Akrân*, 1. bs., Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut, 1408/1988.
- es-Sâ'idî**, Abdurrezzak Ferrâc, "Ta'mîmu'd-Delâle fî Elfâzi'l-İbil", Mecelletu'd-Dâre, y. 23. S. I, h. 1418.
- es-Se'âlibî**, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed, *Fıkhul-Luġa ve Sirru'l-'Arabiyye*, thk. Abdurrezзақ el-Mehdî, İhyâu't-Türâsi'l-'Arabiyye, 2002.
- es-Se'lebî**, Ebû İshak Ahmed, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, 1. bs., thk. el-İmâm Ebû Muhammed b. 'Aşûr, Dâru İhyâ-i't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 1422/2002.
- es-Serkaştî**, Ebû Muhammed Kâsım b. Sâbit, *ed-Delâil fî Ġarîbi'l-Hadîs*, 1.b.s., thk. Muhamed b. Abdullah el-Ķannâş, Mektebetu'l-'Abeykân, Riyad, 1422/2001.
- eş-Şâbûnî**, Muhammed Ali, *Şafvetu't-Tefâsir*, 1. bs., Dâru's-Şâbûnî, Kâhire, 1417/1997.
- Şe'lân**, İbrahim Ahmed, *el-Cemel fî Emsâli'l-'Âlemi'l-'Arabî Kadîmen ve Hadîsen*, İşdârâtu'l-Merkez Zâyd li't-Türâs ve't-Tarîh, el-İmârâtu'l-'Arabiyye'l-Müttehide, h.1421.
- eş-Şeybânî**, Ebû 'Amr İshak b. Merrâr, *el-Cîm*, thk. İbrahim el-Ebyârî, el-Hey'etu'l-'âmme li Şüûni'l-Metâbi'l-Emîriyye, 1394/1974.
- eş-Şirbînî**, el-Ĥaţîb Muhammed b. Ahmed, *es-Sırâcu'l-Münîr*, Matbaatu Bûlaġ el-Emîriyye, Kâhire, h. 1285.
- eş-Taberânî**, Ebu'l-Kâsım Süleyman, *el-Mu'cemu'l-Evsaf*, thk. Tarık b.'Avđillah Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Dâru'l-Ĥarameyn, Kahire, t.y.
- Tâcu'l-Ķurrâ**, Mahmud b. Hamza, *Ġarâibu't-Tefsîr ve 'Acâibu't-Te'vîl*, Dâru'l-Ķible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde, t.y.
- Ĥanţâvî**, Muhammed Seyyid, *et-Tefsîru'l-Vesîţ li'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 1. bs., Dâru'n-Nahda, Kâhire, t.y.
- Ĥarafe b. 'Abd**, Ebû 'Amr, Dîvânu Ĥarafe b. 'Abd, 3. bs., thk. Mehdî Muhammed Nâşiruddîn, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut, 1423/2002.
- eş-Ĥayyîbî**, Şerefuddîn el-Hüseyn b. Abdillâh, *Fütûhu'l-Ġayb*, 1. bs., thk. İyâd Muhammed el-Ġavc, Câizetu Dübeyy ed-Devliyye li'l-Ķur'âni'l-Kerîm, b.y. t.y.
- Tücâr**, Zülfikar, "Dahîl", *DİA*, İstanbul, 1993.
- Tülücü**, Süleyman, "Muallakât", *DİA*, İstanbul, 2005.
- Vardar**, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, 2. bs., Multilingual Yay., İstanbul, 2007.
- _____, Berke, *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*, TDK Yay., b.y., t.y.
- el-Vâhidî**, Ebu'l-Ĥasan Ali b. Ahmed en-Nîsâbûrî, *et-Tefsîru'l-Basîţ*, 1. bs., 'İmâdetu'l-Baĥsi'l-'İlmî Câmî'atu'l-İmâm Muhammed b. Se'ûd el-İslamiyye, b.y., h. 1430.

- Yıldız**, Hakkı Dursun, “Arap”, *DİA*, İstanbul, 1994.
- Yavuz**, Yusuf Şevki, “Arş”, *DİA*, İstanbul, 1991.
- _____, “Zebânî”, *DİA*, İstanbul, 2013.
- _____, “Peygamber”, *DİA*, İstanbul, 2007.
- ez-Zevzenî**, el-Hüseyn b. Ahmed, *Şerhu'l-Mu'allakâti's-Seb'*, 2. bs., Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1425/2004.
- ez-Zebîdî**, Mürteḍâ Muhammed Ebu'l-Feyḍ, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ḳâmûs*, nşr. Dâru'l-Hidâye, Mısır, t.y.
- Zemaşşerî**, Ebu'l-Ḳâsım Mahmud b. Ömer, *el-Fâik fî Ğarîbi'l-Ḥadîs ve'l-Eser*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî ve Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim, Dâru'l-Ma'rife, Lübnan, t.y.
- _____, *Esâsu'l-Belaĝa*, thk, Muhammed Bâsil 'Uyûnu's-Sevîd, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419/1998.
- Zeydân**, Corcî, *Târîhu Mışr el-Ḥadîs*, Hindawi CIC, Birleşik Krallık, 2017.
- ez-Zerkeşî**, Bedreddîn, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Ḳur'ân*, 1. bs., thk. Muhammed Ebu'l-Faḍl İbrahim, Dâru İhyâ-i'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Beyrut, t.y.

 <p>KONYA</p>	<p>T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü</p>	 <p>NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ</p>
--	--	---

Öz Geçmiş

Emrullah Tanır 1988 yılında Van'ın Gürpınar ilçesine bağlı Karakoç köyünde dünyaya geldi. İlk ve Ortaokulu İstanbul'da, Liseyi Alanya'da tamamladı. 2018 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Aynı yıl Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Arap Dili ve Belagatı alanında yüksek lisans eğitimine başladı. İleri derecede Arapça bilmektedir.